

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ПРОБЛЕМ ВИХОВАННЯ**

**НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНА
ІДЕНТИЧНІСТЬ ПІДЛІТКА:
МЕТОДИКА ВИХОВАННЯ**

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ

Київ – 2019

УДК 373.5.035:172.15

Схвалено для використання у закладах загальної середньої освіти Науково-методичною комісією з проблем виховання дітей та учнівської молоді, Науково-методичної ради з питань освіти Міністерства освіти і науки України (витяг з протоколу № 5 від 22.10.2019 р.); лист Інституту модернізації змісту освіти МОН України (№ 221/12-Г-1010 від 24.10.2019).

*Рекомендовано до друку
вченою радою Інституту проблем виховання НАПН України
(протокол № 7 від 27 червня 2019 р.)*

Рецензенти:

Канішевська Л.В. – доктор педагогічних наук, заступник директора з експериментальної роботи Інституту проблем виховання НАПН України;

Філіпчук Н.О. – кандидат педагогічних наук, провідний науковий співробітник відділу змісту і технологій педагогічної освіти Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України.

Н 35 **Національно-культурна ідентичність підлітка: методика виховання** : методичні рекомендації / [К.О. Журба, І.Д. Бех, О.М. Докукіна, С.В. Федоренко, І.М. Шкільна]. – Київ, 2019. – 120 стор.
ISBN 978-966-189-503-3

У методичних рекомендаціях представлено особистісно орієнтовану методику формування національно-культурної ідентичності дітей підліткового віку, що включає тренінг, проектну діяльність, квест, брейн-ринг, диспути, виховні години для учнів 5-9 класів. Особлива увага звертається на підготовку батьків і вчителів до формування національно-культурної ідентичності у їх взаємодії, а також представлено сучасні зарубіжні розробки з зазначеної проблеми.

Методичні рекомендації адресовано практичним педагогам, студентам педагогічних закладів вищої освіти, батькам.

УДК 373.5.035:172.15

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	4
1. ОСОБИСТІСНО ОРІЄНТОВАНА МЕТОДИКА ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ	6
1.1 Методика проведення тренінгу з формування національно-культурної ідентичності	6
1.2 Організація та проведення квесту з формування національно-культурної ідентичності	14
1.3. Специфіка проведення брейн-рингів для дітей підліткового віку	27
1.4. Методичні рекомендації щодо проведення диспутів	30
1.5. Гурткова робота та проектна діяльність з формування національно-культурної ідентичності	32
1.6. Виховні години для учнів 5-9-х класів орієнтовані на формування національно-культурної ідентичності.	36
2. ВЗАЄМОДІЯ СІМ'Ї І ШКОЛИ У ФОРМУВАННІ НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ	83
2.1 Технологія підготовки і проведення педагогічної ради з проблеми формування у підлітків національно-культурної ідентичності	83
2.2. Підготовка батьків до формування національно-культурної ідентичності підлітків.....	86
3. ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ПІДЛІТКІВ	93
3.1 Методика «Світове кафе» (WorldCafes)	93
3.2. Метод проблемно-ситуаційного міждисциплінарного аналізу (casestudy) на тему «Тенденції здоров'я іммігрантів підліткового віку в Нью-Йорку: статистика американцем може бути шкідливим для здоров'я» (з досвіду США)	96
Список джерел	117

ПЕРЕДМОВА

Проблема формування національно-культурної ідентичності школярів є пріоритетним завданням сучасного виховання, що відіграє значну роль у процесі націєтворення та консолідації української модерної нації. У цьому плані сім'я і батьки мають незаперечний вплив на рівень сформованості національно-культурної ідентичності дітей та закладають фундамент їхніх уявлень про себе, національну приналежність, ставлення до своєї та інших культур. Від того наскільки сформована у батьків національно-культурна ідентичність залежить її формування у дітей, так само як і проблеми з її сформованістю будуть позначатися на уявленнях і переконаннях дітей. До болючих проблем формування національно-культурної ідентичності у сім'ї можна віднести розмиту національно-культурну ідентичність, небажання послуговуватися рідною мовою у побуті і громадських місцях, орієнтація на цінності інших культур, емігрантські настрої та навіть відмова від своєї ідентичності та ототожнення себе з іншою культурою.

Актуальність проблеми формування національно-культурної ідентичності у зростаючої особистості підтверджується Концепцією національно-патріотичного виховання дітей і молоді (Концепція національно, 2015); Концепцією формування у підлітків національно-культурної ідентичності у загальноосвітніх навчальних закладах (Журба, К., & Бех, І., 2017); Програмою українського патріотичного виховання дітей та учнівської молоді (Бех, І. & Чорна, К., 2014).

Оскільки формування національно-культурної ідентичності набуває особливого значення, виникає гостра потреба у розробці методичних матеріалів, які би могли використовувати педагоги у своїй практиці.

Методичні рекомендації підготували:

Бех І. Д. – доктор психологічних наук, академік, директор Інституту проблем виховання НАПН України;

Журба К. О. – доктор педагогічних наук, головний науковий співробітник лабораторії громадянського та морального виховання Інституту проблем виховання НАПН України;

Докукіна О. М. – кандидат педагогічних наук, вчений секретар Інституту проблем виховання НАПН України;

Федоренко С. В. – доктор педагогічних наук, головний науковий співробітник лабораторії громадянського та морального виховання Інституту проблем виховання НАПН України;

Шкільна І. М. – кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник лабораторії громадянського та морального виховання Інституту проблем виховання НАПН України.

1. ОСОБИСТІСНО ОРІЄНТОВАНА МЕТОДИКА ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

1.1 Методика проведення тренінгу з формування національно-культурної ідентичності

Формування національно-культурної ідентичності має здійснюватися на основі рівноправного діалогу з усіма етносами і народами, які проживають на території України і спрямовуватися на згуртування української нації, створення сприятливих умов для її розвитку. Важлива роль у цьому плані відводиться позакласній роботі закладів загальної середньої освіти, які володіють відповідними виховними можливостями. Важливе значення у реалізації завдань формування національно-культурної ідентичності підрастаючого покоління відіграє ефективне використання новітніх форм, що забезпечують діяльнісний аспект навчально-виховного процесу. Активні та інтерактивні методики сприяють формуванню громадянсько-навчальних умінь і навичок школярів і збагаченню їхнього соціального досвіду.

Такою новітньою, інтерактивною формою є тренінг. Тренінги відрізняються від лекцій і семінарів тим, що на них учасники освоюють навички, які можна використовувати на практиці вже на наступний день. Тренінг – це особлива форма навчання, під час якої людина максимально оволодіває новими знаннями, отримує нові навички, переглядає власні цінності та пріоритети, коригує, удосконалює та розвиває певні якості та властивості своєї особистості, обирає для себе такі форми та методи поведінки, які відповідають саме її індивідуальності. Саме тренінг дає можливість на 90% засвоїти отриману інформацію. Ще Конфуцій казав: Послухайте – і ви забудете, подивіться – і ви запам'ятаєте, зробіть – і ви зрозумієте. На тренінгу учасникам випадає саме така нагода – практично оволодіти певними навичками або моделями поведінки.

Ідея тренінгу вперше зародилася серед психологів, які займалися підготовкою вчителів і соціальних працівників в США, а саме Курту Левіну, німецько-американському психологу та його

колегам, які в 1946-му році заснували Т-групи. У першій тренінговій групі спонтанно виникло те, що відрізняє тренінг від будь-яких інших форм навчання, а саме «зворотний зв'язок». Дослідження групової динаміки, процеси й етапи розвитку групи як цілого, надалі вплинули на формування вітчизняного підходу до практики тренінгу. На відміну від навчання в рамках освітніх програм, орієнтованих на формування системи знань, навчання – тренінг спрямований на розвиток навичок, освоєння учасниками нового досвіду.

Американський учений-психолог Карл Роджерс назвав груповий тренінг найбільшим соціальним відкриттям сторіччя.

Перша класифікація тренінгових груп за Роджерсом:

- групи тренінгу сензитивності (асоціюються з рухом за т.зв. самоактуалізацію особистості і набули широкого поширення в груповій психотерапії);
- групи організаційного розвитку (пов'язані з прагненням до вдосконалення організації групової взаємодії людей і знайшли своє застосування в організаційному розвитку, психології організації та управління).

Внесок Карла Роджерса в розвиток тренінгу важко переоцінити. Одне можна сказати абсолютно точно: клієнт-центрована психотерапія Карла Роджерса і дослідження групової динаміки Курта Левіна – стали ключовими джерелами виникнення і розвитку тренінгу.

Саме слово «тренінг» походить від англійського «trainingtotrain», що означає «навчати, виховувати». Тренінг – це спеціальна форма організації навчальної діяльності, що переслідує конкретні й прогнозовані цілі, які можуть бути досягнуті у відносно короткий термін, це інтенсивне навчання, що досягається спеціальними інтерактивними вправами.

Загальновизнаного визначення поняття «тренінг» не існує. Вчені виділяють різні аспекти даного виду психологічної роботи. Наведемо декілька прикладів визначень: тренінг – 1) форма інтенсивного навчання практичного спрямування; 2) метод створення умов для саморозкриття учасників і самостійного пошуку ними способів вирішення власних психологічних проблем; 3) спосіб навчання учасників та розвиток у них необхідних здібнос-

тей та якостей, що дозволяють досягти успіху в певному виді діяльності; 4) інтенсивне навчання, що досягається спеціальними інтерактивними вправами. В основу тренінгу покладено групову взаємодію-інтерацію.

Специфічними рисами тренінгу є: дотримання певних принципів групової роботи; спрямованість на психологічну допомогу учасникам групи в саморозвитку, що ініціюється не лише тренером, а й власне учасниками; наявність постійної групи (від 7 до 20 осіб), що періодично зустрічаються чи працюють без перерви протягом декількох днів; певна просторова організація (найчастіше робота у одному і тому ж приміщенні, коли учасники більшу частину часу сидять у колі); акцент на взаємовідносинах між учасниками групи, що розвиваються і аналізуються в ситуації «тут і зараз»; правила групи (можуть дещо відрізнитись від тренінгу до тренінгу); атмосфера взаємодії та спілкування; атмосфера розкнутості й свободи спілкування між учасниками, клімат психологічної безпеки; застосування активних методів групової роботи; структура тренінгового заняття; оцінювання ефективності тренінгу; вербалізована рефлексія з приводу власних почуттів і того, що відбувається в групі.

Готуючись до проведення тренінгу, тренер має здійснити підготовчу роботу:

- 1) визначити цілі та завдання тренінгу;
- 2) розробити план-сценарій тренінгу;
- 3) підготувати заздалегідь учасників до проведення тренінгу (роздати питання, що будуть розглядатися на тренінгу, проблеми, які будуть обговорюватися, літературу для попереднього опрацювання тощо);
- 4) здійснити самопідготовку: продумати власні дії щодо проведення інтерактивної взаємодії, передбачити план обговорення проблеми та можливі висновки, що зроблять педагоги, спрогнозувати появу суперечних точок зору та кінцевий результат роботи, обрати час і форми узагальнення висновків, продумати зворотний зв'язок та ін.;
- 5) розподілити ролі між учасниками, продумати активну участь кожного;

- б) підготувати приміщення до проведення тренінгу та необхідні матеріали (медіапроектор, бейджики, таблички, скотч, папір для індивідуальних та групових вправ, маркери, роздруковані матеріали для вивчення тощо). Якість навчання суттєво зростає, якщо учасники мають хороші роздаткові матеріали.

Важливим фактором є підготовка матеріалів у тому форматі, що легко читається, а саме: небагато тексту; наявність чітких схем замість деяких текстових блоків; малюнки; можливість робити помітки у цих матеріалах.

Тренінг є інтенсивною формою навчання. Методи, що обираються для його проведення, мають забезпечувати інтенсивність викладення змісту та бути стислими у часі.

Під час тренінгу необхідно створити неформальне, невимушене спілкування учасників тренінгу, яке відкриває перед групою безліч варіантів розв'язання проблеми, сприяє розвитку групової динаміки, міжособистісних взаємин і норм у групі, заради якої вона була сформована. Як правило, учасники в захваті від тренінгових методів, тому що ці методи роблять процес навчання цікавим, не обтяжливим, а після тренінгу так чи інакше виходять на новий рівень взаємин, підтримку стосунків поза тренінговою групою.

Існує чітка структура тренінгу, яка забезпечує ефективність та прогнозованість результатів навчання:

1. Вступ: знайомство учасників (відбувалося за допомогою використання різних методів); ознайомлення учасників із програмою тренінгу; формулювання правил проведення тренінгу (вироблення правил взаємодії відбувається обов'язково, адже це впливає на встановлення дисципліни під час тренінгу, дає можливість групі встановити закони, за якими буде відбуватися взаємодія учасників тренінгу між собою та тренером. Для тренера встановлені правила – це підґрунтя, яке допомагає вирішити конфліктні ситуації, проблеми з приверненням уваги до себе під час тренінгу, засіб концентрувати увагу групи, створення демократичного стилю спілкування з учасниками групи).

Проаналізувавши очікування, можна констатувати нагальну потребу учасників тренінгу в отриманні методичного матеріалу,

у створенні комфортної атмосфери під час занять. Проте, слід зазначити, що не всі учасники з самого початку налаштовані на конструктивну роботу.

2. Основна частина: актуалізація наявних компетентностей; проведення навчання; виконання самостійної роботи. Основна частина тренінгу реалізується в міні-лекціях та практичній діяльності вчителів (учасників тренінгу). Тренер будує роботу таким чином, щоб отримані на лекції знання закріплювалися під час практичної роботи.

Міні-лекція – метод викладення нового матеріалу для навчання учасників тренінгу. Особливості міні-лекції: проводиться після того, як учасники вмотивовані для сприйняття. Важливо, щоб усі учасники були в стані активності; триває 10-20 хвилин; тренер використовує наочні засоби: записує на дошці ключові фрази; робить малюнки; використовує метафори (притчі, прислів'я); тренер обов'язково використовує виразні засоби: міміка, жести, інтонація, поза; тренер слідкує за активним «включенням» учасників, намагається втримати увагу кожного і сам є максимально «включеним», використовуючи засоби риторики, створює в учасників тренінгу стан «тут і зараз».

Під час практичної роботи доцільно впроваджувати *інтерактивні методи* роботи: робота в парах, робота в малих групах, мозковий штурм, ажурна пилка, снігова куля, вправи (усні, письмові, графічні тощо), які доповнюють і поглиблюють знання і практичні навички учасників, отримані в процесі заняття. Також використовуюється групова дискусія, ситуативно-рольові, пізнавальні і розвивальні ігри. Ігри – це спеціально створені ситуації, які моделюють реальність, з якої учасникам пропонувалось знайти вихід. Тренер створює ситуації новизни, актуальності, морального переживання, цікавості, подиву. Перевага ігор ще полягає у тім, що гра вимагає від кожного учасника активності, винахідливості, творчого підходу у рішенні завдань. Такий вид діяльності стимулював і підтримував інтерес до навчання, набуття знань в процесі захоплюючої гри.

3. Заключна частина: підведення підсумків, оцінка ефективності тренінгу. Рефлексія – важлива частина тренінгу, адже тренер підбиває підсумки навчання та планує подальші дії для

саморозвитку, або формується мотивація до навчання на наступному тренінгу.

Важливий елемент у проведенні тренінгу – мотивування учасників на якісну самоосвіту в аспекті інтегрованого навчання. Особливо важливим є емоційний аспект впливу тренінгу, оскільки необхідно створити такий позитивний емоційний настрій у групі, сила якого буде діяти до наступної зустрічі з тренером.

Емоційний результат тренінгу залежить від таких складових (за Д. Устиновим): особистісна енергетика тренера; актуальність тренінгу; вміння тренера мотивувати учасників до роботи; склад групи; глибина знань тренером матеріалу, який він викладає; вміння подавати матеріал.

Згуртування групи та емоційне піднесення серед учасників тренінгу досягається з допомогою так званих руханок або криголамів. Це вправи, які допомагають учасникам краще познайомитися, створити атмосферу довіри та невимушеності.

Розроблена нами тренінгова Програма була розрахована на 36 годин, у тому числі 26 годин аудиторної роботи, 4 години самостійної роботи; 6 годин на відвідування місць, пов'язаних з історико-патріотичними подіями.

Сесія 1. Сутність та складники національно-культурної ідентичності як суспільної та особистісної характеристики.

Сесія 2. Національно-культурна ідентичність громадянина України.

Сесія 3. Концептуальні засади формування національно-культурної ідентичності підлітків в умовах модернізаційних суспільних змін.

Сесія 4. Основні тенденції та зміст формування національно-культурної ідентичності; підходи до виховання школярів у сучасних умовах.

Сесія 5. Форми і методи формування національно-культурної ідентичності підлітків.

Зміст тренінгу включав:

- Анотацію тренінгу.
- Очікувані результати.
- Тематичний план викладу та засвоєння матеріалутренінгу.
- Зміст сесій.

- План лекції.
- План практичного заняття.
- Інформацію для опрацювання.
- Проблемно-пошукові питання для самостійної та індивідуальної роботи слухача.
- Комплекс тестових завдань для самоконтролю й самооцінки.
- Глосарій ключових слів.
- Рефлексійну анкету.
- Рекомендовану літературу.

ПРОБЛЕМНО-ПОШУКОВІ ПИТАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ ТА ІНДИВІДУАЛЬНОЇ РОБОТИ СЛУХАЧА

1. Ознайомитися з Концепцією національно-патріотичного виховання та Концепцією формування у підлітків національно-культурної ідентичності.
2. Розглянути напрямки патріотичного виховання, які розкриті у Стратегії національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2016 – 2020 роки.
3. Проаналізувати досвід країн світу з проблеми формування у підлітків національно-культурної ідентичності.
4. Опрацювати тему «Український національний характер та сучасний ідеал громадянина-патріота».
5. Підготувати практичну розробку, спрямовану на формування національно-культурної ідентичності (соціальний проєкт, масовий захід, заняття, фрагмент тренінгу тощо).
6. Опрацювати педагогічні джерела щодо методичного аспекту виховної роботи з підлітками з проблем формування національно-культурної ідентичності.

З метою активації учасників тренінгу використовувалися тематичні руханки, які допомагають зняти втому, переключити увагу чи навпаки посилити емоційний аспект.

Нижче наводимо приклад руханки.

Тематична руханка «Український ярмарок»

Український ярмарок то свято для дорослих і дітей. Скільки там усього цікавого, аж очі розбігаються. Тут тобі і гірляндами звисають бублики, що так і просяться в рот, пиріжки, цукерки і

запашний хліб. Пекар жваво місить тісто, виробляє булочки і відправляє їх у піч. Рухаємось далі. Чому зібралось стільки люду, що не проштовхнутися, мусимо попрацювати ліктями, щоб пройти. Встанемо навшпиньки, щоб подивитися, а що там? Так, то ж циган показує дресированого ведмедя, що танцює на задніх лапах. Ідемо далі...ось гончар, на гончарному колі крутить глиняного глечика. Яка краса! Гей, дядьку, а чи є у вас макітра? Покажіть нам, як у ній потерти мак. Ось так. Дякуємо! Купуємо макітру і макогін.

А далі продають усяку живність: тут і кури, і гуси, і качки, ...і навіть коні...А що ми будемо купувати? Тут продають мануфактуру. Тканину міряють ліктями, ось так! А поруч вишивальники продають рушники, килимарі – килими. Що купуєте Ви? Наярмаркувалися! Купили усякого краму. Пригощаємо один одного! Гарного дня, подруженько! Гарного дня, козаче! Пригощайся, друже! Це для тебе, моє серденько!

1.2 Організація та проведення квесту з формування національно-культурної ідентичності

Мета: формувати у дітей національно-культурну ідентичність та інтерес до української культури; поглиблювати знання про козацькі звичаї та традиції, народний побут; виховувати любов до України, рідної мови, фольклору, а також моральні якості взаємодопомоги, партнерства, дружби, поваги гідності.

Організація та проведення квесту

Ведучий: Ми розпочинаємо козацьку гру-квест, в якій нащадки козаків повинні показати свої знання, винахідливість, таланти та волю до перемоги. А ми з вами подивимось, достойні вони наших предків запорізьких козаків, чи ні?

Ведучий: **Умови гри: Квест** (від англ. quest – пошук) – жанр інтелектуально-логічних ігор. Гра полягає в розгадуванні різноманітних загадок, пошуку відповідей на запитання, виконанні завдань.

Для 2 роїв козаків і козачок гра відбувається в межах навчального закладу. Рої виконують завдання різноманітних пакетів, які знаходяться у різних місцях закладу. Де знайти наступний пакет завдань дізнаються із ключових слів ребусів або помічники оголошуватимуть їх після відповідей. Кожний пакет завдань оцінюється відповідною кількістю балів. Перемагає той, хто набере більшу кількість балів та принесе відгадані пакети із завданнями перший. У проведенні квесту нам допоможуть курінні отамани, які зустрічатимуть вас у своїх куренях. Курінні отамани підготували для вас різні випробування, пройшовши їх ви здобуєте скарб. По закінченні ми підрачуємо ваші скарби, у кого він виявиться більшим той і переміг.

Дискваліфікація здійснюється за передавання відповіді іншому рою.

1. Рої самі слідкують за часом відведеним для виконання одного завдання
2. Організатори слідкують за дотриманням правил і не мають права надавати підказки і допомогу командам.

ХІД ГРИ

Подається сигнал про початок гри. Виконується «Запорізький марш».

Кошовий отаман: *Запорізька Січ стала місцем, де козацтво продовжило державницькі традиції України. Воно витворило власну військово-політичну і господарську організацію, поступово перетворюючи на своєрідну державу зі значними підконтрольними територіями, багатотисячною армією, адміністративним апаратом, скарбницею, звичаєвим правом та символікою. За формою це була демократична республіка, яка найбільше відповідала національному характеру українців.*

Вищою законодавчою владою на Січі була Козацька рада, в якій мали право брати участь усі без винятку козаки і яка вирішувала найголовніші питання внутрішнього життя й зовнішніх відносин, обирала козацький уряд – Кіш. На чолі Коша стояв кошовий отаман, який уособлював вищу виконавчу владу на Січі. До найвищих урядовців також належали суддя, писар та осавул.

Усе запорізьке військо поділялося на курені, кількість яких досягала 38, курені ділилися на рої. Загалом у період розквіту Запорізька Січ нараховувала в середньому 10–12 тис. добірного війська, а разом із мешканцями зимівників і слобод – бл. 100 тис. осіб.

1. Презентація роїв з отаманами. (Назва, гасло)

Домашнє завдання: Знайти своє козацьке прізвище.

Ведучий. Від природи справжні українці вирізнялися хистом майстерно розповідати, вміли підмічати смішні сторони в інших і зображувати їх у жартівливому, але ні для кого не образливому тоні. Як зазначалося в одній з книг «Звичаї у запорожців дивні, вчинки хитрі, а мова й вигадки гострі й більше на насміх схожі». Цією рисою вдачі запорозьких козаків почасти пояснюються й ті дивацькі прізвиська, якими вони наділяли своїх новачків. Часто їх козакам давала громада. Наприклад: той, хто спалив курінь – Палій, хто розкладав вогонь над водою – Паливода, той, хто варив кашу – Кашовар тощо. Приклади прізвиськ: Півторакожуха, Тягнирядно, Рябошапка, Рябокінь, Жовтобрюх, Непийпиво, Нетудихата, Лупиніс, Загубиколесо, Задерихвіст, Губишапка, Махиня (маленький на зріст), Малюта(здоровань), Святоша(шибеник), Доброволя(лінивий), Черепаха(вайлуватий), Корж(схожий з перепічкою), Головатий, Чуб, Зуб, Носань, Сторчак, Слинко, Скупий, Солодкий, Нещадний, Орлик, Сивокінь, Смалений, Чобіт, Халява, Сірко, Жовтяниця.

Ведучий. Роям потрібно було наділити кожного учасника рою козацьким прізвищем, яке б відображало його характер, хист, вдачу. То ж слово командам.

(Отамани представляють учасників квесту)

Ведучий: А зараз козацькі отамани повинні отримати у голови козацького кола (голови журі) маршрутний аркуш або походний лист нашого квесту по куреням за козацькими скарбами та скарбничку.

Всім бажаємо перемоги!

Похідний лист

Курені	Скарби
1 Курінь провідників-мандрівників «Стежками України»	посохи чоботи
2 Курінь писарів «Видатні постаті України»	гусячі пера чорнильниці
3 Курінь травників «Чарівна сила трав»	снопи квіти
4 Курінь лірників «Троїсті музики»	дзвоники
5 Курінь кашоварів «Галушки»	галушки
6 Курінь скарбників «Багата скриня»	рушники стрічки
7 Курінь характерників «Козацькі забави»	шаблі

1. Курінь провідників-мандрівників «Стежками України»

Курінний отаман: Хто знає, як колись козаки віталися?

«Пугу, пугу, пугу...» При зустрічі козаки вітали один одного, бажали здоров'я. У такі хвилини у них починав діяти своєрідний сценарій, закладений, мабуть, самим укладом їхнього життя.

Його завжди дотримувались і на Січі, і в паланках, і по зимівниках, цього по-своєму мудрого звичаю. Ось зібралися декілька козаків провідати свого товариша в зимівнику чи в курені. Сіли на коней і гайда в гості. Опинившись на подвір'ї господаря, вони не злізають з коней. Один з козаків голосно, щоб почув власник сядиби, промовляє: «Пугу, пугу, пугу», – це у козацькому суспільстві означає: «Здрастуй, добрий день».

Почувши привітання, з куреня, відчинивши вікно, озиваються: «Пугу, пугу» – двічі. Хтось із гостей відповідає: «Козак з Лугу», після чого вони ставлять коней на припону й заходять у курінь до товариша-братчика.

Гасло «Пугу, пугу, пугу» використовувалося козаками й за інших обставин, під час військових дій на суходолі чи на морі. Наприклад, спостерігаючи за турецьким кораблем, каторгою чи сандалом, козаки із «чайки» подавали сигнал тим, хто сидить у затхлому трюмі галери прикований ланцюгами до весел. Козаки знали, що в більшості такими галерниками були запорожці, що потрапили в полон.

В романі-діології Станіслава Тельнюка «Грає синє море», на сторінці 310 читаємо: «Гукнемо «Пугу,пугу» Якщо невільники, то серед них неодмінно хтось озветься : «Козак з Лугу»,-казав Недайдборц». На веслах і справді були полонені козаки, вони почули знайомий клич і, звільнившись від ланцюгів, допомагали братам, що в морі.

Ось до куреня під'їхав чоловік. Хто він? Гість чи подорожній, з Січі чи з лугу, та й з якого? Бо ж Лугом звали не тільки Великий Луг Дніпровський, але й Луг понад річкою Базавлук. Згадаймо з пісні: «Ой у Лузі Базавлузі...» А ще казали: «Луг над Дунаєм». Останній, щоправда, існував більше в козацькій уяві...

Ось господар підійшов до вікна й дивиться – хто ж приїхав?

Звертаючись до прибулого, він запитує: «А з якого Лугу? З Великого чи з Малого? Як із Великого, йди до кругу». Переконавшись, що гість із Січі, господар запрошує: «В'яжіть коней до ясел та просимо до господи»

Курінний отаман: Ми знаємо як віталися козаки, ми любимо і знаємо свою країну Україну, а тому наступним вашим завданням буде зібрати карту України з окремих областей. На кожній частині карти вказано обласний центр.

(Розрізана карта України окремо кожна область зібрати карту намалювати на кожній області символ (рослина, тварина, предмет), що її характеризує).

Курінний отаман: Із цим завданням ви також впоралися. То ж пропоную вам взяти участь у вікторині «Чи знаєш ти Україну?» (Вікторина-презентація «Чи знаєш ти Україну?»):

1. Найвища вершина України:
  - Роман-Кош
  - Говерла

– Петрос

(Правильна відповідь – Говерла. Вона є найвищою вершиною Українських Карпат і найвищою точкою України. Її висота – 2061 м.)

2. Найбільша затока, що омиває береги України:

- Таганрозька
- Каламітська
- Каркінітська

(Правильна відповідь – Каркінітська. Її довжина понад 118 км.)

3. Найбільша річка України:

- Південний Буг
- Дніпро
- Дністер

(Звісно це Дніпро)

4. Найменша за площею область України:

- Черкаська
- Чернігівська
- Чернівецька

(Правильна відповідь – Чернівецька. Її площа – 8,1 тис.км²)

5. З якою сусідньою державою в Україні найкоротший сухопутний кордон?

- Росія
- Угорщина
- Польща

(Це Угорщина)

6. Найвологіше місце України:

- полонина Пожижевська (Карпати)
- Дніпропетровськ
- Львів
- гора Петрос (Карпати);

(Полонина Пожижевська (Карпати))

7. Найбільша за площею область України:

- Дніпропетровська область
- Львівська область
- Київська область
- Одеська область

(Правильна відповідь – Одеська область. Її площа 33,3 тис.км².)

8. Найбільший за площею ботанічний сад України:

- Донецький
- Одеський
- Київський

(Донецький ботанічний сад заснований 25 червня 1964 року Національною академією наук України).

2. Курінь писарів «Видатні постаті України»

Курінний отаман:

Писарі відігравали важливу роль у житті Запорізької Січі. Військовий писар (кошовий писар) – виборна службова особа, що відала всією канцелярією Запорізької Січі у 16-18 ст.

Розсилав накази по куренях, вів рахунки прибутків і витрат, здійснював дипломатичне листування.

Ведучи всю документацію і кореспонденцію, писар мав значний вплив на внутрішню і зовнішню політику Війська Запорізького. Особа, яка отримала лист або відписала його замість писаря, страчувалася.

У роботі писарю допомагав кошовий підписарій.

Знаком посади військового писаря була довга чорнильниця – каламар («калям») – від схід. тростина), яку він під час військових рад зберігав за поясом, а також гусяче перо, застромлене за праве вухо.

Обирався козацькою радою терміном на рік, але, як правило, займав цю посаду протягом багатьох років.

Щоб подорожувати по Запорізькій Січі треба мати певні знання, бо можете переплутати і потрапити прямісінько до ворогів. То ж *чи знаєте ви?*

- Кого називали козаком? (Вільну людину)
- Хто стояв на чолі козацького війська? (Гетьман)
- Як називалися хати, в яких жили козаки? (Курінь)
- Про яку деталь козацького вбрання казали: «Широкі, як Чорне море»? (Шаровари)
- Яку назву мала зачіска козаків? (Оселедець)
- Якого кольору був стяг у Запорізькій Січі? (Малиновий)
- Козацький бойовий танець. (Гопак)
- На яких суднах плавали запорізькі козаки? (Чайки)
- Острів, на якому була розташована Запорізька Січ? (Хортиця)

– Юний зброєносець у козацької старшини? (Джура)
*Козаки цінували і силу слова, любили поезію та зналися в ній.
То ж пропонуємо й вам показати свою ерудицію та назвати ав-
тора літературної творчості*

Хто автор цих рядків?

Всі покою щиро прагнуть
Та не в еден гуж всі тягнуть
Той направо, той наліво,
а все браття, то-го диво.
(Іван Мазепа)

Реве гарматами Скутара,
Ревуть, лютують вороги.
Козацтво преться без ваги –
І покотились яничари.
(Тарас Шевченко)

Було колись в одній країні:
сумний поет в сумній хатині
рядами думи шикував;
вони й «рівнялись», мов піхота,
аж тут співця взяла охота
і він їм крила подавав.
(Леся Українка)

Ця дівчина не просто так Маруся.
Це – голос наш. Це – пісня. Це – душа...
Коли в похід виходила батава, –
її піснями плакала Полтава.
Що нам було потрібно на війні?
Шаблі, знамена і її пісні...
(Ліна Костенко)

**Вікторина – ребус «Видатні українські персоналії» (Вікто-
рина-презентація «Персоналії»)**

Курінний отаман: Як правильно сказати? (Вікторина-презен-
тація «Обери правильну відповідь»):

- **Іти вулицею чи** Іти по вулиці
- Кожний раз чи **Щоразу**
- **Гостра потреба чи** Крайня необхідність

- Тяжкі умови чи Жорсткі умови
- Відвертати увагу чи Відволікати увагу
- Поводитися впевнено чи Вести себе впевнено
- Від радості чи З радості
- Належати до більшості чи Відноситися до більшості
- Відносини чи Стосунки
- Ставлення чи Відношення
- У більшості випадків чи Здебільшого
- Скасувати чи Відмінити
- Більше всього чи Більше за все
- Відчинити двері чи Відкрити двері
- Братися за роботу чи Братися до роботи
- У двох словах чи Двома словами
- Прийти в голову чи Спасити на думку
- Повинні були бути чи Мали бути
- По імені чи На ім'я
- Самотні люди чи Одинокі люди

1. Курінь травників «Чарівна сила трав»

Курінний отаман: Здоров'я козака у поході чи дома справа важлива, яку довіряли травникам. Але й самі козаки мали дбати про своє здоров'я також і гартуватися.

Молодь козацька, відпочиваючи, бавилася насінням та жуйкою.

– Хто знає, що то було за насіння і жуйка?

Насіння лузали гарбузове – тоді ще не дійшов соняшник до України. Лузаючи, одночасно лікувалися, зміцнюючи здоров'я. Сире, підсушене – воно багате на цинк, мідь, інші мікроелементи. А вони – яснам і зубам підмога і пожива. Зернятко, ядрце – печінку чистить, глистів гонить. Шкарлупа добре за зубну щітку править.

А підсмаженого насіння додавалася певна кількість вуглику. Він, вуглик, попереджав харчові отруєння, загалом розлади шлунку. Не було у тодішньої молоді ані «Бім-Бому», ані «Турбо», і «Орбіту» без цукру не було. Що ж вони, нещасні, жували?

Уявіть – природні жуйки! Перш за все – віск бджолиний. Із сот з медом! Шапками мед збирали!

Далі – клеї з підтьоків вишні, черемхи, терену, горобини. За-мало? Додайте ще клеї диких груш із яблунами.

Понад річками, у протоках виловлювали кореневища рогази, лепехи, тростяника. Виварювали їх до м'якої маси, додавали клеї для міцності. Як застигла, ось вам і жуйка. Десь далі на Північ вживалися жуйки із живиці – «сліз» поранених ялин та сосон. А який результат? Не знали січовики ні карієсу, ні інших хвороб зубів. Не потрібні їм були стоматологи! Білозубі посмішки пред-ків наших світяться на полотнах Репіна, Ярошенка, Пимоненка, Крамського

Курінний отаман: Перед роями на столі трави. У вас є 2 хви-лини аби визначити назву трав та їх цілющі властивості. З якою метою використовували ці трави козацькі цілителі. (Команди ви-конують)

Курінний отаман: Рослинна символіка є єдиним із важливих виражальних засобів в усіх жанрах усної словесності. Зміст запи-тань пов'язаний саме з рослинною символікою. Увага! Оголошу-ємо запитання.

1. Назвіть рослину, яка в українському фольклорі є символом сліз. (*Горох: «Сльози котяться як горох».*)

2. Назвіть рослину, яка символізує життя, міцне здоров'я й довголіття. (*Дуб.*)

3. Символ сонця, достатку і добробуту (*Соняшник*)

4. З чого плели весільний вінок? (*З хрещатого барвінку.*)

5. У засушеному вигляді ці квіти мають сильний стійкий за-пах, завдяки чому вони отримали широке ритуальне застосуван-ня. У народній поезії вони є символом святості, чистоти, приязні. (*Васильки.*)

6. Великий Кобзар, перебуваючи на засланні в Орській форте-ці, висадив у пустелі саме цю гілочку, доглядав її, щоб прижилася й нагадувала йому про рідну Україну. Про яку гілочку йдеться? (*Про вербову.*)

7. Вона символізує не лише жіночу красу, дівочу цноту, а й усю Україну. Назвіть цю рослину. (*Калина.*)

4. Курінь лірників «Троїсті музики»

Курінний отаман: Народні співаки і музики були особливо популярними у козацькі часи. Барди, бандуристи, лірники, гусярі супроводжували козаків у походах і складали думи і пісні про походи, свідками яких були. Ми не будемо складити думи, але перевіримо ваші знання української народної пісні.

Військова музика

В багатогранному та змістовному художньому житті Запорозької Січі чільне місце належало музиці, співу і танцям. Високого рівня досягла **військова музика**.

Вагоме значення мали духові й ударні інструменти: труби, сурми, литаври, барабани, бубни. Духова музика супроводжувала походи Війська Запорозького, а також різні урочистості.

Труби та сурми разом з "ударними інструментами використовували як сигнали у походах, боях, а також при зустрічах послів, гостей.

Загони запорозьких козаків, що вирушали у похід, повинні були обов'язково мати трубачів або сурмачів. Тулумбаси у Війську Запорозькому використовували переважно для зв'язку. Вони були різноманітними за розмірами (в деякі з них били відразу вісім осіб). Великі литаври називали набатами і тримали їх у самій Січі.

Козацькі котли-литаври

1. Отамани роїв отримують картки з завданням показати мімікою і жестами пісню, а рої мають їх відгадати.
2. Вгадати українську пісню за мелодією.

5. Курінь кашоварів «Галушки»

Курінний отаман: Дорогі друзі, показати характер і вдачу козаків без їх ставлення до народної кухні просто неможливо. Козаки, і зрештою всі ми, українці, як відомо, любимо посмакувати і добре знаємо власну кухню.

Ведучий. Якщо ви пам'ятаєте, то навіть Енея у його мандрах по Середземному морю всі пригощали українськими стравами і обдаровували дарами з України:

*Латин по царському звичаю
Енею дари одрядив:
Лубенського шмат короваю,
Корито опішнянських слив,
Горіхів київських смажених,
Полтавських пундиків пряжених
І гусячих п'ять кіп ясць;
Рогатого скота з Лип'янки,
Сивухи відер п'ять з Будянки,
Сто решетилівських овець.*

Крім того, українськими стравами із задоволенням ласували боги на Олімпі і праведники в раю. Так, на обіді у Зевса:

*Там лакомини різні їли,
Буханчики пшеничні білі,
Кислиці, ягоди, коржі
І всякі різні витребеньки...*

А хто знає, що їли козаки, чим вони ласували?

(юшки «козацька тетеря», відвар риби на квасі, куліш, локшину, галушки, гречані пампушки, кисіль, варену, смажену, в'ялену рибу)

Про козаків говорили : «Козаки , як малі діти: дай багато з'їдять, дай мало: будуть задоволені»

1. Тож наше наступне змагання полягає у тому, щоб із зав'язаними очима вгадати на смак. (Учасникам пропонується вгадати на смак мак, льон, гарбузяче, соняхове зерно, тмин, насіння кропу, горіх, сушену сливу).

2. Із зав'язаними очима відібрати з кошика продукти для борщу.

6. Курінь скарбників «Багата скриня»

Курінний отаман. Український народний одяг – яскраве й самобутнє культурне явище, яке розвивалося й удосконалювалося протягом століть.

Увага! Оголошуємо запитання.

1. Тонке, біле, прозоре полотно, яке ткалось у давнину зі спеціальних сортів льону (лушик, простяк), мало довгий, трудомісткий процес виготовлення ниток. Як називалося це унікальне полотно? (*Серпанок.*)

2. З якої лікарської рослини українці в давнину виготовляли зелену фарбу і прядиво для грубих тканин? (З кропиви.)

3. Що таке очіпок? (Обоє 'язковий головний убір заміжніх жінок.)

4. Як називається зимовий одяг з овечих шкір хутром усередину? (Кожух.)

5. Як називався типовий одяг козацьких часів, що шився із синьої китайки або з доброго сукна фабричного виробництва? (Жупан.)

6. Свого часу вони були модними серед дівчат і молодих жінок, їх крій настільки універсальний, що одним і тим самим виробом могли користуватися дівчата й жінки з різними статурами й віковим цензом. Назвіть їх. (Плаhti – вони добре гармоніювали з вишитими або тканими блузами, були практичними в ужитку. Дівчина на власний смак підкреслювала витонченість фігури чи ховала окремі вади. Усе це разом узятє й визначало довголіття народного одягу.)

7. Як називали взуття, плетене з кори дерев? (Личаки.)

8. Назвіть широко розповсюджене по всій Україні квадратне платове вбрання голови. (Хустка.)

Змагання «Одягнися швидко».

В одній корзині елементи чоловічого і жіночого одягу. Кутюр'є мають вдягнути свої моделі із зав'язаними очима. Для конкурсу потрібно 2 кутюр'є і дві моделі.

7. Курінь характерників «Козацькі забави»

Реквізити: коники на палицях, рогачі з горнятками та м'ячі чи картопля, 2 спортивних «козла» перевернуті догори, круги, 2 канати

Курінний отаман: Чи знаєте ви хто такий козак-характерник?

Людина, яка мала велику силу волі, незламну вдачу, викликала повагу оточуючих, сприймалась як особлива. Якщо вона ще й була грамотною (історики стверджують, що деякі козаки Запорозької Січі знали до дванадцяти мов), просте населення казало, що це чаклун, «галдовник».

Вони мали неабияку силу, володіли різними бойовими прийомами. Козаки-характерники могли:

- *ухилитися від куль та брати розпечені ядра голими руками;*
- *перекидатися на вовків;*
- *наводити ману та сон на людей;*
- *бачити на велику відстань навколо себе;*
- *провіщати майбутнє;*
- *бути довго під водою і виходити з неї сухими;*
- *без ключів відкривати замки.*

Також вони любили козацькі забави тож запрошуємо рої до веселої козацької естафети.

1. *Проскакати на конику;*
2. *Підкувати коника: потрібно закинути круги на ніжки спортивного;*
3. *Пронести на рогачі печену картоплю.*
4. *Перетягування канату.*

Команди переможці змагаються у перетягуванні канату, поки не визначиться один переможець.

Ведучий. Дякуємо усім роям та їх отаманам. Рахунок за результатами пошуку усіх скарбів оголошує кошовий отаман (оголошує результати, називає роя-переможця). Привітаємо усіх учасників гри.

(Нагородження переможців.)

Ведуча. Хай щастить вам! До наступних зустрічей у клубі інтелектуального спілкування!

(Звучить мелодія пісні «Хай щастить».)

1.3. Специфіка проведення брейн-рингів для дітей підліткового віку

Брейн-ринг проводиться у вигляді гриміж двома командами, які змагаються, відповідаючи на запитання. Ідея брейн-рингу належить Володимиру Яковичу Ворошилову, про що він згадує у книзі «Феномен гри». Перший брейн-ринг відбувся у 1987 році між дніпропетровським і одеським клубами «Що? Де? Коли?». Назвою гра завдячує дніпровцям Борису Бородіну, Оксані Балазановій, Марині Білоцерківській та Олександрю Рубіну, які зареєстрували правила цієї гри вже у 1988 році.

Згідно правил команди складаються з 6 чоловік. У ході гри ведучий зачитує запитання, після включається брейн-система або подається команда «Час». Після звукового або світлового сигналу, команда обговорює запитання та обирає свій варіант відповіді. Коли команда визначилась із відповіддю, капітан командинатискає на кнопку або іншим способом повідомити про бажання відповісти на запитання, якщо це було обумовлено раніше. Якщо команда натиснула на кнопку до сигналу, фіксується «фальстарт» і команда втрачає право відповідати на це запитання. У цьому випадку інша команда може відповідати в будь-який момент до закінчення часу на обдумування (20 секунд або час, який залишився до кінця хвилини). Якщо обидві граючі команди натискають кнопки до сигналу, фальстарт фіксується тільки у команди, яка натиснула першою. За правильну відповідь команда отримує одне очко. Команди мають право не відповідати на запитання.

Змагання ведуться доти, поки команди не дадуть відповіді на усі запитання. Кількість запитань встановлюється заздалегідь. Якщо результат однаковий, то задаються додаткові запитання

Брейн-ринг «Формування національно-культурної ідентичності: сучасні виклики та тенденції»

Вправа «Знайомство»

Вступне слово вчителя. Проблема, яка розглядатиметься сьогодні є надзвичайно важливою і стосується не лише країн, суспільних формацій, а кожного з нас. Що таке національно-культурна ідентичність? Якими ми бачимо себе і якими нас бачать інші люди? Чи здатні ми об'єднатися і рухатися уперед? Що ми

можемо зробити для себе? Про все це ми поговоримо сьогодні. У дискусії беруть участь дві команди.

Правила взаємодії

1. Кожен має право відкрито висловити свою думку, заради цього ми тут.
2. Усі думки заслуговують на повагу.
3. Умійте слухати і не перебивати.
4. Кожен висловлює свою думку стисло і по можливості лаконічно. Не потрібно говорити надто довго.
5. Обов'язково використовуйте аргументи.
5. Одночасно говорить лише хтось один.
6. Не потрібно вигукувати з місця, підніміть руку і зачекайте запрошення.
7. Будьте доброзичливими, дякуйте за запитання і звернення до вас.
8. Не варто переходити на персоналії.
9. Шукайте позитивне рішення.

«Дискусійні орелі»

Перш, ніж ми розпочнемо дискусію, наші команди мають зрозуміти свої відмінні задачі. На кожне поставлене запитання одна команда дає стверджувальні відповіді і підтверджує їх своїми позитивними аргументами. Інша команда заперечує їх і знаходить на те протилежні аргументи. На кожне запитання для підготовки відводиться 2 хвилини, в обговоренні бере участь уся команда, по завершенні відповідає капітан, або той, кому він надасть слово.

1. Яким є портрет українця?

- Якими українці відчують себе самі...
- Якими українців бачать інші ...

2. Стереотипи по відношенню до українців?

- Позитивні стереотипи...
- Негативні стереотипи та упередження...

3. Чи є щось, що об'єднує усіх українців?

- національна ідея українців...
- нездоланні суперечності

4. Чи потрібна українцям українська мова?

- українську мову необхідно розвивати...

– українська мова втрачає свою значущість...

5. Де і в чому українці є лідерами?

– українці є першими в...

– українці втратили...

6. Що мають зробити українці, щоб Україна процвітала?

Тематика брейн-рингів для школярів середньої ланки освіти

– Бути українцем – це бренд чи потреба?

– Свобода для ... чи від?

– Чи зможе Україна стати високорозвиненою державою?

– Яке майбутнє національних культур: зникнення, об'єднання, розквіт??

– Яка роль мови у житті народу?

– Масова і національна культура: сьогодні і завтра?

– Чи можна використати досвід народу у сучасних умовах?

– Що об'єднує українство усього світу?

– Коли на сцену виходять національні герої?

1.4. Методичні рекомендації щодо проведення диспутів

Диспути є ефективним методом формування національно-культурної ідентичності у дітей підліткового віку, які використовуються у виховному процесі закладу загальної середньої освіти. Диспути доцільно проводити з учнями однієї вікової категорії, спираючись на їхні спостереження і життєвий досвід, з використанням спеціально підібраних текстів, кінофільмів, книг, випадків із життя і т. д.

Слід поважати власну думку і погляди підлітків на поставлену проблему, враховуючи їхню можливу помилковість або нігілізм, який при відсутності серйозного на налізу з боку педагога і незнання єдиних моральних і духовних критеріїв, з-за певних обставин може призвести до глибоких життєвих помилок. Диспут винен готуватись заздалегідь, питання повинні бути чітко сформульовані, і діти повинні мати досить часу, аби їх серйозно обміркувати.

Схема проведення диспуту

I. Підготовчий етап.

1. Визначення теми.
2. Визначення мети, цілей.
3. Робочий план проведення.
4. Формулювання основних запитань для обговорення з урахуванням вимог логічної послідовності, чіткості.
5. Розробити прогноз або сценарій ведення диспуту з урахуванням особливостей аудиторії, місця і часу проведення.
6. Підготовка аудиторії: попередні бесіди, лекції, перегляд літератури, кінофільмів.
7. Ознайомлення дітей з правилами дискусії.
8. Підготовка анкет-пам'яток, плакатів, об'яв.

II. Проведення диспуту.

1. Об'ява теми мотивація, актуальність, питання, які потребують вирішення.
2. Ознайомлення з правилами диспуту (регламент, аргументи, логіка, повага).

III. Аналіз роботи.

1. Підготовка підсумків.

2. Організація подальшої роботи з аудиторією відповідно до результатів диспути.

Прийоми загострення дискусії

Демонстрація нерозуміння дозволяє уточнювати думки, формулювання й доводи дітей. В таких випадках ведучий каже: «Я не зовсім розумію, що ви маєте на увазі?», «Ваше визначення нечітке, уточніть його будь ласка».

Сумнів, щодо висловлених ідей дозволяє відсіювати слабкі непродумані формулювання, спроби демагогічних виступів. У цьому випадку можливі такі фрази ведучого: «Чи так це насправді?», «Ви впевнені у тому, що кажете?», «Це звучить якось бездоказово».

Проблематизація підвищує продуктивність і ґрунтовність висловлювань і полягає у вимозі пояснень, обґрунтувань, доводів щодо висловлених тверджень.

Альтернатива – висловлення тверджень протилежних судженням інших учасників, дає можливість продемонструвати іншу точку зору, протилежний підхід, інший погляд, що навчає різнобічному аналізу проблеми.

Доведення до абсурду дає можливість ведучому спочатку погодитися з висловленням учасника а потім зробити абсурдні висновки, що активізує зусилля учасників у дискусії.

Темами диспутів були «Що означає бути українцем?», «Моральні чесноти українців», «Чи залишилися таємниці в українській історії?», «Як розрізняти фейкові і справжні новини про Україну», «Чи потрібно нам прикрашати своє минуле?», «Чому українці розмовляють російською мовою?», «Як вирішити мовне питання в Україні?».

1.5. Гурткова робота та проектна діяльність з формування національно-культурної ідентичності

Гурткова робота володіє потужним потенціалом у плані формування національно-культурної ідентичності підлітків. Гурткова робота будується на заохоченні і стимулюванні учнів до обраного виду діяльності, а також формуванні у них стійкого інтересу і потреби у творчій самореалізації.

Гурткова робота носить добровільний характер і спрямована на:

- задоволення і радість учнів;
- інтелектуальний, духовний і емоційний розвиток;
- створення умов для творчості і самореалізації учнів;
- особистісне зростання;
- реальні справи;
- організацію дитячого дозвілля;
- позитивний вплив на навчання і поведінку.

За програмою гуртка діти можуть долучатись до національних та патріотичних цінностей через вивчення духовної культури і історії України, світової культури, історії культури, культури поведінки і національного етикету, народного мистецтва, природи, народних ремесел, сучасних молодіжних громадських рухів і організацій, участі в дослідницьких проектах, змаганнях та ін.

У тих випадках, коли робота гуртків взаємопов'язана спільною метою, діяльністю, – гуртки можуть об'єднуватись в учнівські товариства з різними профілями або факультетами позакласної роботи, але єдиним керівництвом.

Проектна діяльність ставила за мету розв'язання значущих (смыслжиттєвих) проблем для школярів основної і старшої школи через формування практичних умінь і навичок.

Використання проектної роботи мало на меті формування стійкого інтересу школярів до проблеми смислу життя і смысложиттєвих цінностей, де педагог виконував роль фасилітатора, порадирика, експерта. Особлива увага зверталась на соціальну та особистісну значущість проекту, можливості практичного використання досягнутих результатів.

Ми виходили з того, що «метод проектів – це технологія, зорієнтована не тільки на інтеграцію фактичних знань, але і на їхнє застосування та придбання нових. Для проектів завжди є важли-

вим, по-перше, рішення певної проблеми, а, по-друге, значущість результатів» (Полат, Е., 1999, с. 163).

Участь школярів основної і старшої школи у проектній діяльності будувалась на засадах добровільності, творчості, креативності, відкритості, рефлексії, партнерства, інтеграції.

В організації проектної діяльності ми виходили з того, що проєкт повинен:

- мати пізнавальну і практичну цінність отриманих результатів для самих школярів;
- визначати значущу проблему для дослідження;
- розгортатися як самостійна пошукова діяльність школярів, як індивідуальна, так і групова;
- містити визначення структури роботи, мети та завдань проєкту на кожному етапі його проведення;
- обґрунтовувати вибір методів дослідження, пошук шляхів розв'язання пошукових завдань;
- опиратися на взаємодію з партнерами по проєкту та соціальними інститутами;
- здійснювати захист проєкту, презентацію результатів проєктної діяльності.

Участь у проектній діяльності вимагала від учнів навичок аналізу різних джерел, здатності критично мислити, об'єктивно оцінювати свої можливості та реальну ситуацію, комунікативних і дослідницьких навичок у проведенні невеликого дослідження, навичок самостійної і групової роботи, уміння приймати зважені рішення та брати на себе відповідальність.

Для педагогів було важливо, аби учні могли розкритися у проектній діяльності, що обумовлювало урахування моральних і особистісних якостей школярів, інтересів та здібностей, чіткий розподіл часу роботи над проєктом, обов'язків усіх учасників.

Робота над проєктом здійснювалася поетапно.

На підготовчому етапі школярі основної і старшої школи знайомилися зі специфікою проектної діяльності, основними завданнями, обговорювали необхідні уміння й навички для такого виду діяльності. На цьому етапі враховувалися вікові та індивідуальні особливості дітей. Для педагогів було важливо, щоб проєкт від-

повідав інтересам і запитам дітей, був цікавим і спонукав до саморозвитку дітей.

На установчому етапі здійснювалося обговорення та вибір теми проекту, обґрунтування його значущості, визначення його актуальності, особистісної і соціальної значущості.

Організаційний етап передбачав розподіл на малі групи, якщо була така потреба, визначався термін роботи над проектом, очікувані результати, розподілялись обов'язки і функції учасників проекту.

Експериментальний етап включав відбір та вивчення літератури з проблеми, публікацій в ЗМІ, нормативних документів, розробку та проведення опитування, анкетування, інтерв'ю. На цьому етапі школярі залучалися до роботи у бібліотеках, з рекомендованими Інтернет-ресурсами, мали можливість отримати консультацію, педагогів, психологів, науковців лабораторії громадянського та морального виховання Інституту проблем виховання НАПН України.

На узагальнюючому етапі аналізувалися отримані результати, моделювалися причинно-наслідкові зв'язки, визначалися оптимальні шляхи вирішення проблеми, формулювалися рекомендації.

На підсумковому етапі здійснювався захист проекту та презентація його результатів, де учні розкривали логіку розгортання проекту та основні свої здобутки. Захист проекту здійснювався публічно і всі охочі могли ставити запитання щодо проектної діяльності. Результати проекту оцінювалися журі.

Етап рефлексії передбачав оцінку і аналіз школярами своїх дій на кожному етапі, а також ті труднощі, які їм довелося вирішувати у ході роботи над проектом. Зверталася увага на зміни в емоційному стані учасників проекту, їхні сильні і слабкі сторони, визначався план дій, який би допоміг школярам краще справитися з такою роботою у майбутньому.

У роботі з дітьми використовувалися інформаційні, філософські, творчі, ігрові та практико-орієнтовані проекти з різними термінами виконання. Слід відмітити, що проекти виконувалися як одноосібно, так і мікрогрупами (двоє чоловік) та групами (5–6 чоловік).

Так, запропоновані нами історичні («Соборність України у документах», «Назва «Україна» у європейських літописах і історичних згадках», «Юрій Дрогобич – український ректор Болонського університету»), філософські («Український національний світогляд», «Кардіоцентризм у філософії Г.Сковороди», «Ідеї свободи в українській філософській думці»), культурологічні («Українська національна культура у світовій спадщині», «Вживання фемінітивів в українській мові»), творчі («Родовідне дерево»), ігрові («Стереотипи і правда про українців», «Українські загадки та ключ до їх розуміння»), практико-орієнтовані («Закодована інформація в українській вишивці», «Мапа ремесел України», «Український етикет») проекти формували навички самостійної і командної роботи, відповідальності, здатності визначати для себе посильну цікаву проблему, презентувати своє рішення і своє бачення, відстоювати свою точку зору, а також брати участь в обговоренні інших проектів також.

Таким чином, перевагами проектів було вивчення різних сфер життя українців, а також досвіду, культури, історії, філософії, мови, які були у центрі уваги школярів, що мотивувало їх до отримання нового досвіду.

1.6. Виховні години для учнів 5-9-х класів орієнтовані на формування національно-культурної ідентичності.

Виховні години є важливою складовою діяльності класного керівника, як форма спілкування зі школярами. Хоча виховні години можуть проводитися з різними виховними цілями, важливо, аби вони враховували моральні запити школярів і спрямовували їх на отримання важливої інформації для їх особистого становлення і розвитку. У ході виховних годин педагог може використовувати широкий спектр різноманітних форм і методів, що забезпечують ефективність та можливість використання отриманих знань у житті.

Тема: *Український мовленнєвий етикет*

Мета: формувати у дітей потребу дотримуватись мовленнєвого етикету, виховувати культуру спілкування, розвивати комунікативні навички

Ключові поняття: культура мовної поведінки, бесіда, спілкування, увага до співрозмовника, вміння слухати

Форми і методи роботи: пояснення, бесіда, читання і обговорення віршів, рольові ігри, вправи, тести, вирішення проблемних ситуацій.

Обладнання: етичні щоденники, тексти тестів, роздатковий матеріал, червоні і сині картки.

Орієнтовний зміст заняття: Краса і багатство української мови. Етикет і культура мовлення. Знайомство і вітання. Мовна поведінка. Керування увагою слухачів. Уміння переконувати. Мовні тактики і стратегії спілкування. Правила бесіди. Товариська зустріч. Теми розмов в товаристві. Розповідь. Що таке ерістика.

ХІД ЗАНЯТТЯ:

Мотивація Учитель знайомить учнів з метою і цілями заняття. Вчитель акцентує на тому, що мова відіграє важливе значення у житті кожного народу. Народ існує до тих пір поки жива його мова. Без мови немає народу. Вчитель читає уривок з твору П.Глазового.

МОВА ВЕЛИЧАВА

Якщо в нашій безталанній мові
Набереться двісті тисяч слів,
То за кожне українське слово
Вже поклали сто голів...

Нашу мову величаву
Чуємо не всюди.
І не мова винна в цьому –
Винуваті люди.
Не вживеться щира мова
З кволими рабами,
В яких думка на припоні,
Язик за зубами.
У чиновницьких чуланах,
Де столи дубові,
Де неволя і сваволя,
Тісно нашій мові.
По крамницях і пивницях,
Де й повітря п'яне,
Гасне, в'яне слово наше
Степове, духм'яне.

(Глазовий П.П.)

ЗАПИТАННЯ ДО ТВОРУ:

- Що найбільше засмучує автора?
- З чим, на думку автора, не сумісні етикет та культура мовлення?

Далі вчитель знайомить дітей з «Молитвою до мови»

Молитва до мови

Мово! Пресвята Богородице мого народу! З чорнозему, з любистку, м'яти, рясту, евшан-зілля, з роси, з дніпровської води, від зорі і місяця народжена.

Мово! Мудра Березине, що не давала погаснути зеленому вогнищу роду нашого і тримала народ на небесному олімпі волелюбності, слави і гордого духу.

Мово! Велична молитва наша у своїй нероздільній трійці, що еси ти і Бог Любов, і Бог Віра, і Бог Надія! Мово, що стояла на чатах коло вівтаря нашого національного Храму й не впускала туди злого духа виродження, злого духа скверності, ганьби...

Мово наша! Передчасно постаріла, посивіла, змарніла, на хресті мук розп'ята, на палю посаджена, за ребро на гак повішена

дітьми-покручами. Стражденнице, великомученице Матір Божа наша, в соловецьких ямах згноєна, за моря й океани розвіяна, голодомором викошена, лютим чоботом розтоптана, стонадцять разів розстріляна, чорнобильською смертю засіяна.

Мово наша! Убога прочанко з простягнутою рукою! Осквернена й знеславлена своїми дітьми. Твоїм сім'ям немудрим, що вродило не з тих полів, де квітнуть гречки, мовби зійшли на землю ангели, де половіють жита, як Божий лик, сяє небо, як Божий престол, а із валуєвського тирловища, де густо родить чортополох звиродніння, осот безпам'ятства, кукіль здрібнілого мислення, будяки бездуховності, чорнобиль рабської покорі, прибиті сірою куравою повільної смерті, вичахання. На межі того здичавілого поля вже стоїть вічний плуг і вічний плугатар. Час чекає Божого знаку: зачати переорювати той бур'ян, чи, може, станеться диво...

Прости їх, Рідна! Прости гріхи вільні і невольні, прости той чорнобильський плід і те дике зілля, що густо вродило на нашому трагічному лану. І прости цю великостражденну землю, на якій диявол справив моторошне весілля, де здичавілі й сп'янілі від крові ангели його все котять і котять мутні тумани на Великі Луги, поки його лукаві слуги косять наші молоді трави...

Прости! Воскреси! Повернися!

Забувай вічним і віщим Словом від лісів – до моря, від гір – до степів. Освіти від мороку і освяти святоруську землю. Русь-Україну возвелич, порятуй народ її на віки!

(К. Мотрин)

Запитання до тексту:

– Яку роль у житті українського народу відіграє українська мова?

– Які випробування випали на долю української мови?

– Що шкодить нашій рідній мові?

Слово вчителя. Культура мовної поведінки – своєрідне дзеркало людини, її зовнішнє, а відтак і внутрішнє інтелектуальне обличчя. Чи знаєте ви, що у Європі щороку 21 листопада святкують День привітання або чемності. І це не дивно, бо всяке спілкування починається з вітання. Народна етика сформувала свої правила мовного етикету. Зазвичай слов'яни вітаючись зичать один одному здоров'я, греки – радості, євреї – миру. Здається,

що лихого в тому, коли, прилучаючись до товариства, новачок, хвацько піднявши руку, вигукує: «Салют, братія!» В іншому випадку, скажімо, протягнувши правицю, міцно тисне її незнайомому і промовляє: «Добрідень, друже!» і отримує взамін панібратське: «Привіт, старий!».

Начебто все тут не «від лукавого», навпаки, люди хочуть виявити товариськість, невимушеність у взаємостосунках, певну, якщо хочете, прихильність. Та це тільки нам так здається. Насправді ж мовні викрутаси особливо у формах вітань, підривають справжню взаємоповагу, доречну стриманість у виявленні почуттів. З покручами не так уже й легко вести боротьбу. Як, скажімо, позбавитися «салютів» і «привітів», зневажливого «очкарик», «старий», «предок» та багато іншого.

Чистоту мовної поведінки, етикету можна порівняти з пшеничним ланом. Хто не пам'ятає, з якою ретельністю виполювали на присадибних ділянках не тільки бур'ян, але й його найближчих родичів?

ПРАКТИЧНА РОБОТА

Рольова гра «Знайомство»

Ситуація. У школі часто відбувається знайомство, під час якого посереднику потрібно представити людей одне одному, називаючи когось першим, а когось другим.

Завдання. У грі беруть участь троє учасників: один – посередник, інші два – люди, яких знайомлять. Якщо посередник під час представлення допустив помилку, той, хто її помітив і вказав на неї після представлення, пояснивши суть цієї помилки, займає місце посередника. Переможцем стає той, хто, виконуючи роль посередника, не допустив жодної помилки.

Варіанти гри:

Посередник-перший партнер-другий партнер

а) учень 5 класу старшокласникучень 5 класу;

б) вчитель учень 5 класу старшокласник;

в) учень 5 класу п'ятикласник п'ятикласниця;

г) п'ятикласник, бабуся, товариш;

г) п'ятикласник, учитель, мама

- д) п'ятикласник,   новопризначений директор школи, батько;
- е) старшокласник, класний керівник,   молодший брат;
- є) мама   класний керівник,   тато;
- ж) директор школи, новоприбулий вчитель,   досвідчений учитель
- з) класний керівник,   учитель-предметник, батько учня, директор заводу
- и) учитель, його дружина, п'ятикласник;
- і) п'ятикласник,   брат п'ятикласника,   учитель.

По закінченні гри вчитель пропонує дітям тест.

Тест до теми «Вітання»

1. Коли вітаються, то дивляться...
  - а) куди завгодно;
  - б) в очі;
  - в) на землю чи підлогу.
2. Чи маєте ви відповідати, коли з вашим супутником вітається незнайома вам людина?
  - а) відповідаєте;
  - б) можете не відповідати;
  - в) не відповідаєте.
3. Що ви робите при наступній зустрічі, коли напередодні не встигли відповісти на привітання?
  - а) робите вигляд, що нічого не трапалося;
  - б) вибачаетесь;
  - в) перепитуєте знайомого, чи не образився він на вас.
4. Чи потрібно вам вітатися, якщо ваш супутник вітається зі своїм знайомим?
  - а) можна не вітатися;
  - б) не вітається;
  - в) вітається.
5. Якщо зустрічаєтеся протягом доби з однією людиною не вперше,...
  - а) необхідно вітатися, підібравши відповідну форму;
  - б) можна не вітатися;
  - в) вітається за бажанням та настроєм.

6. Що ви робите, коли ваш знайомий декілька раз не відповів на ваше привітання?
  - а) з'ясовуєте стосунки;
  - б) не вітаєтеся самі;
  - в) не звертаєте уваги та продовжуєте вітатися.
7. Чи слід вітатися із незнайомою людиною, до якої ви звертаєтеся з проханням?
  - а) необхідно;
  - б) не треба;
  - в) бажано.
8. Чи потрібно вітатися з тими, кого часто зустрічаєте по дорозі до школи, але особисто з ними не знайомі?
  - а) ні;
  - б) так;
  - в) в залежності від настрою.
9. Чи відповідаєте ви на випадкове привітання незнайомої вам людини?
  - а) так;
  - б) ні;
  - в) за бажанням
10. Коли вітаються,
  - а) руки виймають із кишень,
  - б) руки виймають із кишень, коли не холодно;
  - в) руки не виймають із кишень.
11. Вітання має бути...
  - а) голосним;
  - б) таким, щоб не заважати іншим людям;
  - в) тихим.
12. Вітаються нахилом голови,...
  - а) коли не хочуть привітатися вголос;
  - б) на далекій відстані;
  - в) із тими, кого зустрічають рідко.
13. Вітаються з тим, хто йде назустріч...
  - а) за три-чотири кроки;
  - б) коли порівнюються;
  - в) за сто метрів.
14. У гостях перш за все вітаються...

- а) з господарем;
  - б) з сусідами;
  - в) з господинею.
15. Вчителів вітають...
- а) лише словами вітання;
  - б) використовуючи ім'я та по-батькові;
  - в) поплескуючи по спині.
16. Чи може дівчинка не вітатися зі своїм супутником?
- а) може;
  - б) вітає;
  - в) ховає обличчя за портфель.
17. Хто вітається першим?
- а) директор школи;
  - б) молоді вчителі;
  - в) учні.
18. Хто вітає першим ?
- а) дорослий дитину;
  - б) діти дорослих;
  - в) хлопці дівчат.
19. Коли одна людина обганяє іншу, першим вітається...
- а) той, хто обганяє;
  - б) той, кого обганяють;
  - в) хто завгодно.
20. Коли людина проходить мимо тих, хто стоїть, першим вітається...
- а) той, хто стоїть;
  - б) той, хто проходить;
  - в) ніхто нікого.
21. Коли до кімнати заходять старші, діти...
- а) сидять на місці;
  - б) піднімаються;
  - в) займаються своїми справами, не звертаючи уваги на старших.
22. Чи підводяться юнаки, коли вітаються зі старшими, якщо ті проходить поруч?
- а) можуть не вставати;
  - б) не встають;

- в) підводяться.
23. Коли встає дівчинка?
- а) перед літніми людьми
  - б) перед вчителями;
  - в) перед хлопцями.
24. Що має робити чоловік, коли до кімнати заходить жінка?
- а) встає і сідає після того, як сіла вона або вона запросила його сісти, та сама стоїть;
  - б) злегка підводиться;
  - в) встає і сідає.
25. Коли чоловік не встає при вітанні?
- а) коли може потурбувати присутніх;
  - б) коли вітається з давньою приятелькою;
  - в) коли вітається з керівником.
26. Чи підводиться дівчина, коли вітається з літнім чоловіком?
- а) так;
  - б) ні;
  - в) зважаючи на ситуацію.
27. Чи встають чоловіки, коли вітаються за руку?
- а) можуть не вставати;
  - б) встає молодший;
  - в) завжди встають.
28. Як ви вітаєтесь в їдальні зі знайомими, коли їсте?
- а) рукостисканням;
  - б) нахилом голови;
  - в) вголос.
29. У театрі молодший, вітаючись зі старшим на відстані,...
- а) піднімається з місця;
  - б) не піднімається;
  - в) піднімається, якщо не заважає іншим.
30. Чи знімає чоловік капелюх і рукавички, коли цілує руку жінці?
- а) знімає капелюх і рукавички;
  - б) знімає лише рукавички;
  - в) може зняти лише капелюх.
31. Хто першим подає руку для вітання – учень чи вчитель?
- а) вчитель;
  - б) учень;

- в) хто завгодно.
- 32.Що робити, якщо ви не змогли подати руку для привітання?
а) знайти вихід, щоб вам потиснули руку;
б) вибачитися;
в) зробити вигляд, що нічого страшного не сталося.
- 33.Коли чоловіки одного віку вітаються за руку на великому морозі, вони свої рукавички...
а) обов'язково знімають;
б) можуть не знімати
в) вдягають на руки валянки.
- 34.Як вітаються за руки дві пари?
а) дівчата між собою, потім із хлопцями, опісля хлопці;
б) хлопці між собою, потім із дівчатами, а потім дівчата між собою;
в) хлопці із хлопцями, а потім дівчата з дівчатами.
- 35.Чи подає дівчина руку в рукавичці літній людині для рукостискання?
а) знімає рукавичку;
б) подає;
в) подає, якщо літня людина їй добре знайома.
- 36.Чи можна, одночасно вітаючись, схрещувати руки: рукостисканні, коли вітаються дві пари?
а) можна;
б) не можна;
в) як завгодно.
- 37.Якщо хтось помилився та подав руку для рукостискання першим, необхідно...
а) зразу ж підказати йому, як правильно робити;
б) потиснути йому руку, не звертаючи увагу на його помилку;
в) не подавати йому руку.
- 38.Хто перший подає руку для привітання – літній чоловік чи дівчина?
а) дівчина;
б) літня людина.
- 39.Коли ви привітали за руку знайомого, який розмовляє з незнайомою вам людиною, то незнайомцю руку...
а)подають;

- б) не подають;
  - в) подають і представляють.
40. Коли тиснуть руку двома руками з обох сторін?
- а) коли вчитель тисне руку директору школи;
  - б) на знак особливої поваги;
  - в) коли необхідно звернутися з проханням.
41. Як привітатися, коли руки брудні?
- а) подати зап'ястя;
  - б) обмежитися словесним вітанням;
  - в) дати можливість потиснути вам лікоть.
42. Чи повинно рукостискання бути сильним?
- а) так, якщо вітаєшся з однолітком;
  - б) повинно бути помірним;
  - в) повинно бути слабким.
43. Як цілують у щоку, коли вітають знайому людину?
- а) легким дотиком щік;
  - б) губами цілують у щоку
  - в) обцілюють усе обличчя.
44. Руку жінці цілують чи тільки позначають поцілунок?
- а) цілують;
  - б) позначають поцілунок;
  - в) цілують, якщо це рука заміжньої жінки.
45. Чи цілують руку жінці, якщо вона знаходиться за столом?
- а) так;
  - б) ні;
  - в) цілують, якщо руки жінки та чоловіка чисті.
46. Чи знімає жінка рукавичку, вітаючись із чоловіки?
- а) так;
  - б) ні;
  - в) знімає, якщо на вулиці тепло.
47. Яку частину руки незнайомої жінки цілує чоловік?
- а) тильну частину пальців;
  - б) яку завгодно;
  - в) тильну частину долоні.
48. Яку частину руки цілують мамі?
- а) тильну частину пальців;
  - б) яку завгодно;

- в) тильну частину долоні.
49. Чи цілують дамські рукавички?
- а) ні;
  - б) так;
  - в) цілують руку вище рукавички.
50. Чи треба виймати чупа-чупс з рота, коли вітаєтеся на відстані?
- а) ні;
  - б) так;
  - в) сховати в рукав.
51. Коли чоловік проходить повз похоронну процесію, головний убір він...
- а) знімає обов'язково;
  - б) знімає, якщо не холодно;
  - в) знімає за бажанням.
52. Коли звучить державний гімн, чоловік головний убір...
- а) може зняти;
  - б) знімає обов'язково.
53. Чи знімає жінка головний убір, коли звучить державний гімн?
- а) так;
  - б) ні.
54. Чи знімає чоловік свій головний убір в установі чи школі?
- а) може не знімати,
  - б) як йому зручно,
  - в) обов'язково знімає
55. Як необхідно тримати в руках зняті з голови капелюх чи шапку?
- а) як зручно;
  - б) дном до себе;
  - в) як завгодно.
56. Чи знімає чоловік свій головний убір у магазині чи на вокзалі?
- а) не знімає;
  - б) знімає.
57. Чи знімає військовослужбовець, свій головний убір в університеті?
- б) знімає обов'язково;
  - в) знімає, коли з кимсь розмовляє.

58. Чи встає директор школи, коли до його кабінету заходить мати учня?
- а) встає;
  - б) не встає;
  - в) встає, якщо жінка старша за нього.
59. Чи встає директор школи, коли до його кабінету заходить учителька?
- а) встає;
  - б) не встає;
  - в) встає, коли вчителька старша за нього.
60. Чи вітаєте ви незнайомих людей у кафе, коли сідаєте за стіл, за яким вони вже сидять?
- а) вітаєте;
  - б) не вітаєте;
  - в) вітаєте, якщо вони старші за вас.
61. Чи можна, вітаючись, подати руку через стіл?
- а) можна;
  - б) не можна;
  - в) можна, якщо стіл вузький;
  - г) можна, якщо вам важко вийти із-за столу.

Ключі до тесту на тему «Вітання»:

1б; 2а; 3б; 4в; 5а; 6а; 7в; 8б; 9а; 10а; 11б; 12б; 13а; 14в; 15б; 16а; 17а; 18б; 19а; 20б; 21б; 22в; 23а; 24а; 25а; 26а; 27в; 28б; 29б; 30а; 31а; 32б; 33б; 34а; 35а; 36б; 37б; 38б; 39а; 40б; 41б; 42б; 43а; 44б; 45б; 46б; 47а; 48в; 49а; 50а; 51а; 52б; 53б; 54в; 55б; 56а; 57б; 58а; 59б; 60а; 61б.

Хвилинка-відпочинку

Одна дівчинка скаржилась мамі.

– У дворі хлопчик такий невіглас – кличе мене „Галька”.

– А ти його як називасш? – запитала мама.

– А я його взагалі ніяк не називаю відповіла ввічлива дівчинка.

Я йому просто кричу: – Гей ти, як тебе там!”

Слово вчителя. Критерієм культури мовлення є мовна поведінка особистості. Говорячи про мовну поведінку ми в першу чергу звертаємо увагу на голос, який є нашою першою візитною карткою. Згадайте, коли ви розмовляєте по телефону з людьми,

яких раніше ніколи не бачили ,то складаєте враження про людину з її голосу.

Суб'єктивно голос може бути гарним або поганим.

Спробуйте описати гарний і поганий голос. (Діти описують, вчитель записує на дошці).

Гарний:

спокійний;
вібруючий;
з перевагою низьких тонів;
добре модульований;
оксамитовий;
керований;
владний;
інтонаційно забарвлений;
виразний;
звучний;
доброзичливий;
довірчий;
турботливий;
теплий;
природний.

Поганий:

скрипучий;
гугнявий;
шепелявий;
хрипкий;
боязкий;
гучний;
ледь чутний;
безбарвний;
помпезний;
плаксивий;
високого тембру;
монотонний;
невпевнений;
нудний;
слабкий;

Красу голосу визначають також тон, голосність, тембр, експресія.

Великий вплив на мовну поведінку має вибір слів або словникового запасу.

- Для збагачення словникового запасу більше читайте і слухайте спеціальні теле – і радіопередачі. Занотуйте слова і вирази, що сподобалися .Потім їх можна буде використовувати у своїй мовній практиці.
- Подбайте ,про збагачення своєї мови синонімами. Визначте, які слова Ви використовуєте дуже часто і намагайтеся замінити їх іншими словами і виразами.
- Висловлюйтеся точно і лаконічно. Уникайте двозначності.
- Не потрібно весь час когось цитувати і навантажувати свою мову приказками, прислів'ями, фразеологізмами.

Вчитель разом з дітьми читають вірш.

ВМІЄ ВІТА ГОВОРИТИ

Хто не знає в школі Віти?
Ох і вміє «говорити»!
Просто перли видає.
Чи ж такі ще в світі є?
«Гей, чувак!» – замість «хлопчина»,
«Кіндер» – ясно – це «дитина».
«Предки» в неї – це «батьки»,
А ще краще – «родаки».
А «галіфе» чи то «кльове» –
Це «погане» чи «чудове».
«Утекти» – це «підірвать» –
Просте страшно вимовлять.
«Телефон» – якась «труба».
Мова це людська хіба?
Прошу – не учіться, діти,
Ви у Віти говорити!

(Крикун Л.А.)

Запитання до вірша:

- Які слова визначають словниковий запас Віти?
- Якими словами їх можна замінити?
- Якими словами ви найчастіше користуєтеся у своїй мові?
- Як ви уникаєте слів-паразитів?

Слово вчителя. Мовна поведінка великою мірою залежить не лише від словникового запасу, а й уміння конструювати речення. Для цього:

- Чергуйте довгі речення з короткими. Довгі речення складно сприймати і розуміти. Накопичення коротких речень одне за іншим робить говоріння монотонним.
- Не використовуйте занадто часто особових займенників замість особистих імен. Це може привести до їх неправильного тлумачення.
- Основна думка повинна завжди висловлюватися головним реченням, а не підрядним.
- Речення, у якому кілька іменників стоять поруч, сприймати важко.

- Якщо Ви хочете розповісти щось нове, дайте слухачам час для розуміння, про що Ви говорите. Для цього наведіть приклади або перефразуй те сказане.
- Намагайтеся опускати несуттєві подробиці, швидко і послідовно просуваючись до розв'язки.
- Будуйте висловлення від простого до складного, від відомого до невідомого.

Керування увагою слухачів

- Увагу слухачів, насамперед, можна утримати розповіддю про щось нове і цікаве.
- Виступаючи перед великою кількістю слухачів, інтереси яких не збігаються, намагайтеся говорити на більш загальні теми.
- Щось нове, мало відоме широкому колу людей, може привернути увагу слухачів.
- Увага слухачів підвищується, якщо в товаристві починається дискусія навколо якоїсь проблеми.
- Красивий стиль висловлення разом з відповідними прикладами також привертає увагу.

Уміння переконувати

- Багато залежить від людини, що переконує: чи зуміє вона справити на слухачів приємне враження своїм зовнішнім виглядом, поведінкою або манерами, встановити з ними контакт.
- Переконуйте аргументами, правильно упорядкувавши і сформулювавши їх.
- Якщо оратор повний натхнення, то він обов'язково викличе інтерес у слухачів, передасть частину свого натхнення їм.
- Пам'ятайте, що ті ж самі аргументи не однаково діють на різних людей. Під – бираючи аргументи, враховуйте освітній рівень слухачів, їх інформо – ваність, можливості контраргументів, їхнє ставлення до поставлених питань.
- Люди охоче погоджуються з тим, що повторює їхній приятель, але наперед відкидають те, про що говорить мало-симпатична для них людина або супротивник.
- Переконувати легше під час дискусії, а не лекції.

- Чим старша людина, тим важче переконати її в необхідності змінити погляди.
- Пам'ятайте, що люди намагаються відкидати інформацію, що не узгоджується з їхньою системою поглядів.
- Під час будь-якої дискусії варто визначити головні проблеми і зосередити зусилля на їхньому рішенні.
- Питання, що не мають істотного значення для доказу даної тези, необхідно виключити.
- Поступіться опонентові всім, у чому можна поступитись; не стверджуйте нічого, чого не можете довести.
- Найефективнішим методом переконання є сугестія, зокрема – навіювання, суть якого полягає в тому, щоб непомітно нав'язати людині думку. Що потім сприймається нею як своя.
- Важко переконати інших у тому, в чому невпевнені самі.

Як стати гарним співрозмовником?

1. Насамперед необхідно мати всебічні знання, а для цього треба постійно вчитися, багато читати, опановувати здобутки людської культури (науки, літератури, мистецтва тощо).
2. Мати широке коло знайомих і приятелів, щоб їм розповідати те, чого самі навчилися.
3. Дивитися на світ розкритими очима, вміти спостерігати явища і події довкола себе.
4. Запам'ятовувати все важливе й цікаве, а якщо не маєте надії на свою пам'ять, то навчіться робити деякі нотатки того, що бачите, чуєте або читаєте.

Правила бесіди:

Не перебивай, не перекрикуй.

Не нав'язуй нецікаву тему.

Не хвались своїми досягненнями.

Чітко викладай свої думки.

Зауваження роби, не ображаючи іншого.

Практична робота

Вправа 1.

У вас на столах лежать висловлення вчених, письменників, відомих людей з різних тем: добра і зла, неправди, заздрості,

ввічливості. Але ви уважно подивіться і виберіть тільки ті, що стосуються правил бесіди.

Діти зачитують афоризми і висловлення, називають їхніх авторів. Учитель допомагає їм у цьому.

«Талантом співрозмовника відрізняється не той, хто охоче говорить сам, а той, з ким охоче говорять інші...».

(Жан Лабрюйєр – французький письменник)

«Тільки вміючи слухати і відповідати, можна бути гарним співрозмовником».

(Франсуа Ларошфуко – французький письменник)

«Правда, сказана зі злістю, неправді страшенній подібна».

(Вільям Блейк – англійський поет, художник)

«Нікому не зашкодить, що він промовчав, але може зашкодити те, що він сказав».

(Катон молодший – символічний автор у латинській мові)

«Треба вміти мовчати взагалі про все, що має значення лише для тебе одного».

(Честерфільд – англійський письменник, державний діяч)

«Іноді чесно, так недоречно».

(Російське прислів'я)

«Ніщо так не підбадьорює людину, як добре слово».

(Давньоіндійський афоризм)

У міру того, як діти зачитують афоризми, слід звертати увагу на те, яке правило бесіди вони підтверджують.

Рольова гра «Як відреагувати?»

Ситуація. У бесіді можуть виникнути моменти, коли ваш співрозмовник, не володіючи манерами хорошого тону, вчинить нетактовно, висловиться некоректно.

Завдання. Перший партнер задає нижченаведені запитання і, почувши відповідь, підбирає варіант вибачення за нетактовність. Другий партнер стримано й чемно реагує на некоректне запитання чи репліку:

а) «Світлано, ти ще замала, щоб з нами товаришувати!»;

б) «Хочеш, я тобі розповім, що про тебе говорять твої супротивники?»;

- в) «До речі, яка заробітна платня твоїх батьків?»;
- г) «Ну що, коли твої батьки розлучаться?»;
- д) «Що це ви так жваво обговорюєте?»;
- є) «Хіба ти не бачиш, що це тобі зовсім не личить?»;
- е) «Я дивуюся, що у тебе може бути спільного із цією дивною людиною?»;
- ж) «Друзі, ну зачекайте, послухайте, нарешті мене!»;
- з) «Нехай малі вийдуть із кімнати, я вам розкажу таку історію!»;
- и) «Марино !Твоя сукня чудова! Ти її знайшла на секунді?»;
- і) «Ну, ти й розумецький! Певно, довго вчився!»;
- ї) «Ти ніяк не можеш запам'ятати цей термін. У тебе що – склероз?»;
- й) «Тобі цього не зрозуміти!».

Слово вчителя. Товариська зустріч. Мета зустрічі між двома чи більше знайомими або приятелями звичайно полягає в тому, щоб поговорити, обмінятися новинами й поглядами, разом поведетися і провести приємні хвилини у дружній бесіді. Під час товариської зустрічі ніякі серйозні справи, як правило, не обговорюються, розмова вільно переходить з однієї теми на іншу і відбувається в невимушеній атмосфері.

Читайте журнали та газети і, читаючи, звертайте увагу не тільки на корисні, припустимо, для вашої роботи статті, а й цікаві з точки зору того, щоб потім розповісти про них у товаристві. Якщо з кожного журналу чи газети, які ви прочитали, з кожної розмови, з театральної вистави чи кінофільму виберете лише один цікавий момент, то й тоді у вас буде досить тем для розмови з найрізноманітнішими людьми.

Теми розмов у товаристві. Про що можна говорити в товаристві? Про що завгодно, але щоб тема цікавила присутніх. Інтереси людей можуть бути найрізноманітніші. Один захоплюється велосипедним спортом, другий – шахами, третій вивчає рослинний світ, четвертий займається столярництвом тощо. Темою розмови може бути і конструювання, і музика, і образотворче мистецтво, і художня література. Головне ж у тому, щоб тема була цікавою для всіх учасників товариства.

Навіть тоді, коли розмова не має цілеспрямованого характеру, тобто теми та їх послідовність час від часу міняються, кожен член товариства повинен заздалегідь зважувати, про що і як говорити. Секрет успіху соціально активних людей, які захоплюють вас своєю поведінкою, полягає саме в тому, що, перш ніж іти в товариство, вони, хоча б коротко, продумують те, про що збираються говорити. При цьому треба підбирати загальні теми, які можна запропонувати і які можуть зацікавити все товариство, а не тільки окремих його членів.

Уникайте сумних тем, бо вони можуть навіяти на слухачів смутку. Вибір цікавих тем може бути досить великий: досконала гра акторів у виставі, яку ви нещодавно подивилися, новий кінофільм, книга, яку прочитали, подорож, яку здійснили, тощо.

Розповідь. Припустимо, що ви належите до тієї категорії людей, яких можна назвати пасивними і які звичайно більше слухають, ніж говорять. Ви усвідомлюєте це, вас не задовольняє ваша поведінка, і ви хотіли б її змінити. Як це зробити? Насамперед запам'ятайте: чим більше товариство, тим менше можливості висловитися. У великому товаристві завжди є люди, які мають чималий досвід спілкування і вмінють добре говорити. Тому в ньому більше розповідають саме вони. Вам же варто починати тренуватися в малому товаристві, що складається з двох, трьох, чотирьох чоловік. У ньому вам легше буде навчитися цікаво розповідати. Що ж необхідно для того, щоб розповідь ваша привернула увагу товариства?

1. Тема має бути нова й цікава.
2. Розповідь з самого початку повинна привернути увагу слухачів.
3. Розповідати треба стисло.
4. Виклад думок має бути логічним
5. Прагнути, щоб розмова була невимушеною і зрозумілою.

Практична робота

Вправа 2.

На партах лежать картки синього і червоного кольорів. Вчитель задає учням питання, а учні, якщо вважають це правильним, показують червону картку, а якщо неправильним – синю.

1. Вам нецікава розповідь друга – потрібно розвернутися і піти. Правильно це чи ні? (Синя картка)
– А як же правильно вчинити в цій ситуації? (Обговорити відповіді дітей.)
– Спробуйте перевести розмову на тему, цікаву обом.
2. Вас перебив ваш співрозмовник – треба спробувати заглушити його своїм голосом. Правильно це чи ні? (Синя картка)
– А як же правильно вчинити? (Обговорити відповіді дітей.)
3. Вам не подобається мова приятеля – треба спробувати знайти в ній гарні ознаки. Правильно це чи ні? (Червона картка) (Обговорити відповіді дітей. Ситуацію можна обіграти.)
4. Ви йдете з батьком по вулиці і зустрічаєте свого приятеля (вам необхідно сказати йому кілька слів). Ви мовчки залишаєте батька і говорите вдосталь із другом. Правильно це чи ні? (Синя картка)
– А як вчинити правильно? (Обговорити відповіді дітей.)
– Необхідно вибачитися перед батьком і т. ін. (Ситуацію можна обіграти.)

Підсумок заняття. На завершення заняття вчителіві варто наголосити на важливості теми, яку розглядали, запитати учнів про що вони дізналися і де зможуть застосувати свої знання.

Позакласна діяльність

Завдання 1. Вирішити проблемні ситуації

Проблемні ситуації

1 ситуація. Ваш товариш вирішив переказати свою улюблену книгу, але його розповідь виявилась довга і нудна. Що ви йому скажете?

2 ситуація: У колі друзів зайшла мова про предмет абсолютно не цікавий вам. Однак всі захоплені розмовою, лише ви почуваетесь зайвим. Що ви зробите?

3 ситуація: У гостях ви опинилися поруч з незнайомою людиною. Якпочнете бесіду, розмову? Адже ви як вихована молода людина не можете помічати того, хто сидить поруч.

4 ситуація: Ви не поділяєте думки свого співрозмовника. Однак він наполягає на тому, щоб ви визнали його правоту. Як ви вийдете із ситуації?

Завдання 2. Прочитати вірш і відповісти на запитання.

ЗАМОРСЬКІ ГОСТІ

Прилетіли на Україну
Гості із Канади.
Мандруючи по столиці,
Зайшли до райради.
Біля входу запитали
Міліціонера:
– Чи потрапити ми можем
На прийом до мера? –
Козирнув сержант бадьоро.
– Голови немає.
Він якраз нові будинки
В Дарниці приймає. –
Здивуванням засвітились
Очі у туриста.
– Ваша мова бездоганна
І вимова чиста.
А у нас там, у Канаді,
Галасують знову,
Що у Києві забули
Українську мову. –
Козирнув сержант і вдруге.
– Не дивуйтесь, – каже. –
Розбиратися у людях
Перше діло наше.
Я вгадав, що ви культурні,
Благородні люди,
Бо шпана по-українськи
Розмовлять не буде.

(Глазовий П.П.)

- Чому сержант розмовляв з гостями українською мовою?
- Поясніть мовну поведінку сержанта.

Тема: Український національний світогляд у міфах і легендах

Мета: формувати у дітей уявлення про людину як невід’ємну частину природи, космосу, Всесвіту, залучати до народних традицій і звичаїв, виховувати екологічну культуру, любов до природи.

Ключові поняття: природа, довкілля, природні сили, рослини і тварини, людина

Форми і методи роботи: пояснення, бесіда, розповідь, читання і обговорення текстів, вікторина, відгадування загадок, конкурс дизайнерів «Зелений світ нашого кабінету», фотовиставка, виставка екологічного малюнку «Екологічна пошта».

Обладнання: етичні щоденники, білий папір, олівці, фломастери, фарби, клей, фотографії.

Орієнтовний зміст заняття: Історичний розвиток уявлень про світ, про космос. Міфи про виникнення життя на землі. Людина невід’ємна частина природи. Українські міфи і уявлення про природні сили. Легенди про рослини. Народні обереги. Природні явища і народні прикмети.

Хід заняття:

Мотивація. Вчитель мотивує дітей до заняття за допомогою гри «Життя дерев».

Діти ділять на групи і отримують завдання на картках для пантоміми:

- Дерево радіє сонцю.
- Дерево гнеться під вітром.
- На дереві розквітають квіти.
- Дерево слухає пісню пташок.
- Дерево лікує дятел.
- З дерева опадає листя

Слово вчителя. Будучи невід’ємною частиною природи, людина завжди цікавилась тим, звідки пішло життя на Землі. Підтвердженням цього є міфи різних народів про походження Землі і життя на ній. У багатьох народів міфи перегукуються. Ми з вами ознайомимось зі старослов’янським міфом.

(Вчитель разом з дітьми читають міф.)

Легенда про створення світу

Давним-давно, коли ще не було ні прозорого неба, ні животворящої Землі, ні голубого Океану, ні променистого Сонця, ні сумного Місяця, ні ясних зірок, усюди панувала вічна Тьма. І не мала вона меж. Суцільний морок, що огортав Всесвіт, породив холодну і безкінечну Ніч. В цьому німому, пустинному просторі летіло, пронизуючи Пітьму, всевидюще Око. Летіло воно з глибин Темряви, здавалося би, нізвідкіля і в нікуди. Насправді ж воно летіло з далеких Старих Світів з божественною метою: створити у царстві Тьми Новий Світ. А належало то Око Роду, ще не народженому Першобогу. Йому хотілось побачити кінець Темряви, досягти якого не було ніяких сил. Стомившись від довгих блукань воно зупинилось і заплакало. І тут сталося чудо: з випущеної Оком чистої Сльози-Роси народились Першоптаха і Першобог – Сокіл Род. Стрепенулась птаха і її золоте пір'я освітило чорну ніч. Так з'явилося перше божественне сяяння серед безкінечної Пітьми. Відчувши свободу, розправила Птаха-Бог свої світосяйні крила і закружляла над Оком.

Стало сумно Соколу-Роду через свою самотність і зронив він золоту Сльозинку-Росинку. Вона впала у самісіньке Око, і воно стало рости, аж поки не перетворилося на великий острів, оточений зі всіх сторін нічною Темрявою. Тоді Сокіл-Род зронив срібну Сльозинку-Росинку. Упала вона на острів і перетворилась на озеро Живої Води. У третє зронив Сокіл-Род смарагдову Сльозинку-Росинку, з якої проросли на острові чудові квіти і густі трави. Так виник райський острів Вирій з чарівним озером Живої Води.

Сів Сокіл-Род на траву і задумався. Довго так він сидів аж поки не зніс Золотий Жолудь, з якого виросло розкішне і могутнє Прадерево – Дуб-Стародуб чи Прадуб. І ось ніби зірки розцвіли на його розлогих гілках: то вродили плоди безсмертя – молодильні яблука. Навколо стало світло і весело. А Сокіл-Род сів на вершину Прадуба і вигукнув: «Я створив цей рай, і тут моє місце навіки-вічні. Звідси з Вирія я буду творити Новий Світ!».

І знову Сокіл-Род задумався. Пройшло чимало часу поки він зніс два яйця: чорне і біле. Упали вони в озеро Живої Води і з'явилися з них два птаха: Білий Лебідь і Чорний Лебідь. Поплили птахи на зустріч один одному і почали жорстоко битись. «Зупи-

ніться» – пролунав голос Сокола-Рода, – «Я даю вам Слово і Розум. Виходьте з води і ставайте коло дуба». Вийшли лебеді і одразу перетворились на людиноподібних Велетнів. І були вони схожі між собою наче рідні брати. Тільки в одного шкіра біла, волосся русяве, очі блакитні, а в другого все чорне: і шкіра, і очі, і волосся. «Зірвіть з дерева по молодильному яблуку і з'їжте», – велів їм Сокіл-Род. З'їли велетні яблука і відчували у собі неймовірну силу. Подивився на них Сокіл-Род і сказав: «Тепер ви – безсмертні боги. Ти, Білобог, – звернувся він до світлошкірого, – Володар Світла і Світлого Світу і всього, що створиш у ньому. А ти, Чорнобог, – звернувся він до темношкірого, – Володар Ночі і Тьми і всього, що створиш з них. Ви є Добро і Зло, Краса і Потворність. І будете ви вічно, тому що ви життя. Ті, що прийдуть в цей світ, не пізнають Добра без Зла, не зрозуміють красу без Потворності. Вони не будуть знати, що таке життя і для чого їм жити. Після цього Сокіл-Род звернувся до Чорнобога зі словами: «Іди в свою Пітьму і володарюй там» Не встиг він увійти у безкінечний Морок, як тіло його одразу покритося смердючою шерстю. Зненавидів з тих пір Чорнобог Морок і затаїв глибоку образу на Білобога. Зронив він дві чорних сльозини і з них з'явилися Змій-Дракон з трьома вогняними головами і Мара – бридка жінка з гнилими очима і зміїним гніздом на голові. Мара стала дружиною Чорнобога, а Змій-Дракон став військом Чорнобога. Одного разу Чорнобог наказав Змію: «Лети у Вирій і вбий Білобога, а Дуб-Стародуб спали разом з Соколом-Родом. Я хочу сам бути володарем Вирію». Став Змій збиратись у дорогу. Від цих приготувань заклекотіла Пітьма.

Почувши цей клекіт у Вирії Білобог зронив дві світлих сльози, з яких з'явилися Перун – красень велетень з вогняними стрілами в руках і Коляда – прекрасна юна діва. Дав їм Білобог з'їсти молодильних яблук, і стали вони безсмертними. Перун став його військом, а Коляда – дружиною, що мала народити Божича-Сонце (Золотий Шар), щоби побороти Пітьму і все Зло у ній.

Коли нарешті прилетів Змій-Дракон у Вирій і накинувся на Білобога, Перун кинув в нього стрілу-блискавку і обпалив йому крила і упав він назад у Чорну Безодню. Там володар Пітьми окропив своїми чорними сльозами опалені крила і вони відросли знову. Але з тих пір Змій вже не наважувався відвідувати славний

острів Вирій. Зрозумів тоді Чорнобог, що не бути йому володарем Вирію і ще більше зненавидів Білобога з його світлим світом.

А Сокіл-Род сидів на вершині Дуба-Стародуба і думу думав. А потім каже Білобогові: «Піди і нирни на дно озера і набери там скільки зможеш Священного Піску і розсій його у Питьмі, щоби утворилась Твердь». Послухався його Білобог нирнув на дно озера Живої Води, набрав дві жмені піску, винирнув з води і пішов засівати тим піском Чорний Світ. І там, де він сипав Священний пісок, утворювалась Земля з долинами і полями.

А Сокіл-Род все сидить на вершині Дуба-Стародуба і думу думає. І ось знову зніс Золотий Жолудь і Золоту Зернинку. Покликав до себе Білобога і велів йому посадити у Землю і полити Живою Водою. І знову сталося чудо: з Золотого Жолудя виріс молодий розлогий Дуб, на вершині якого спав міцним сном вродливий юнак, а з Золотої Зернинки піднявся великий житній Колос, на вершині якого міцно спала дівчина надзвичайної краси. Велів Сокіл-Род окропити їх Живою Водою. Коли Білобог виконав наказ, Першобог звернувся до юнака: «Ти– Даждьбог. Будеш засівати Землю лісами і гаями», а потім звернувся до дівчини: «Ти – Жива, богиня злаків, а значить богиня Життя. Ти повинна засіяти Землю пшеницею і житом», а потім, трохи подумавши продовжив: «Ви – чоловік і жінка. Ви зачнете рід людський. З'їжте молодильних яблук і скупайтесь в озері Живої Води». Вони виконали те, що їм сказав Сокіл-Род і стали вічно молодими і безсмертними богами, пішли на Землю. Даждьбог покритв Землю лісами і гаями, Жива засіяла пшеницею і житом. Але нічого не родило на Землі без світла і тепла. Потемки бродили люди діти Даждьбога і Живи, страждаючи від холоду і голоду, нарікаючи на свою долю.

Ще більше задумався Сокіл-Род і покликав до себе дружину Білобога Коляду і сказав їй: «Іди на землю і народи Божича Молоде Сонце. Сама знайди собі місце , де зможеш народити цей Золотий Шар» Пішла Коляда на Землю і стала шукати місце, де б можна було б народити людям Сонце.

Дізнався про це Чорнобог і послав на Землю свою дружину Мару, щоб вбити Коляду, щоб люди ніколи не бачили світла і померли від холоду і голоду.

Як скажена побігла Мара по Землі в пошуках Коляди і, побачивши її, погналась за нею. Побачила Коляда, що Мара переслідує її і побігла. Але зрозумівши, що їй не втекти від нічної богині, вона забігла у лісок і перетворилась на рогату козу. промайнула зла Мара мимо кози і не звернула увагу на рогату худобу. Все більше і більше віддаляється страховиння, бажаючи нагнати і знищити Коляду, і там, де з гнилих очей капав на Землю її гній, виростили чортополох, бур'яни, лопухи і будяки. А тим часом Коляда перетворилася на жінку, сховалася в комиші і в муках народила Божича Молоде Сонце. З його появою пропав Морок. Сонце прогріло Землю, і люди впали на коліна, вітаючи народження Золотого Шара.

У страху і відчаї повернулась Мара назад у Питьму. А Божич Молоде Сонце піднімався все вище і вище. А з ним і ніжна, прозора, тепла синь, що спливала з радісних очей Коляди, яка радісно проводжала у політ любимого сина.

З цього всеохоплюючого і всеосяжного блакитного погляду Коляди утворилось синє Небо, у лоні якого, як у колисці плив Божич-Молоде Сонце, щедро даруючи Землі свої теплі промені. Старий Світ весь перетворився: зазеленіли під Сонцем гаї і ліси, заколосились хліба, а люди від щастя співали пісень і хвалили Сонце. А з вершини Дуба-Стародуба дивився, дивуючись, сам Творець-Род. Милуючись голубим небом над квітучою Землею, він посміхаючись сказав: «Це і є Новий Світ».

– Як стародавні слов'яни уявляли уявляли собі походження Землі?

– Як світ розмежувався на світло і питьму? У чому полягають задачі Добра і Зла?

– Як народилось Сонце?

– Яким чином з'явилися люди?

– Чи знаєте ви що?

Серби вважали також, що світ почався з двох дубів, які корінням цупко трималися за твань, з якої згодом утворилися Земля і Небо. До речі, дерево життя, з якого витікає живлюща волога, – неодмінний компонент української народної вишивки. У скандинавів подібна первина називалася Ігдразиль, вона теж була дубом, і до нього боги зійшлися порадитись, як створити світ.

Дивовижні образи! Бо на нашій планеті шлях життю і справді проклали рослини, наснаживши атмосферу киснем. Тварини, зокрема і людина, існують завдяки їм. І зрозуміло, чому у фольклорі уповноваженим від зеленого царства є дуб: яке дерево перевершує його могутністю, принаймні в наших широтах! А як довго живе!

1871 року на острові Хортиця було зрубано дуб, вік якого – так твердять історики – сягав двох тисяч років: дружини київських князів відпочивали в його затінку. Один із найстаріших дубів у Європі – Стельмузький – росте у Литві: йому півтори тисячі років. Наш Запорозький дуб, що в селищі Верхня Хортиця, порівняно молодий – йому понад 800 років. Ще підросте, хоча й тепер справляє враження. Стовбур – понад шість метрів у діаметрі, ви-сота 36 метрів, діаметр крони 43, кожна з основних гілок може бути великим деревом. Цілком у «формі» герой поеми «Руслан і Людмила» – той, навколо якого на золотому ланцюгу ходить учений кіт. Дуб можна побачити і в колишньому маєтку Ганнібалів, в селі Сугді під Санкт-Петербургом. Налічується йому років близько 700. Пращур великого російського поета – «арап Петра Великого» – колись милувався ним.

Кілька зелених велетнів у нас пов'язані з іменами Григорія Сквороди, Івана Франка, Лесі Українки, а найбільше – Тараса Шевченка. Дуб, під яким Кобзар бесідував із селянами, вам покажуть і в Звенигородці, і в селі Мар'янському на Полтавщині, в селі Березова Рудка біля Пирятина...

І ріс собі зелений богатир у мальовничому урочищі, біля якого виникло місто, назване Стародубом. Вмирав він, мабуть, природною смертю, бо на міському гербі бачимо, що половина дерева зелена, в жолудях, а половина – всохла. Може, це йому поклонялися наші далекі пращури? А що так, засвідчив арабський мандрівник і письменник Ібн-Фацлан, що у 20-х роках X ст., побувавши в Русі-Україні, розповів про її звичаї у своїх «Записках». І чому б не повірити? Адже й досі наші жінки вишивають узорі, де заковане священне Дерево життя, – те саме, яке точить животворну вологу. І схоже воно на кремезний дуб.

Слово вчителя. Для людини завжди було важливо жити у гармонії з довкіллям. Не дивно, що рослини набували символічного

значення у житті людей У найдавніші часи символіка квітів мала ритуальну значущість. Вона застосовувалася у звичаях і обрядах як родинних, так і загальнонаціональних...

Улюбленим і дуже поширеним символом на всій етнографічній території українців є калина, яка символізує любов, красу, надію і навіть зв'язок і з потойбічним світом. Калина – незвичайна рослина, яка має високий статус в українській національній свідомості. Природні властивості її сприяли тому, щоб мати багатозначну символіку. У символічному значенні калини є те, що вона символізує свободу і незалежність українського народу. Ягодами калини прикрашають вбрання нареченої, чим підкреслюється її чистота, дівоча цнотливість. Нею оздоблюють весільні вінки, коровай та гільце.

З давніх-давен калину кладуть у першу купіль дитини, на хрестини затикають у калачі, шишки для кумів. Освідчуючись у коханні, молоді в минулому дарували один одному кетяги калини. Це ж робили і перед розлукою. Якщо коханий помирав, дівчина садила калину на його могилі. Калина застосовується в поховальних обрядах. Якщо ховали козака, воїна, в головах теж садили калину. Учні зроблять висновок, що калина як символ супроводжує людину все життя, від народження до могили. Зерня калини, схоже за формою на людське серце, підсилює символічне значення її в національній свідомості кожного українця.

Букетик волошок символізує для українців скромність і ніжність, квітучий барвінок – освідчення в коханні, білий бузок – скромність і чистоту, червоні городні маки – красу і молодість, квітка едельвейса – кохання і мужність, патріотизм, стійкі волюві якості. Едельвейс росте на голих скелях у важкодоступних місцях. Розшукати квітку едельвейса і подарувати коханій – це справді лицарський вчинок.

Деякі квіти, трави і сьогодні застосовуються традиційно як обереги. Так, полин і петрушка захищають людину від русалок на русалчин Великдень. Любисток і м'ята, татарське зілля, інші пахучі трави, якими щонайчастіше прикрашають хати, застосовуються від злих сил. Освячена на Маковея пахуча трава захищає від «вроків», «навіювання».

Так, дуб з прадавніх часів символізував для наших пращурів довголіття, могутність, міцність, силу. Із словами «дуб» завжди пов'язують твердість, стійкість. Коли народжувалася дитина, в її першу купіль клали дубові листочки, а біля хати садили молодого дубка для того, щоб дитина виростала здоровою і міцною.

У міфах «Сокіл-Род», «Прадуб» та інших мова йде про Першодерево, яке ще називалося Дуб – Стародуб. З уявою про дуб в народі пов'язується і такі поняття, як «дерево життя», «дерево роду» та ін. На таких та інших прикладах учні переконуються в тому, що дуб як символ є одним із центральних в історичній пам'яті рідного народу. Символ дуба найтіснішим чином пов'язаний з іншими символами, що є першосимволами в нашій національній свідомості, як свідчать про це міфи, інші історичні матеріали (Бог, Вирій, Жива Вода та ін.).

Одним із найпоширеніших символів нашого народу є верба. Це дерево є невід'ємним елементом українського пейзажу. Вона дуже легко і швидко приймається й росте навіть із встромленого в землю свіжозрубаного кілка. Це швидкоростуче й невибагливе дерево. Знавці рідного краю за розташуванням дерев, їхніх гілок визначають джерела, місця, де вода близька до поверхні. Відомо також, що кора верби має лікувальні властивості.

Верба стала своєрідним символом нашого народу. Тому справедливим є народний вислів: «Без верби і калини нема України».

Про вербу складено багато пісень, казок, переказів, віршів, прислів'їв і приказок.

Символ тополі набув яскраво виражених, суто українських національних ознак. Типовий український пейзаж не можна навіть уявити без самотньої тополі чи струнких рядів цих дерев-красунь, які підкреслюють привабливість і чарівність українських земель.

Практична робота. Завдання 1.

Вчитель пропонує дітям намалювати рослини символи України.

Слово вчителя. Своєрідним жіночим оберегом на Україні завжди був віночок. Віночки на Україні виплітали з різного зілля від весни до осені. Останнім у році був вінок із золотистого кленового листа.

До вінка впліталось багато різних квітів з лікувальними властивостями. Вплітались до вінка ружа і деревій, безсмертник і любисток, волошка і ромашка, незабудка і цвіт калини. Найпочесніше місце у вінку належало деревію. Його в народі називають деревцем. Його насіння вітер розносить на велику відстань. Воно невибагливе до ґрунту та інших природних умов. Деревій у вінку є символом нескореності.

Особливе місце у вінку належить барвінку. Він – символ життя і безсмертя людської душі. Тягнеться барвінок до людських хат. Він прикрашає весільний вінок молодої, одяг гостей, святковий коровай.

Всього у повному українському вінку двадцять квіток, і кожна з них є лікарем і оберегом.

Плетіння вінка – то ціла наука і дійство. Живуть у народі давні секрети плетіння вінків, зберігання квітів у вінку, яке зілля з яким має сусідити.

До дівочого вінка в'яжуть кольорові стрічки. Кожен колір стрічки є символом. Першою в'яжуть світло-коричневу стрічку – символ землі-матінки. Зліва і справа від неї – дві жовті – символи сонця. За ними ідуть з різних сторін зелена світла і темна. Це символи живої природи, краси і

юності. За ними в'яжуть синю і голубу – символи неба і води, що дають силу і здоров'я.

Український вінок є неповторним символом народу України, свідченням його високої культури, запорукою дівочої чистоти і цноти.

(За М. Крищуком)

ПРАКТИЧНА РОБОТА.

Вчитель пропонує дітям прочитати легенду.

ВІНОК ВІДДАНОСТІ

Його виплітають з любистку і волошок. Основою вінка є волошки, а поміж ними вплітають квітучий любисток.

Колись давно, повідають люди, жили на Україні два парубки: Любисток і Волошко. А що були вони дуже гарними від природи, разом боролись проти ворогів та їхнє селище було знищене до пня. Знайшли вони собі притулок у гушавині лісу останні двоє з

усього села, і недоля здружила їх настільки, що всі ставили їх у приклад.

– Дай, Боже, вам такої злагоди і відданості, як у Любистка і Волошка, – благословляли у життя матері своїх дітей.

До кінця своїх днів Любисток і Волошко вчили всіх любити і оберігати одне одного, шанувати, бути щирими у розмовах. А як померли, то проросли двома пахучими квітками...

(За М. Крищуком)

– Чому вінок відданості плетуть з любистку і волошок?

– Які людські якості вони уособлюють?

Слово вчителя. Наша земля – це не просто земля. Кожне дерево на ній, кожна травинка – це не просто дерево, травинка. Це мудра загадка природи, яку людина повинна берегти, любити і водночас зрозуміти, розгадати. Куди по гляньте – скрізь, у кожного дерева свій колір, своя краса... Найбарвистішу веселку здатні створити руки людські. З кори молодій вільхи світло-червона фарба добувається, а з дубової – темно-червона. Зі звіробою можна добувати гарну жовто-червону фарбу.

Якщо молодий пирій і молоде жито висушити, розтерти у порошок, залити збираним молоком і поставити у темне місце на добу для настоювання, буде гарна зелена фарба.

Підмаренник – лікарська рослина, але і з неї також можна добути дуже гарну червону фарбу, майже пурпурову.

З липового цвіту, що не тільки рятує людину від застуди, дає смачний чай, можна приготувати гарний рожевий або світло-коричневий настій для фарбування ниток. Тільки, щоб фарба не лияла, слід річ у сироватці вимочити, а потім у холодній воді виполоскати.

Лише з одних трав можна до тридцяти кольорів дістати. З листя горіха – коричневий, з бузини – фіолетовий, з цибулиння – від жовтого до коричневого. Скільки-то фарб довкола нас! У кожній грудці глини, у кожній найменшій травині-биліні.

(Про рослини-барвники. За сторінками повісті С. Носаня «Пір'їна з крила жар-птиці»)

Слово вчителя. Довколишній світ сповнений красою і магією. І наші предки не лише спостерігали за його красою, а й спо-

стерігали за ним, намагались встановити певні закономірності.
Які відбилися у народних прикметах . То ж поговоримо про них.

Сьогодні добре знають люди,
Яка погода завтра буде,
Бо теле – й радіопрогноз
Підкаже – спека чи мороз.
В старі часи, і це знаменно,-
Діди й бабусі наперед
Прогнозували достеменно
Погоду з безлічі прикмет:
Як Місяць гострий – на негоду,
Як рівний – на ясну блакить,
Щербатий – то відомо зроду,
Що незабаром задощить.
Якщо дізнатися належить,
Така погода чи така –
Старе й мале уважно стежить
За виглядом молодика:
Якщо з рогами він крутими,
То знай – невдовзі дощ ітиме;
З положистими заяснів-
Чекати слід погожих днів.
Що це не примха, не зухвалість-
Дізнався я ще в юні дні:
Ставалось, як прогнозувiалось,
На подив людям і мені.
На колос, на рясні стеблини,
На тиху нехворощ і хвощ
Сьогодні промінь сонця лине,
А завтра йде краплистий дощ.

Д.Білоус

Вправа. Вчитель пропонує дітям згадати 2-3 народних прикмети.

Наприклад:

- Як вересніє, то й дощик сіє.
- Цибуля в кожух одягається від морозів ховається.
- Тепла осінь на довгу зиму.

– Багато жолудів – на холодну зиму і врожайне літо.
– Виросли шишки на ялині знизу – на ранні морози, вгорі – на пізні.

– Грім у вересні віщує тривалу осінь.
– Грак відлетів – чекай снігу.
– Ранній сніг – на ранню весну.

Практична робота.

Гра «Знайди пару».

Діти від вчителя отримують частинки природного матеріалу. За 1-2 хвилини учні мають знайти свою пару. Потім кожна пара по черзі захищає свій «оберіг» (виконує пісню чи декламує вірш про потрібну рослину).

Обладнання для гри: охайно зигзагоподібно розрізані на 2 частини листки подорожника, малини, яблуні, берези, калини, шкарлупа горіха, гілочки верби, пшениця, жито.

Підсумок заняття. Вчитель підводить підсумок заняття за допомогою питань:

- Яку роль відіграє природа у житті людини?
- Які ви знаєте рослини-символи України?
- У чому відобразились народні спостереження за природою?
- Як ми маємо ставитись до природи рідного краю?

Позакласна діяльність.

1. Конкурс дизайнерів «Зелений світ нашого кабінету»
2. Фотовиставка або виставка екологічного малюнку «Екологічна пошта»
3. Вікторина «Лікарські рослини»
4. Загадки Лісовичка.
5. За вибором прочитати легенду і намалювати малюнок.

Література:

1. Киреевский И. Мифы древних славян .-Харьков: Книжный клуб, 2006.–239 с.
2. Збірник диктантів для 5–11 класів: На народознавчій основі/ Л.О. Бурлачко, Г.Р. Гузовська, Л.І.Люта, Г.І. Протасовицька. – К.: Абрис, 1995. – 224 с. – (Трансформація гуманітарної освіти в Україні).

Заняття. Україна – суверена і незалежна держава.

Мета: розвивати в учнів уявлення про Україну як суверену і незалежну державу, виховувати в учнів патріотизм, ціннісне ставлення до Батьківщини, бажання розбудувати Україну.

Ключові поняття: Держава, Конституція, Декларація, Батьківщина, суверенітет, нація, право, незалежність.

Форми і методи роботи: пояснення, бесіда, обговорення, гра

Обладнання і матеріали: етичні щоденники, карта України, символи, Конституція, Декларація, Акт проголошення незалежності.

Хід заняття:

Мотивація. *Вчитель мотивує дітей до заняття за допомогою вірша:*

Вірш про Батьківщину

*Знаєш ти, що таке Батьківщина?
Батьківщина – це ліс осінній,
Це домівка твоя і школа,
Це гаряче сонячне коло.
Батьківщина – це труд і свято,
Батьківщина – це мама й тато.
Це твої найщиріші друзі,
Це бджола у весняному лузі.
Батьківщина – це рідна мова,
Це дотримане чесне слово,
Небо синє і сад зелений,
Мирне небо, край благословений.*

А.Костецький

Слово вчителя: Щасливі ми, що народилися на такій чудовій, мальовничій землі, на Україні. Тут жили наші прадіди та діди, тут живуть наші батьки. Україна – це мати, яку не вибирають, бо Україна – це доля, яка нам випала.

Український народ пережив чимало лиха. Майже кожне століття, як свідчать джерела, розпочиналося голодними роками, спустошливими війнами, чужоземними навалами. З ХУ століття, з часів козаччини, тривала національно-визвольна боротьба за розбудову незалежної самостійної держави, але шлях до не-

залежності був тяжким і тернистим. Важко назвати країну, яка б пережила те, що пережила Україна.

Ми, українці, повинні пишатися тим, що наша Україна ніколи не поневолювала інші народи, не вела загарбницькі війни, а лише захищала себе від близьких і далеких сусідів.

І довгожданий час настав, 16 липня 1990 року Верховна Рада Української республіки прийняла важливий документ—Декларацію про державний суверенітет України. Декларація стала першим кроком до незалежності нашої держави.

Питання для обговорення:

– А що вам відомо про декларацію та суверенітет?

(Декларація – це офіційне проголошення державою, партією основних принципів, а також документ, у якому їх викладено.

Суверенітет – це незалежність держави її визнання і рівноправність ззовні.)

Слово вчителя. У Декларації про державний суверенітет України від 16 липня 1990 р. зазначені такі ознаки державного суверенітету України:

- 1) верховенство (інакше: прерогатива влади) – відсутність іншої більш високої суспільної влади на території країни: державна влада може скасувати, визнати недійсним будь-який прояв усякої іншої суспільної влади;
- 2) самостійність – можливість самостійно приймати рішення усередині країни і ззовні за дотримання норм національного та міжнародного права;
- 3) повнота (інакше: універсальність) – поширення державної влади на всі сфери державного життя, на все населення і громадські організації країни;
- 4) неподільність влади держави в межах її території – одноособовість влади в цілому і лише функціональний її поділ на гілки влади: законодавчу, виконавчу, судову;
- 5) незалежність у зовнішніх відносинах – можливість самостійно приймати рішення ззовні країни за дотримання норм міжнародного права і поваги суверенітету інших країн;
- 6) рівноправність у зовнішніх відносинах – наявність у міжнародних відносинах таких прав і обов’язків, як й у інших країн.

7) невідчужуваність – неможливість довільної відчуженості легітимної та легальної влади, лише наявність закріпленої законом можливості делегувати суверенні права держави органам місцевого самоврядування (в унітарній державі), суб'єктам федерації та органам місцевого самоврядування (у федеративній державі).

У Конституції України проголошується: «Суверенітет України поширюється на всю її територію» (ст. 2).

Суверенітетом володіють будь-які держави незалежно від розміру їх території, кількості населення, форми правління і устрою. Суверенітет держави є основним принципом міжнародного права. Він знайшов своє вираження у Статуті ООН та інших міжнародних-правових документах.

Держава має суверенні права:

- право війни і миру;
- право видавати закони;
- право формувати державні органи;
- право визначати свою атрибутику (символіку та ін.);
- право встановлювати податки;
- право призначати своїх представників в інших державах і міжнародних організаціях;
- право вступати до міждержавних союзів та ін.

Проте держава не має права робити все, що вважає за необхідне, щодо інших держав. Проти таких дій застерігає міжнародне право. Державам забороняється застосовувати силу проти інших держав, за винятком самооборони або уповноваження з боку Ради Безпеки ООН. Іншим обмеженням свободи дій держави є юридичний обов'язок виконувати укладені нею договори. Так, члени Європейського Союзу уклали між собою договір, відповідно до якого велика частина їх економічного життя підлягає керівництву з боку Союзу. Крім того, Європейський Союз має власну систему права і свій власний суд, який керується принципом пріоритету законів Союзу над законами держави – учасниці. Але попри ці обмеження, члени Європейського Союзу залишаються суверенними державами.

Слід відрізнити суверенітет держави від суверенітету народу і суверенітету нації.

Суверенітет держави – політико-юридична властивість державної влади, яка означає її верховенство і повноту всередині країни, незалежність і рівноправність ззовні.

Суверенітет народу (народ ми розуміємо як спільноту громадян всіх національностей, які мешкають на території даної країни) означає верховенство народу як джерела і носія влади, його право самому вирішувати свою долю, безпосередньо або через представницькі органи, брати участь у формуванні напрямку політики своєї держави, складу її органів, контролювати діяльність державної влади.

Суверенітет народу, закріплений у Конституції, – якісна характеристика демократії, демократичного режиму в державі. У ст. 5 Конституції України записано: «Носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ. Народ здійснює владу безпосередньо і через органи державної влади та органи місцевого самоврядування».

Суверенітет нації означає повновладдя нації, що реалізується через її основні права. Основні права нації – гарантована законом міра свободи (можливості) нації, яка відповідно до досягнутого рівня еволюції людства спроможна забезпечити її існування і розвиток. Міра свободи закріплена у вигляді міжнародного стандарту як загальна і рівна для всіх націй.

Нація (в юридичному відношенні) рівнозначна терміну «народ». У термін «нація» вкладається і значення громадянства. Нація – громадяни держави різних національностей, об'єднані схожістю у вирішенні істотних політичних і психологічних проблем. Ця схожість виникає внаслідок проживання на одній території і тривалого спілкування між собою.

Основні права нації:

- право на існування і вільний розвиток, володіння реальною можливістю визначати характер свого національного життя, включаючи спроможність реалізувати право на політичне самовизначення (державна самоорганізація – аж до створення самостійної держави);
- право на вільний розвиток національних потреб – економічних і соціальних;

- право на духовно-культурний розвиток, повага національної честі і гідності, розвиток національної мови, звичаїв, традицій;
- право розпоряджатися природними і матеріальними ресурсами на своїй території;
- право на мирне співіснування з іншими народами та націями;
- право на екологічну безпеку та ін.

Отже, суверенітет нації, її повновладдя визначає реальну можливість визначати характер свого національного життя, самостійно вирішувати питання, які стосуються розвитку національної свободи і національних потреб, право на повагу національної честі і гідності, розвиток культури, мови, звичаїв, традицій, створення національних установ. Повновладдя однієї нації неможливо без дотримання суверенітету інших націй і народностей, без поважного ставлення до їх національних потреб і прав.

У багатонаціональній державі її суверенітет не може бути суверенітетом однієї нації як етносоціальної спільноти. Він містить у собі обов'язки відносно інших націй. Державний суверенітет, втілений багатонаціональною державою, має гарантувати суверенітет кожній з національностей і етнорешінок, які живуть в державі. Головне полягає у тому, щоб титульна нація, яка визначає більшість у країні і дала назву державі, не використовувала свою перевагу для обмеження прав представників інших національностей.

Державний, народний і національний суверенітети є взаємозалежними у демократичній державі. Україна як суверенна демократична держава втілює в собі суверенітет держави, суверенітет нації та суверенітет народу.

24 серпня 1991 р. Верховна Рада України прийняла історичний документ виняткового значення для долі українського народу – Акт проголошення незалежності України.

Вчитель зачитує Акт проголошення незалежності України

«Виходячи з смертельної небезпеки, яка нависла була над Україною, в зв'язку з державним переворотом в СРСР 19 серпня 1991 року, продовжуючи тисячолітню традицію державотворення в Україні, виходячи з права на самовизначення, передбаченого

статутом ООН та іншими міжнародно-правовими документами, здійснюючи Декларацію про державний суверенітет України, Верховна Рада Української Радянської Соціалістичної Республіки урочисто проголошує незалежність України та створення самостійної Української держави – України. Територія України є неподільною і недоторканною. Віднині на території України мають чинність виключно Конституція і закони України. Цей акт набирає чинності з моменту його схвалення».

За Акт проголосувала абсолютна більшість депутатів Верховної Ради. УРСР перестала існувати. На карті світу з'явилась нова самостійна держава – Україна. Акт проголошення незалежності завершив прагнення українського народу до волі, до створення своєї суверенної, незалежної держави, а 1 грудня цього ж року відбувся Всеукраїнський референдум, на якому Акт проголошення незалежності дістав переконливе підтвердження і схвалення у волевиявленні українського народу.

Вчитель зачитує Постанову Верховної Ради УРСР.

Постанова Верховної Ради УРСР

«Про проголошення незалежності України».

Верховна Рада УРСР постановляє:

проголосити 24 серпня 1991 року Україну незалежною державою. З моменту проголошення незалежності чинними на території України є тільки її Конституція, закони, постанови уряду та інші акти законодавства республіки.

1 грудня 1991 року провести республіканський референдум на підтвердження Акту проголошення незалежності

м. Київ

24 серпня 1991 року Голова Верховної Ради УРСР

Л. Кравчук

(Обидва документи одержує кожен учень класу, як найважливіші документи для України – соборної і незалежної.)

Слово вчителя: Незалежність України була визнана всіма колишніми радянськими республіками, світовим співтовариством. Свою незалежність Україна здобула за сприятливого збігу внутрішніх та зовнішніх обставин.

28 червня 1996 р. Верховна Рада прийняла Конституцію України, в якій остаточно затверджено незалежність. 28 червня став

Днем Конституції України. Кожна держава у світі має свою Конституцію.

– А хто знає, що таке Конституція? (*Відповіді дітей*).

Термін «конституція» походить від латинського слова «constitutio», що означає «установлення», «устрій». Конституція – це основний закон держави, що об’єднує групу норм з вищою юридичною силою, які закріплюють основи державного ладу, основні права, свободи і обов’язки людини і громадянина, систему та принципи організації державної влади, територіальну організацію держави, органи місцевого самоврядування.

Принципи Конституції визначають її сутність. Вони носять нормативний характер і є обов’язковими для виконання. До головних принципів Конституції України належать: народовладдя, пріоритет прав людини і громадянина, поділ влади; соціальної, демократичної, правової держави; державного суверенітету; рівноправності громадян перед судом і законом.

Україна молода незалежна європейська держава. В державі ще багато неvirішених проблем, які вирішує Президент України В. Ющенко, уряд на чолі з Ю. Тимошенко, Верховна Рада на чолі з В. Литвином. Проте успішно вирішити і економічні, і культурні, і політичні проблеми можливо тільки спільно, громадою, всім народом.

Практична робота

Гра «Чи знаєш ти?» У грі беруть участь всі учні. Вчитель ділить клас на дві команди. Обираються три учні, котрі виконуватимуть роль суддів. Кожна команда обирає капітана. Вчитель ставить запитання, якщо одна з команд знає відповідь, капітан показує червону картку, і тільки тоді хтось із команди відповідає. Якщо команда відповіла не правильно, відповідає інша команда. За правильну відповідь – 1 бал. На роздуми дається 1 хвилина.

Запитання:

1. Що визначає закон «Про економічну самостійність України?»
2. Адміністративно-територіальними одиницями України є? (*Область, район, місто, селище і сільрада*).
3. Суверенітет – це ...
4. Президент України обереться ...

5. В Україні поряд з Президентом діють ...
6. Державними символами України є ...
7. Державний герб – це ...
8. Зображення державного герба розміщується на...
9. Автором мелодії державного гімну «Ще не вмерла Україна» є ...
10. Державний прапор – це...
11. Чи карається публічне глуmlinня над державними символами України?
12. Які області входять до складу України?
13. Декларація про державний суверенітет України – це...
14. Які суверенні права має держава?
15. Які події відбулися 24 серпня 1991 року?
16. Конституція – це ...

Вчитель підводить підсумок гри.

Підсумок заняття: У ваших руках, як і в руках мільйонів інших громадян України доля нашої Вітчизни. Хай же дороговказом для вас стануть незабутні рядки В.Сосюри.

***

Любіть Україну, як сонце любіть,
Як вітер, і трави, і води...
В годину щасливу і радості мить,
Любіть у годину негоди.
Любіть Україну у сні й наяву,
Вишневу свою Україну,
Красу її вічно живу і нову,
І мову її солов'їну.
Між братніх народів, мов садом рясним,
Сіє вона над віками,
Любіть Україну, всім серцем своїм
І всіма своїми ділами.

(В.Сосюра)

Заняття. Наша країна – Україна. Сучасна демократична держава.

Мета: розвивати уявлення про демократію і демократичні цінності України, формувати знання власних громадянських прав і свобод, враховувати громадянські якості.

Ключові поняття: демократія, демократичні цінності

Форми і методи роботи: пояснення, бесіда, обговорення, гра «Моя Україна»

Обладнання і матеріали: етичні щоденники.

Хід заняття:

Мотивація: *Вчитель мотивує дітей до заняття оголошуючи тему і завдання заняття*

Слово вчителя: Сьогодні на занятті піде мова про демократію. Чи знаєте ви, що ж таке демократія? (*Відповіді дітей*)

Термін «демократія» складається з двох грецьких слів: *demos* – народ і *stata* – владарювання, отже, це «влада народу». Дотепер не сформульоване загальноприйняте визначення «демократії». Водночас існує багато спроб її дефініцій, що не відповідають тим або іншим вимогам, причому автори розглядають у якості визначальних скоріше окремі елементи демократії: рівність, співучасть (партиципація), влада більшості, її обмеження і контроль над нею, толерантність, основні права громадян, правова і соціальна державність, поділ влади, загальні вибори, гласність, конкуренція різноманітних думок і позицій, плюралізм і т.д. Більш розгорнуте визначення «демократії» було сформульовано американським президентом А. Лінкольном. Воно виражає різноманітні аспекти демократії: демократія виходить з народу, вона здійснюється народом і в інтересах народу. У ранні історичні періоди (від Древньої Греції і до Французької революції) «демократія» зводилася до навчання про форми держави. Для Геродота (у нього це поняття зустрічається вперше), так само як і для Платона, Аристотеля, Цицерона й інших авторів демократія означала не якийсь визначений стан суспільства, а особливу форму організації державної влади – нею володіють не одна особа (як при монархії і її варіаціях, скажімо, тиранії) або група людей наприклад, як при аристократії і її різновидах, олігархії або плутократії, а всі, тобто, народ.

Поняття демократії як народовладдя є нормативним, поскільки базуються на нормативному підході. Демократія характеризується в цьому випадку як ідеал, заснований на таких цінностях, як

свобода, рівність, повага людської гідності, солідарність. В першу чергу тільки своєму ціннісному змісту демократія зобов'язана такою популярністю в сучасному світі. Виявлення елементу утопізму, невідповідності між нормативним поняттям демократії і реальністю, між ідеалом і життям, являється наслідком емпіричного підходу до аналізу демократії.

Враховуючи взаємозв'язок нормативних і емпіричних визначень демократії як форми державного правління, можна виділити її характерні риси.

Вчитель пропонує дітям записати до етичного щоденника риси демократії.

1. Юридичне визначення і інституційне вираження суверенітету, верховної влади народу. Тільки народ, а не монарх, аристократія, бюрократія чи духовенство виступають офіційним джерелом влади. Суверенітет народу виражається в тому, що тільки йому належить засновницька, конституційна влада в державі, що тільки він вибирає своїх представників і може періодично приймати участь у розробці і прийнятті законів за допомогою народних ініціатив і референдумів.

2. Періодична виборність основних органів держави. Демократичною може вважатись лише та держава, громадяни якої здійснюють верховну владу, вибираються, причому вибираються на обмежений строк.

3. Рівність прав громадян на участь в управлінні державою. Цей принцип потребує як мінімум рівності виборчих прав.

4. Прийняття рішень за більшістю і підкорення меншості більшості при їх здійсненні.

Ці вимоги є мінімальними умовами, які дозволяють говорити про наявність демократії в тій чи іншій країні.

Народ, являючись спільнотою людей, складається з конкретних осіб. Суверенітет народу – це найважливіша конституційна ознака демократії. В залежності від того, як народ приймає участь в управлінні, хто і як безпосередньо виконує владні функції, демократія ділиться на пряму, плебісцитну і представницьку (колективну). В прямих формах народовладдя громадяни самі безпосередньо приймають участь в підготовці, обговоренні і прийнятті рішень. При плебісцитній демократії можливості по-

літичного впливу громадян порівняно обмежені. Їм надається право за допомогою голосування ухвалити той чи інший проект закону, який готується президентом, урядом, партією або ініціативною групою. Представницька демократія, її суть – у виборі громадянами в органи влади своїх представників (депутати), які будуть виражати їх інтереси, приймати закони і віддавати розпорядження. Воля народу виражається не повною мірою прямо, а через посередників – вона делегується представникам, що самі і починають формувати волевиявлення народу. Між депутатами і тими, кого вони представляють, встановлюються відношення, засновані на довірі. «Пануюча еліта», обрана на певний строк, приймає функції політичного представництва більшості населення, повинна щонайменше створити умови для гласності, політичного чергування і хоча б обмеженого контролю.

Демократія комбінує спроможність вироблення потрібних рішень зі зберіганням комплексності, тобто структурної відкритості для альтернативних дій. Демократія виправдує себе не як «найбільш гуманна» форма організації владних відношень, а швидше за все, як та форма державного життя, що у сучасних умовах найкраще дозволяє зберегти систему.

В політичній літературі поняття демократії і врядування нерідко логічно і змістовно пов'язуються. Управлінські ідеї пронизані демократією. Основою демократичного врядування можна вважати такі принципи. Вчитель пропонує дітям записати до етичних щоденників принципи демократичного врядування.

Принципи демократичного врядування.

- принцип участі народу;
- принцип прозорості з правом вільного доступу до правдивої інформації;
- принцип відповідальності або підзвітності урядів;
- принцип чинності або ж відповідальності за результати.

Реалізація зазначених принципів має такі практичні наслідки:

- переосмислення ролі держави та розподіл функцій між державою та громадянським суспільством;
- розширення участі народу в гарантуванні громадянам реальної влади в самоуправлінні.

Визнання таких функцій і прав громадян вимагає гарантій їх здійснення, включаючи наявність правової держави. Правову державу можна розглядати наріжним каменем врядування, оскільки політичні та економічні реформи, започатковані керівництвом, мають на меті створення такого державного устрою, де існує верховенство права і в основі якого є незалежна судова система, спроможна ефективно запобігати таким загрозам державі і суспільству, як корупція та організована злочинність. Зрозуміло, що не існує якогось одного загальноприйнятого підходу до розв'язання проблем, пов'язаних з розвитком демократії та управління. Тим часом існує тенденція розглядати поняття управління, як найефективніший і найдієвіший спосіб керівництва суспільством за умов глобалізації та множинності таких соціальних суб'єктів, як державні адміністрації, приватні компанії, напівдержавні органи, громадські організації, асоціації споживачів тощо.

Загалом практика управління свідчить про неефективність традиційних організаційно-управлінських способів і заходів та про необхідність пошуку нових шляхів вирішення питань управління і форм врядування, що відповідають складності сучасних проблем. Врядування можна розглядати як застосування економічної, політичної та адміністративної влади для успішного ведення справ країни на всіх рівнях. Воно включає механізми через які окремі громадяни та певні групи громадян доводять і висловлюють свої інтереси, здійснюють свої юридичні права, виконують свої зобов'язання і врегульовують суперечності. Політичний процес має дати громадянам реальну можливість бути його учасниками і бути почутими владою та іншими людьми. Тому необхідно сприяти забезпеченню свободи дій та вираження особистості, адже «свобода і можливість для особи діяти і виражати себе становлять найважливіші показники чесного і вмілого управління». Така модель врядування приваблива тому, що вона сприяє взаємодії держави і суспільства, що сприяє встановленню культури миру й стабільності. Демократичне врядування зміцнює мир.

Однак врядування не може дати всіх відповідей на політичні та економічні проблеми, з якими стикаються посткомуністичні країни, оскільки кожна з них має окремі труднощі. Демократія завжди є “роздоріжжя”, так як вона це система свободи, система

для якої нема нічого абсолютного. Демократія це простір, в якому можуть розвинутиися найрізноманітніші політичні прагнення. Незадоволення демократією можна трактувати, як втому людей від невизначеності, бажання вибрати конкретний шлях розвитку. Але важко дати однозначну відповідь на питання «а чи не повернемося ми в кінці шляху знову на теж саме місце, звідки починали?». Найкращу відповідь на це запитання дав У.Черчіль, виступаючи в Британському парламенті 11 листопада 1947 р.: «демократія – сама погана форма правління, якщо не враховувати інші».

В Україні, як і в інших посттоталітарних, посткомуністичних державах, процес утвердження принципів демократії – з урахуванням національних традицій – тривалий і непростий.

Практична робота

Гра «Моя Україна»

Запитання для обговорення:

– Що таке суспільство? (Це сукупність людей, об'єднаних певними стосунками, зв'язками, інтересами.)

– Який зміст ви вкладаєте в поняття пріоритет прав людини?

– Сьогодні все більше людей ставляться до прав людини як до загальнолюдських цінностей. Як ви розумієте це положення? Обґрунтуйте свою відповідь.

– Що демократія гарантує людині і чого не може гарантувати?

– Якими засобами потрібно розвивати демократію у сучасному світі?

– Чи всі засоби хороші для просування демократії?

– Що таке суверенітет народу і особистості?

Підсумок заняття. Будь-яку державу становлять громадяни, будь-яке суспільство – люди. Тому в житті всім нам дуже важливо вміти спілкуватися з іншими, щоб бути щасливими та успішними. Україна, для нас – це рідний край, рідна земля і ви розбудовуватимете демократичну Україну.

***

Різні в світі є країни,
Різні люди є на світі,
Різні гори, полонини,
Різні трави, різні квіти.

Є у нас одна країна,
Найрідніша нам усім,
То – прекрасна Україна,
Нашого народу дім.

Там шумлять степи безкраї,
Наче вміють говорити.
Там ясніше сонце сяє,
Там солодше пахнуть квіти.
Різні в світі є країни –
Є і бідні, є й багаті,
Та найкраще в Україні,
Бо найкраще – в рідній хаті.
Твій рідний край, дитино,
То красна ця земля.
Куди не глянеш оком:
Луги, ліси, поля.

І потічок той срібний,
І той зелений гай, –
Це все, моя дитино,
Твій рідний край!
Твій рідний край, дитино,
То ті сільські хати,
Що в них живе народ наш,
Усі твої брати.
І ті птахи співучі,
І тих квіток розмай,
Це все, моя дитино,
Твій рідний край!

2. ВЗАЄМОДІЯ СІМ'Ї І ШКОЛИ У ФОРМУВАННІ НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

2.1 Технологія підготовки і проведення педагогічної ради з проблеми формування у підлітків національно-культурної ідентичності

Великий вплив на формування фахового і культурного рівня педагога має колективна думка і робота педрад у цьому напрямку. З цієї метою пропонуємо технологію підготовки і проведення педагогічної ради.

Технологія підготовки і проведення педагогічної ради з проблеми формування національно-культурної ідентичності у молодших підлітків.

Мета: виявити педагогічні умови школи і ступінь їх впливу на розвиток особистості учнів. виховання у них національних цінностей.

Задачі: розробити систему виховних заходів, спрямованих на покращення виховної роботи школи з національно-патріотичного виховання.

Методи збору інформації: спостереження за виховною діяльністю педагогів і їх взаємодією з учнями. батьками; опитування і анкетування усіх учасників виховного процесу; аналіз і узагальнення зібраної інформації.

Підготовка до проведення тематичної педради «Формування національно-культурної ідентичності в учнів 5–6-х класів у закладі загальної середньої освіти».

Підготовка до педради здійснюється творчими підгрупами у складі 5 чоловік, кожна з яких має своє поле дослідження.

1 творча підгрупа освітлює проблему «Роль сучасної школи у формуванні національно-культурної ідентичності молодших підлітків».

Питання до розгляду:

1. Наукові підходи до формування національно-культурної ідентичності в учнів 5–6 класів.
2. Досвід формування національно-культурної ідентичності у педагогічній науці.

3. Аналіз стану сформованості національно-культурної ідентичності у молодших підлітків.
4. Використання виховного потенціалу позаурочної діяльності школи у створенні педагогічних умов з формування національно-культурної ідентичності школярів.
5. Основні проблеми формування національно-культурної ідентичності у молодших підлітків у педагогічній практиці школи.

2 творча підгрупа працює над проблемою «Засоби впливу на формування національно-культурної ідентичності у молодших підлітків».

Питання до розгляду:

1. Українська мова як засіб формування національно-культурної ідентичності молодших підлітків.
2. Формування національно-культурної ідентичності молодших підлітків на основі українських народних традицій.
3. Сприйняття молодшими підлітками народних українських пісень з історичної тематики.
4. Вплив народного образотворчого мистецтва на емоційну сферу школярів у процесі формування національно-культурної ідентичності.
5. Використання екскурсійної і музейної діяльності у процесі формування національно-культурної ідентичності молодших підлітків.

3 творча підгрупа вивчає «Розвиток моральних цінностей у процесі формування національно-культурної ідентичності молодших підлітків».

1. Виховання національної гідності і національної гордості в учнів 5-6 класів.
2. Виховання у дітей молодшого підліткового віку поваги до представників різних народів та культур.
3. Виховання у молодших підлітків відповідального ставлення до надбань українського народу.
4. Ціннісне ставлення і любов до української духовної спадщини.
5. Знання учнями своїх прав та обов'язків та уміння користуватися ними.

4 творча підгрупа досліджує питання «Організація позаурочної діяльності учнів 5-6 класів з формування національно-культурної ідентичності»

Питання до розгляду:

1. Робота учнів у факультативах з правового спрямування.
2. Використання виховного потенціалу діяльності гуртків, студій, творчих об'єднань у формуванні національно-культурної ідентичності підлітків.
3. Формування національно-культурної ідентичності школярів у діяльності учнівського самоврядування, громадських справах, добровільній діяльності.
4. Творча самореалізація учнів у позаурочній роботі.
5. Організація шкільних свят, фестивалів, конкурсів, спрямованих на формування національно-культурної ідентичності.

На педраді кожна з груп розкриває свою проблему, аналізує її стан, пропонує рішення найбільш важливих питань.

Учасники педради, котрі не увійшли до творчих підгруп, розподіляються на чотири групи: група підтримки, група опонентів, радників, аналітиків. Їх задачі визначаються назвою груп. Вони слухають, аналізують, оцінюють, порівнюють, висловлюють власну думку.

Рішенням педради визначається система заходів, запропонованих усіма робочими підгрупами, які мають використовуватись у педагогічній практиці школи.

2.2. Підготовка батьків до формування національно-культурної ідентичності підлітків.

У формуванні національно-культурної ідентичності молодших підлітків особливе місце належить взаємодії з батьками. Суть такої взаємодії полягає в організації спеціальної підготовки дорослих членів сім'ї до виконання виховної функції, що зумовлює вибір напрямів роботи:

- педагогічна допомога в актуалізації і реалізації виховних можливостей сім'ї;
- визначення ролі народної педагогіки у вихованні дітей;
- використання народної пісні у виховання дітей в сім'ї;
- залучення дітей до відповідних віковій видів роботи, використання народних ремесел;
- використання народного етикету у взаєминах батьків і дітей;
- педагогічна робота з формування культури мови у молодших підлітків;
- виховання поваги до свого та до інших народів, що проживають в Україні;
- використання педагогічної діагностики з формування національно-культурної ідентичності
- педагогічна допомога батькам з формування національно-культурної ідентичності у молодших підлітків в сім'ї.

У роботі з батьками рекомендується використовувати лекції, семінари, практикуми, тренінги, індивідуальні консультації.

Індивідуальні консультації.

Індивідуальні консультації є важливою формою педагогічної допомоги батькам, які стикаються з проблемами і труднощами у власній виховній практиці. Проведення індивідуальних консультацій вимагає глибоких знань і підготовки педагога, вміння діагностувати й аналізувати проблему та знаходити вірне рішення. Індивідуальні консультації можуть проводитись як з окремими членами сім'ї, так і з усією родиною.

Приблизна тематика індивідуальних консультацій для батьків підлітків.

1. Вивчення родоводу з дітьми та родинні спогади як засіб виховання національно-культурної ідентичності молодших підлітків.

2. Виховання моральних цінностей у дітей молодшого підліткового віку українськими народними піснями.
3. Діалог поколінь або як дітей долучати до одвічних цінностей.
4. Якою мовою ваші діти розмовляють удома і на вулиці? .
5. Використання українського фольклору у вихованні дітей..
6. Родинні та національні традиції.
7. Як наші предки проявляли любов та вимогливість до дітей.
8. Як підтримати дитину.
9. Про батьківський обов'язок і приклад.
10. Як формується у сім'ї повага до батьків та старших членів сім'ї.
11. Спільні заняття батьків і дітей. Вивчення народних ремесел.
12. Як формувати у дітей любов до рідного краю.

Враховуючи недостатню підготовленість батьків формування національно-культурної ідентичності у дітей неабияку значимість представляє лекційний курс, який би забезпечував необхідний мінімум педагогічних психологічних і етичних знань дорослих.

Загальні вимоги до проведення лекцій.

1. Визначення тематики, її зв'язок з інтересами і проблемами батьківської аудиторії.
2. Чітке окреслення питань, які розглядатимуться.
3. Виклад матеріалу, теоретичне узагальнення, доступні і зрозумілі формулювання, яскраві приклади.
4. Активізуючі моменти.
5. Список і виставка рекомендованої літератури.
6. Наочний матеріал.

Тематика лекцій для батьків.

Вступний курс.

1. Досвід народу у вихованні дитини та формуванні її ідентичності.
2. Роль сім'ї у формуванні національної і моральної самосвідомості зростаючої особистості.
3. Засоби формування національно-культурної ідентичності у молодших підлітків в сім'ї .

Основний курс.

5 клас.

1. Приклад батьків у формуванні в дітей любові до рідного краю, до Батьківщини.
2. Особливості формування національно-культурної ідентичності у молодших підлітків.
3. Народні традиції, фольклор у формуванні національно-культурної ідентичності молодших підлітків.
4. Любов до родини і рідної домівки у народній спадщині українців.
5. Як зацікавити дітей українською культурою.

6 клас.

1. Забезпечення єдності вимог сім'ї і школи у формуванні національно-культурної ідентичності молодших підлітків.
2. Організація відпочинку та екскурсій сім'ї по рідному краю.
3. Методи формування національно-культурної ідентичності дітей у сім'ї.
4. Читання і спілкування у колі сім'ї про минуле і теперішнє життя в Україні.
5. Створення педагогічних умов формування національно-культурної ідентичності у молодших підлітків.
6. Традиції збереження і формування національно-культурної ідентичності у дітей в історії української педагогіки.

З метою актуалізації педагогічних знань і навичок батьків вчителям рекомендується провести семінарські і практичні заняття за такою тематикою:

5 клас

- Збереження національних традицій у сім'ї.
- Кризи ідентичності у молодших підлітків.
- Роль батьків у формуванні ціннісного ставлення до Батьківщини у молодших підлітків.
- Знання родоводу як важлива умова формування національно-культурної ідентичності молодших підлітків.
- Збереження національно-культурної ідентичності в українській родині у несприятливі часи національного випробування.

6 клас

- Українська мова у житті сучасних підлітків.
- Педагогічні методи формування національно-культурної ідентичності молодших підлітків у сім'ї.
- Формування Я-концепції молодшого підлітка як основи формування його національно-культурної ідентичності.
- Спілкування з бабусями і дідусями як чинник формування національно-культурної ідентичності дітей.
- Сімейні традиції у формуванні національно-культурної ідентичності молодших підлітків.

На відміну від лекцій, бесіда будується на активній взаємодії і діалозі педагога з батьками і має широкі можливості для спільного вирішення проблем і пошуку ефективних шляхів виховання і розвитку дітей. Неабиякого значення у бесіді набуває ораторська майстерність педагога, його вміння викликати інтерес до проблеми, здатність імпровізувати, стимулювати до спільної творчості, вміння враховувати реакцію партнерів.

Тематика бесід з батьками.

- Як на власному прикладі навчити дитину працювати над собою.
- Як викликати інтерес до української історії і культури.
- Як виховати дітей добрими і чуйними у повсякденній турботі про наймолодших і найстаріших членів сім'ї (дідуся, бабусі, братика і сестрички).
- Як ставитись до живої і неживої природи.
- Як використовувати народну мудрість у родинному вихованні.
- Які доручення давати дитині.
- Як правильно організувати побут і дозвілля сім'ї.
- Як прищепити дитині у сім'ї правила народного етикету.
- Як впливають сімейні і народні традиції на внутрішній світ дитини.
- Які методи доцільно використовувати батькам у власній педагогічній практиці.
- Як допомогти дітям позбутися шкідливих звичок.
- Мистецтво у житті родини.
- Сімейний туризм в Україні. Що варто показати дітям.

- Як розвивати у дитини творчі нахили і здібності.
- Читання у колі сім'ї та сімейні спогади у формуванні національно-культурної ідентичності.

Практичні заняття спрямовані на закріплення і актуалізацію педагогічних знань і навичок у батьків, а також являються однією з організаційних форм педагогізації батьків.

Вимоги щодо проведення практичних занять.

- Створення атмосфери довіри, творчості, натхнення.
- Створення сприятливих умов для розкриття всіх учасників заняття.
- Обмін педагогічною інформацією, життєвим досвідом щодо виховання дітей.
- Аналіз та перегляд учасниками власних стереотипів поведінки і виховання.
- Розробка та впровадження конструктивної моделі родинного партнерства.

Педагогічні ситуації для батьків.

Педагогічні ситуації мають бути пов'язані із темою заняття, містити проблему яка потребує педагогічного втручання, та потребують вирішення на основі вже здобутих педагогічних знань.

Використання педагогічної ситуації доцільно при закріпленні матеріалу з метою активізації батьків у висловленні власної позиції щодо виховної проблеми, обміну досвідом в організації виховання.

Педагогічні ситуації дають можливість розглянути проблему з різних точок зору, проаналізувати можливі варіанти рішення і промахів, спроектувати шляхи їх уникнення, а також скоригувати виховний процес в родині.

Робота над педагогічною ситуацією включає кілька етапів: інструктаж вчителя, ознайомлення з проблемою, пошук найкращого рішення, педагогічний аналіз запропонованих варіантів розв'язання проблеми.

Рольова гра.

Рольова гра – імітаційний метод, який забезпечує підвищення ефективності виховної діяльності.

Рольові ігри використовуються при закріпленні педагогічних знань, умінь і навичок у батьків, а також з метою корекції взаємин між батьками і дітьми.

Етапи рольової гри.

1. Визначення теми і мети завдання.
2. Інструктаж.
3. Ознайомлення з сюжетом гри.
4. Розподіл ролей між учасниками гри.
5. Моделювання процесу діяльності.
6. Визначення відмінностей рольових цілей при відпрацюванні рішень.
7. Взаємодія учасників гри у відповідності з їх ролями.
8. Наявність загальної цілі у ігрового колективу.
9. Колективне відпрацювання рішень учасниками гри.
10. Реалізація в процесі гри “ланцюга рішень”.
11. Варіативність рішень, включаючи альтернативні.
12. Створення емоційної, творчої атмосфери.
13. Створення розгалуженої системи індивідуального та групового оцінювання діяльності учасників гри.

Дискусії з батьками

«Сутність сучасного українського патріотизму»

1. Оглухли, нечують;
«Кайданами міняються,
Правдою торгують». (Т.Шевченко)
– Чи характеризують ці рядки і наш час? Які права і свободи є найважливішими?
2. «І візантійський Саваоф
Одурить! Не одурить Бог,
Карать і миловать не буде:
Ми не раби його – ми люде!» (Т.Шевченко)
– Яке місце займає людська гідність у вихованні патріотизму у дітей?
4. «Будьте люди, бо лихо вам буде.» (Т.Шевченко)
– Чому важливо залишатися людиною за будь-яких умов?
– Що означає бути людиною?
5. «Діла добрих оновляться,
Діла злих загинуть» (Т.Шевченко)

- Що мав на увазі поет?
- Що ви вкладаєте у поняття «добро» і «зло»?
- Яку відповідальність несе людина за свій вибір?
- 5. «Борітеся – поборете!» (Т.Шевченко)
- За що ми, українці, маємо боротися?
- Чого ми можемо і хочемо досягти?
- Яким ви бачите майбутнє України?
- Якого майбутнього ви бажаєте своїм дітям?

Співпраця з батьками як рівноправними партнерами у вихованні патріотизму у молодших підлітків, дає можливість ефективно використовувати сильні сторони кожного у вирішенні таких важливих виховних завдань як:

- створення сприятливих педагогічних умов для виховання підлітків у соціумі і школі;
- покращення і оздоровлення морально-психологічного клімату сім'ї;
- вирішення проблеми «батьків і дітей» через їхню спільну діяльність;
- формування патріотизму у молодших підлітків.

3. ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ПІДЛІТКІВ

3.1 Методика «Світове кафе» (WorldCafes)

Формування національно-культурної ідентичності у підлітків забезпечується використанням сучасної фасилітаційної методики «Світове кафе» (WorldCafes), яка була розроблена і впроваджена Х. Браун та Д. Ісааком на теренах США, Латинської Америки і Європи.

«Світове кафе» (World Cafes) є груповою формою роботи, що дозволяє залучити до обговорення учасників на основі діалогу, створює умови для розвитку колективного інтелекту. Методика «Світового кафе» є потужним інструментом для роботи над стратегічними завданнями. Цей метод унікальний, він застосовується для: вирішення комплексних проблем, отримання відповіді на декілька запитань, прийняття нестандартних рішень, об'єднання кількох точок зору, планування групової роботи, обміну досвідом, планування і створення нових творчих ідей. Розмова організована на платформі «Світового кафе» між учасниками є творчим процесом, що сприяє обміну знаннями та досвідом, а також створенню можливостей для подальшого співробітництва.

«Світове кафе» (World Cafes) – альтернативний формат обговорення питань у групі. Метод уже відомий понад 20 років. У 1995 році група бізнесменів та вчених зустрілася в будинку Хуаніти Браун та Девіда Ісаака в Мілл-Веллі, штат Каліфорнія на творчу нараду. Вранці вони розташувалися великим колом у дворі будинку, але їхні плани перебив дощ. Учасники наради були змушені перейти у будинок. Вони спонтанно об'єдналися в декілька груп і розмістилися за окремими столами. Під час своїх бесід, учасники записували свої ідеї на папері, та час від часу хто-небудь відходив від свого столу і підходив до сусіднього, аби обмінятися ідеями. Збирання результатів цих групових бесід за столами дозволило їм помітити нові точки зору у вирішенні питання. Таке спілкування виявилось більш продуктивнішим і набуло широкого використання.

«Світове кафе» («The World Cafe») – це простий процес взаємодії, спрямований на широкий обмін думками, ідеями й досвідом, що дозволяє організувати обговорення та неформальну дискусію. Методика дає можливість залучити в розмову кожного учасника, формуючи комфортну атмосферу відкритості, невимушеності та психологічної безпеки, коли можна говорити на рівних. За допомогою методики «Світового кафе» можна за короткий проміжок часу об'єднати абсолютно різних людей, уникнути можливого непорозуміння і подолати небажання працювати спільно.

Неформальна дружня атмосфера сприяє розкритості та відкритості при продукуванні нових думок та ідей. Під час проведення «Світового кафе» (Worldcafe) допускається і навіть заохочується можливість вільно вести бесіду за чашкою чаю або кави. Зустріч веде ведучий (фасилітатор).

Робота проходить у п'ять етапів:

1. Протягом 3–5 хвилин ведучий (фасилітатор) розповідає про особливості роботи, правила і очікуваний результат. Для того, аби обговорення було ефективним у групі має бути не менш 12–14 осіб. Учасники розміщуються за окремими столами, як у кафе, по декілька (3–7) чоловік. За кожним столиком хтось бере на себе роль «господаря» столу – модератора, а решта – виконують ролі «запрошених гостей». Якщо мета зустрічі – знайти рішення трьох ситуацій, то і груп може бути три. У кожній групі вибирається «господар столу» або модератор. Модератору дається додаткова інструкція: «Ви є хранителем знань вашої групи. Ваше завдання – фіксувати інформацію і передавати напрацьоване наступним групам. Слідкуйте, щоб всі брали участь в обговоренні, заохочуйте висловлювання ідей, пишіть розбірливо. Всі ідеї приймаються без критики. Висловлені ідеї відображаються у зручний спосіб – схема, малюнок, теза. Кожна група отримує по аркушу фліп-чарту і маркера для запису ідей. На аркуші написано назву обговорюваного питання.

2. Учасники отримують визначений час на пошук варіантів відповіді на запитання. Модератор (господар) столу без критики фіксує ідеї. Час на обговорення залежить від складності теми. За звичай відводиться від 10 до 20 хвилин.

3. За командою ведучого (фасилітатора) учасники міняються столами (зазвичай за годинниковою стрілкою). Господар столу залишається, вітає нову команду, вводить в тему і розповідає про те, що напрацьовано минулою групою. Нові учасники доповнюють список своїми ідеями. Для наочності можна записувати нові ідеї маркером іншого кольору, або в іншому секторі листа. Тривалість цього етапу також зазвичай 10-20 хвилин. Наступний перехід знову відбувається по команді фасилітатора. Кількість переходів залежить від кількості столів, але не більше п'яти. Час обговорення поступово скорочується до 7-15 хвилин, потім до п'яти.

4. Команди повертаються за свої столи (ті столи, за якими вони починали працювати) і підводять підсумки обговорення, систематизують ідеї, роблять висновки і представляють їх наочно на аркушах фліп-чарту або спеціальних фасилітаційних дошках. Наприклад, можна виділити 5 ключових ідей.

5. Модератор кожного столу презентує результати всієї групи. Обговорення.

Таким чином, в рамках чіткої структури та зрозумілих правил створюється невимушена доброзичлива атмосфера «World cafe». За допомогою цього методу можна за період від сорока хвилин до трьох годин зібрати інформацію, об'єднати бачення, знайти відповідь на запитання та узагальнити ідеї. Досить лише дотримуватися наступних правил проведення:

Створити контекст – зрозуміло і чітко описати основні цілі та завдання бесіди.

Звернути увагу на важливі аспекти проблеми;

Відзначати думки кожного учасника;

Поєднувати ідеї;

Цікавитися успішним досвідом, інсайтами та поважати думку інших;

Узагальнити результати.

Таким чином, метод «Світового кафе» є інноваційними й інтерактивними методиками, які можна ефективно використовувати у формуванні національно-культурної ідентичності підлітків з метою збагачення досвіду дітей, формування колективної думки, а також навичок командної роботи.

3.2. Метод проблемно-ситуаційного міждисциплінарного аналізу (casestudy) на тему «Тенденції здоров'я іммігрантів підліткового віку в Нью-Йорку: стати американцем може бути шкідливим для здоров'я» (з досвіду США)

Розробник: К. Вілсон, викладач міждисциплінарних курсів «Екологічна етика» і «Громадське здоров'я» Громадського коледжу Стелли і Чарльза Гутманів (Нью-Йорк, США)

Уявімо . . . ,

що ви щойно закінчили коледж зі ступенем бакалавра в галузі громадської охорони здоров'я, і що ви отримали роботу на посаді аналітика програми Нью-Йоркського Департаменту охорони здоров'я і психічної гігієни в підрозділі зміцнення здоров'я та профілактики захворювань. Ваші обов'язки на цій посаді передбачають вивчення питань охорони здоров'я іммігрантів. Згідно з останніми напрацюваннями Департаменту охорони здоров'я і психічної гігієни очевидним є той факт, що відразу після прибуття в Нью-Йорк здоров'я багатьох груп іммігрантів знижується. Тому цей департамент ставить завдання проаналізувати вже існуючі дослідження у сфері охорони здоров'я іммігрантів на околицях міста, визначити фактори впливу на погіршення здоров'я іммігрантів і запропонувати шляхи розв'язання цієї проблеми.

Вступ

Це дослідження базується на вивченні проблем зі здоров'ям, з якими стикаються іммігранти підліткового віку під час адаптації до життя в містах США, особливо дівчаток-підлітків з Мексики, які іммігрували до Нью-Йорку. Ви будете досліджувати це питання з огляду на галузь громадської охорони здоров'я, антропології та історії. У результаті, наприкінці тематичного дослідження, ви повинні взаємопов'язати факти й проаналізувати історію мексиканської дівчини на ім'я Марія, яка зі своєю родиною переїхала до Нью-Йорку. На основі критичного мислення запропонувати інноваційні та конкретні пропозиції щодо вирішення цієї проблеми на державному, індивідуальному рівнях та безпосередньо на рівні громади. Хоча історія Марії є вигаданою, вона ґрунтується на реальних подіях з життя підлітків-іммігрантів.

Історію Марії подано у п'яти частинах і вона буде обговорюватися під час п'яти аудиторних занять. У першій частині (А) пропонується підготуватися до першого заняття, прочитавши статтю з *New York Times* і відповівши на поставлені запитання. Надалі у першій частині (В) ви ознайомитеся з історією Марії. У другій частині ви проаналізуєте різні аспекти системи громадської охорони здоров'я підлітків, зокрема підлітків-іммігрантів, та підходи до запобігання проблем зі здоров'ям, а також можливості асиміляції підлітків з культурою місту США.

Методичні вказівки

Це дослідження охоплює п'ять аудиторних занять. Якщо ви маєте доступ до електронних пристроїв (ноутбук, планшет тощо), це полегшить збір необхідної інформації та виконання онлайн-завдань. Усі виконані вами роботи повинні бути надруковані, якщо інше не вказано вашим викладачем-фасилітатором. Під час самостійної аналітичної діяльності ви розглянете низку завдань-блоків, помічені як «Основні запитання». Ви повинні відповісти на ці запитання. Інші блоки, під назвою «Рефлексія», допоможуть вам підготуватися до дискусії в аудиторії. Також є блоки «Читання» і «Відео», до яких ви можете отримати доступ шляхом гіперпосилання у кожній частині тематичного дослідження: просто натисніть на назву «читання» або «відео», і ви перейдете до відповідного сайту або документу. Ваш викладач-фасилітатор може надавати вам додаткові матеріали, необхідні для підготовки до занять. На заключному етапі дослідження ви маєте представити підготовлений аналітичний звіт щодо стану громадської охорони здоров'я в регіоні (мінімум дві сторінки друкованого тексту) і виконане мультимодальне завдання (доповідь, презентація тощо), надане вам викладачем-фасилітатором.

План дослідження

Частина 1 – Вступ: Підготовка до ознайомлення з історією Марії

Проаналізуйте, що вам відомо про охорону здоров'я підлітків у США.

Проаналізуйте, що ви знаєте про історію імміграції США.

Проведіть критичний розгляд соціокультурного оточення у житті Марії та поміркуйте, як їй можна допомогти.

Частина 2–Розуміння: Здоров'я підлітків

Назвіть найпоширеніші проблеми, що стосуються здоров'я підлітків у Сполучених Штатах Америки.

Обговоріть питання особистісного й психічного розвитку підлітків.

Дайте визначення понять: «охорона здоров'я», «епідеміологія», «дисбаланс здоров'я», «надмірна вага», «ожиріння», «цукровий діабет», «депресія», «фактори ризику».

Частина 3 – Взаємозв'язок: Історія імміграції в Нью-Йорку та загалом США.

Ознайомтеся з історією імміграції в США і подайте графічно імміграційні тенденції в цій країні.

Визначте поняття: «асиміляція», «акультурація», «соціальний капітал», «культурний шок».

Вивчіть та проаналізуйте статистичні дані, пов'язані зі здоров'ям іммігрантів підліткового віку в США.

Частина 4 – Аналіз: Історія Марії

Проаналізуйте фактори, які впливають (та вплинули) на життя Марії в США.

Визначте соціально-екологічні умови життя Марії на основі історії її життя.

Співвіднесіть ці умови з даними доповіді Нью-Йоркського відділу громадської охорони здоров'я.

Частина 5 – Узагальнення: Розв'язання аналізованої проблеми

Назвіть фактори, які впливають на здоров'я підлітків-іммігрантів на основі фактичних даних Департаменту громадської охорони здоров'я Нью-Йорку.

Узагальніть результати проведеного дослідження та надайте рекомендації щодорозв'язання аналізованої проблеми.

Частина 1 – Вступ: Підготовка до ознайомлення з історією Марії

Заняття 1 а Основні запитання

Частина 1 (А) – Базові знання

Перед заняттям дайте повні відповіді на запитання:

1. Як би ви охарактеризували загальний стан здоров'я середньостатистичного американця? Поясніть.

2. Які, на вашу думку, аспекти охорони здоров'я (психічні, фізичні, соціальні, екологічні) найбільшою мірою стосуються підлітків у США?

3. Що ви знаєте про історію імміграції в США? У Нью Йорку?

4. Коли / як / чому ваша сім'я або предки іммігрували до США? Або, якщо ви не громадянин Сполучених Штатів, коли / як / чому ваша родина переїхала до США?

5. Знайдіть визначення понять «асиміляція» та «аккультурація». Вкажіть, з яких джерел ви взяли визначення.

6. У двох-трьох реченнях сформулюйте власне розуміння теми підзаголовку: «Стати американцем шкідливо для вашого здоров'я».

Передумови:

Згідно з дослідженням Інституту міграційної політики (Nwosu, 2014) в 2012 р.:

41 млн. іммігрантів жили в Сполучених Штатах Америки;

31,1 млн. дітей у віці до 18 років жили в бідних сім'ях і майже **9,6 млн.** (або 31 %) – це були діти іммігрантів;

17,4 млн. дітей у віці до 18 років проживали принаймні з одним з батьків (іммігрантом) у сім'ї, з них **2,2 млн.** – діти, які народилися від батьків-іноземців поза межами Сполучених Штатів Америки.

Враховуючи ці дані, діти і підлітки-іммігранти асимілюються в американській культурі в рекордних кількостях. Для молодих іммігрантів адаптація до соціокультурного життя у США має величезний вплив на здоров'я. Зокрема, темпи зростання таких захворювань, як цукровий діабет, астма й ожиріння часто непропорційно високі в іммігрантських громадах у США. Чому це сталося? Це дуже складна проблема, до розв'язання якоїсьогдні залучені заклади освіти, науковці, політики тощо, але вона все ще залишається гострою і малодослідженою. Це дослідження заохочує вас критично поміркувати про взаємозв'язок між американ-

ською культурою, суспільством та станом здоров'ям іммігрантів цієї країни у процесі їхньої адаптації до американського способу життя. Які існують шляхи допомоги іммігрантській громаді в США з боку американського суспільства?

Історія усіх американських родин передбачає постійну зміну місць проживання. Імміграція в США з усіх куточків планети продовжується і донині, оскільки окремі люди та сім'ї переїжджають зі своєї батьківщини до США у пошуках нового кращого життя. Вони отримують величезні можливості, прекрасну країну і багатство американської культури та водночас вони мають долати труднощі своєї акультурації в США.

Чинне дослідження розглядає деякі негативні фактори впливу на здоров'я підлітків-іммігрантів у міських районах США. Зокрема, під час вивчення цих факторів ви проаналізуєте дані, що стосуються здоров'я підлітків-іммігрантів Нью-Йорка – справжнього урбаністичного плавильного котлу Сполучених Штатів – та поміркуєте про те, як американський спосіб життя і / або процес адаптації до американського способу життя впливає на здоров'я.

Читання:

«Здоров'я як плата за імміграцію»(Tavernise, 2013), газета *Нью-Йорк Таймс*.

Прочитайте статтю *«Здоров'я як плата за імміграцію»*, реферуючи її під час читання.

Будьте готові обговорити статтю на занятті.

Відео:

«Стати американцем»(CaliforniaNewsreel, 2008), уривок «Стати здоровим американцем».

Висловіть свою думку про переглянуте відео.

Будьте готові обговорити це відео на занятті.

Основні запитання

Частина 1 (В) – *Здоров'я як плата за імміграцію*

1. На основі статті *«Здоров'я як плата за імміграцію»* проаналізуйте взаємозв'язок між імміграцією до Сполучених Штатів і здоров'ям іммігрантів? Знайдіть цитату у статті на підтримку ваших слів.

2. Враховуючи перспективи, подані в статті, опишіть проблеми зі здоров'ям, з якими може стикатися підліток, який нещодавно прибув до США (використайте також матеріал уривку з відео «Стати здоровим американцем»).
3. Творці уривку «Стати здоровим американцем» посилаються на ідею про те, що іммігранти в США приїжджають здоровими і потім їхнє здоров'я погіршується від «соціальних сил, які руйнують здоров'я всіх нас». Поясніть, що оповідач має на увазі та назвіть 2-3 приклади цих соціальних сил.

Знайомство з Марією

Марія нещодавно переїхала з маленького містечка за межами Мехіко в Елмхурст, Квінс, околиця Нью-Йорку, де найвища концентрація іммігрантів з Мексики. Їй 15 років і в неї є дві молодші сестри, віком 10 і 12 років. Ці три дівчинки та їхня мати переїхали до Квінсу торік і приєдналися до батька, який жив уже там протягом двох років, працюючи в магазині продуктів. Незважаючи на смуток за батьківщиною, Мексикою, батьки Марії вирішили переїхати до Нью-Йорка, щоб отримати доступ до роботи і щоб їхні доньки могли здобути якісну американську освіту. Сім'я живе в двокімнатній квартирі, субсидованій урядом у відносно безпечному районі в Елмхурсті, але злочинність і насильство є характерними для сусідніх районів. У будівлі досить шумно і постійно щось ламається, але сусіди дружні. Життя в такій тісноті не турбує Марію, оскільки вона рада, що вони сім'єю живуть усі разом. Насправді, всі члени родини рідко збираються разом у квартирі. Батьки Марії працюють протягом десяти годин шість днів на тиждень за мінімальну заробітну платню. Обоє батьків володіють англійською мовою на дуже низькому рівні, тому відвідують недільні курси з вивчення англійської, які розташовані у бібліотеці. У своєму будинку вони розмовляють іспанською, але іноді практикують і англійську, коли згадують про її важливість у своєму житті. Марія з нетерпінням очікує на недільні ранки, коли вся сім'я ходить до католицької церкви, яка знаходиться поряд. Кожної неділі вони телефонують бабусі у Мексику, прогулюються у парку і влаштовують сімейний обід. Щоразу, розмовляючи з бабусею, Марія дуже щаслива, але потім засмучується, згадуючи

своє безтурботне радісне життя, яке вона залишила позаду. Вона помічає, що її мати також у депресії. Крім того, минуло лише 18 місяців життя в Нью-Йорку, а у матері Марії вже діагностували діабет, у батька постійний хронічний кашель. Марія починає хвилюватися про здоров'я своєї родини.

Анна з Еквадору живе на одному поверсі з Марією, і вони стали близькими друзями. Вони часто сидять на сходах і розмовляють про школу, сусідів і музику:

АННА: Що ти робиш у ці вихідні? Хлопець з моєї школи влаштовує вечірку в суботу. Може підемо разом?

МАРІЯ: Я не знаю. У суботу я повинна працювати весь день, а потім, якщо я не буду вчити всю ніч історію, то не зможу написати тест у понеділок. Я люблю жити в Нью-Йорку, але завжди я просто виснажена. До того ж, мені нічого вдягти на вечірку і я така товста, що я нікому там не сподобаюся.

АННА: Ти збожеваліла! Ти ж ні з ким не спілкуєшся і не товаришуєш, ось у чому проблема. Ти завжди працюєш і піклуєшся про свою родину!

МАРІЯ: Байдуже. В будь-якому випадку, моя мама якось знепритомніла на цьому тижні, і я аж ніяк не можу залишити її.

Протягом тижня, Марія прокидається о 5:00 ранку, виходить з дому о 6:30 ранку, щоб відвести своїх сестер до будинку друга їхньої сім'ї. Потім йде протягом однієї години до метро, щоб дістатися до школи. Уроки починаються о 7:45. Рівень викладання у школі, де навчається Марія, вважається нижче середнього, але її вчителі дуже турботливі. У школі немає фізичного виховання та уроків охорони здоров'я. По закінченні занять у школі Марія швидко прямує до Елмхурста, щоб забрати своїх сестер. Потім готує вечерю для всієї родини, прибирає квартиру і ввечері готується до наступного навчального дня. В середньому Марія спить п'ять годин на ніч і її сон часто порушується шумом ззовні. Вона завжди втомлена, тому вона п'є каву й енергетичні напої увесь день. Протягом тижня Марія їсть сніданки й обіди у школі, які готують відповідно до благоївної продовольчої програми для нью-йоркських шкіл. Марія вечеряє вдома протягом тижня, але вона їсть піцу і п'є содову на обід і вечерю щосуботи та неділі, так як у ці дні вона працює 8-годинну зміну в *PizzaHut* навпроти

будинку, де вона живе. Марія заробляє 8\$ за годину. Після сплати податків щомісячно вона отримує зарплатню, яка становить приблизно 350\$. Марія віддає батькам 250 \$ для сплати їхніх сімейних витрат. Решту грошей вона використовує для поповнення рахунку мобільного телефону та іноді – на одяг.

Незважаючи на постійне відчуття втоми у зв'язку з тим, що Марія взяла на себе так багато обов'язків, вона закінчила перший рік навчання у середній школі з середнім балом С. Марія добре справляється з математикою та природничими дисциплінами, але її оцінки з історії, риторики й англійської мови є ледь задовільними. Її навички читання покращилися, але їй ще треба багато працювати над удосконаленням навичок говоріння і письма англійською мовою. Марія прикладає багато зусиль, щоб «вписатися» у шкільне життя. Інші підлітки в школі здаються їй набагато зрілішими. Вона чула, як її однокласники говорили про вечірки з великою кількістю питва і наркотиків. Вона також чула, що вагітність і венеричні хвороби, якіє великими проблемами в її школі. За перший рік Марія ні з ким не потоваришувала, і вона часто відчуває себе самотньою, невпевненою і депресивною. Як і більшість дівчаток-підлітків, Марія переймається своєю зовнішністю. Всього за один рік вона набрала двадцять фунтів зайвої ваги. Її батьки сказали, що це, ймовірно, просто симптом статевого дозрівання. Збільшення її ваги додалося до її почуття невпевненості. Родина Марії не має медичної страховки, і батьки не довіряють лікарям. Тому вона знає, що не зможе звернутися за медичною допомогою.

Нещодавно, коли Марія та Анна сиділи на сходах, вони говорили про своє життя в Центральній Америці та своє майбутнє:

АННА: Б'юся об заклад, якщо б моя сім'я залишилася в Екваторі, то у мене був би хлопець зараз.

МАРІЯ: Це точно, був би! Щодо мене, то це навряд чи так було. Я гадаю, що б жила з бабусею і увесь тиждень готувала б їжу для всієї родини та займалася хатніми справами. Було б мені ще важче! Я дуже рада, що зараз я в США і зі мною все це відбувається... Я знаю, що воно того варте. Я точно буду навчатися у коледжі, потім стану медсестрою, зароблю грошей і куплю своїм батькам будинок у передмісті.

АННА: Ооо! Я збираюся зробити те ж саме! Але я не буду мед-сестрою, я боюся навіть і краплини крові! Я хочу стати вченим і поїхати з Нью-Йорку.

МАРІЯ: Я дуже хочу досягти своєї мрії! Я зараз дуже хвилююся за здоров'я своєї родини, да і за своє також... Я просто не можу зрозуміти, чому почалися такі проблеми зі здоров'ям у моїх батьків. А у мене – ця зайва вага... Просто жах якийсь! З цим потрібно щось робити!

АННА: Не бери ти на себе так багато всього! Я бачу, що тобі потрібна допомога.

Висновки

- Які ваші враження і думки про Марію? Про Анну?
- Які прикметники ви б використали, щоб описати життя Марії в Нью-Йорку?
- З якими соціальними інститутами Марія взаємодіє щоденно?
- Сім'я Марії не довіряє лікарям. Назвіть інші перешкоди доступності до системи охорони здоров'я для Марії та її сім'ї, а також перешкоди до здорового способу життя?
- Висловіть свої ідеї стосовно того, як можна допомогти Марії?

Частина 2 – Розуміння: Здоров'я підлітків

Заняття 2 аПрочитайте статтю «Тенденції охорони здоров'я підлітків та молоді у США» (Mulye et al. 2009).

Занотуйте свої відповіді на запитання, подані нижче.

Подивіться відео «У хворобі й багатстві» (посилання нижче). Будьте готові обговорити це відео в аудиторії. (Що є найважливішим у житті американських підлітків? Якби ви запитали про важливі речі у житті середньостатистичного американця, що було б у його списку? Можливо, профілі у *Twitter*, *Facebook*, *Instagram*? Або друзі, відносини, сім'я, школа, вечірки, мода, спорт, музика, коледж тощо? А може їжа чи фітнес? Більшість американських підлітків замислюються про те, де виробляється їжа, який тип харчування їм необхідний, і як їжа, яку вони їдять, впливає на їхнє тіло і розум? І щодо фітнесу? Чи більшість американських підлітків виконують регулярно фізичні вправи і думають про те,

як фітнес впливає на інші аспекти їхнього життя? Або на здоров'я їхнього соціального життя? Чи ви коли-небудь чули приказку «Скажи мені хто твій друг – і я скажу, хто ти»? Чи згодні ви з тим, що друзі, якими ми оточуємо себе, мають значний вплив на наше самосприйняття і соціальну поведінку?

Нездорова їжа займає практично центральне місце в харчуванні підлітків США. У Нью-Йорку, наприклад, багато підлітків харчуються содовою, піцею, фаст-фудом і сендвічами. Таким чином, можна собі уявити, як незбалансоване харчування може вплинути на такого підлітка-іммігранта, як Марія? Колектив Департаменту охорони здоров'я і психічної гігієни Нью-Йорка стверджує, що у городянина, який народився за кордоном і проживає у Сполучених Штатах Америки протягом чотирьох років, загальний стан здоров'я в цілому погіршується і він, швидше за все, страждає ожирінням (Kimetal., 2006). На думку економістів громадської охорони здоров'я Перрейра й Орнеласа (Perreira, &Ornelas, 2011), для дітейіммігрантів бідність, стреси міграції і проблеми акультурації можуть істотно збільшити ризик для розвитку фізичних і психічних проблем зі здоров'ям.

У новинах постійно повідомляють про те, що проблеми зі здоров'ям, такі як ожиріння, діабет і депресія інтенсивно розвиваються у молодих людей в США. Чому це відбувається? Чи викликані ці проблеми зі здоров'ям чимось більшим, ніж просто вибором окремого індивіда? Звички підлітків, які починають формуватися незалежно від їх сім'ї, створюють стійкі установки для їхнього майбутнього.

14% американських школярів зовсім не виконують фізичні вправи	28% американських школярів страждають від надмірної ваги та ожиріння
--	---

Джерело: Frieden, T. R. (2012). *Youth Risk Behavior Surveillance – United States 2011*. Atlanta, GA: Centers for Disease Control and Prevention.

Марія потрапляє до обколонотаблиці вище. Вона не виконує фізичні вправи і індекс масії тіла (ІМТ) складає трохи більше 30,

щовважається ожирінням за американськими національними стандартами. Як це сталося? І чому? Ми знаємо, що вона має бажання поліпшити своє здоров'я, а лежить виключно її власний індивідуальний вибір став причиною погіршення здоров'я? Чи причина в тому, що вона, як і багато інших ідітків у США, їсть багато піцци та п'є содову? (Пізніше в цьому дослідженні ви зосередитися на потенційних факторах ризику ожиріння, які виходять за межі особистих рішень Марії).

Відомо, що існують фізіологічні та психологічні пояснення складних змін, які відбуваються під час розвитку підлітків. У процесі спільного проекту Молодіжного центру м. Нью-Йорка, Корнельського університету, Університету Рочестера та Центру охорони громадського здоров'я м. Нью-Йорка укладено дуже корисну, коротку довідкову статтю про стадії розвитку підлітків (Spano, 2004). Прочитайте цю статтю та поміркуйте над поданими нижче запитаннями:

Поміркуйте

- Після прочитання довідкової статті «Стадії розвитку підлітків» (Spano, 2004) згадайте свій період підліткового розвитку й порівняйте власний досвід з описаним у статті.
- Як Марія вписується в ці стадії? Поясніть.
- Чи відповідають описані у статті стадії підліткового розвитку прототипу «американського підлітка» 21-ого століття? Якщо так, то словесно надайте «портрет типового підлітка»? Ви можете пригадати приклади зі свого життя, з кінофільмів або ЗМІ, які б унаочнили квінтесенцію «американський підліток»?

Читання:

«Тенденції охорони здоров'я підлітків та молоді у США» (Mulye et al., 2009).

Відео:

«У хворобі і багатстві» (California Newsreel, 2008), уривок із «Здоров'я в Америці».

Основні запитання

Частина 2 – Здоров'я підлітків

1. Які шість основних аспектів у галузі охорони здоров'я підлітків розкрито у статті «Тенденції охорони здоров'я підлітків та молоді у США»?
2. За таблицями 1, 2 і 3 зі статті «Тенденції охорони здоров'я підлітків та молоді у США» сформулюйте основну ідею статті.
3. Чи відображає якась інформація з цих трьох таблиць біографічний портрет Марії?
4. Поняття «розповсюдженість» є важливим в епідеміологічних дослідженнях. Дайте відповіді на запитання нижче, щоб ознайомитися з цим поняттям.
  - а) З другого до останнього речення сторінці 18 цієї статті автори стверджують, що «розповсюдженість надмірної ваги серед 12 до 19-річних майже подвоїлася у періоди 1988–94 рр. та 2003–06 рр.». Визначіть «розповсюдженість» і сформулюйте це своїми словами.
  - б) Враховуючи поданий гіпотетичний сценарій, розрахуйте розповсюдженість: «У школі Марії у 9-ому класі існує проблема підліткової вагітності. Загальна чисельність учнів школи 1552, з них – 358 учнів у 9-му класі, з яких 168 – хлопчиків. 86 дівчаток у 9-му класі сексуально активними. Шкільний центр здоров'я провів опитування серед учнів напередодні зимових канікул, під час якого було виявлено 14 випадків вагітності. Якою є розповсюдженість підліткової вагітності (у відсотках) напередодні зимових канікул у 9-му класі?»
5. Знайдіть в Інтернеті визначення понять: «охорона здоров'я», «епідеміологія», «невідповідність здоров'я», «фактори ризику», «ожиріння», «надмірна вага», «діабет» і «депресія». Вкажіть використані джерела.

Додаткове завдання: Ви можете прочитати ще одну подібну історію – про Джесіку, яка приїхала до США з Мексики. Вона написала статтю в *Гаффінгтон Пост*, розмірковуючи про власне

життя (Hernandez, 2013. Jessica is an Immigrant. *Huffington Post*, November 20).

Частина 3 – Взаємозв'язок: Історія імміграції в Нью-Йорку та загалом США.

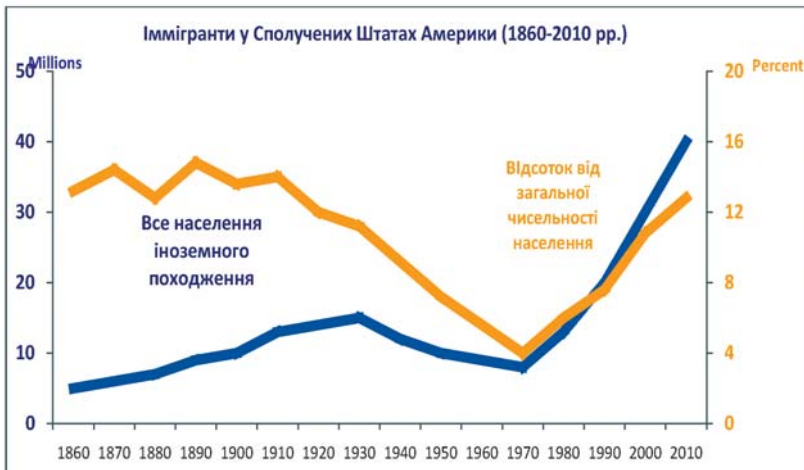
Заняття 3 аПрочитайте статтю «Можливості та винятки: коротка історія імміграційної політики США» (Ewing, 2012).

Ознайомтеся з довідковою і статистичною інформацією, поданою у цій частині, та подивіться відео про Еліс Айленд (*EllisIsland*), де сьогодні розташований Музей імміграції США.

Дайте відповіді на всі основні запитання.

Імміграція в США

Імміграція в США – складне явище, яке стало основним джерелом зростання населення і соціокультурних змін протягом більшої частини історії Сполучених Штатів. Імміграція – це «дії людей, спрямовані на облаштування свого постійного життя в іншій країні» (OxfordDictionary, 2014). Виокремлюють чотири основні пікові періоди імміграції в США: 1) заселення перших колоній; 2) заселення західного узбережжя країни протягом 19-го століття; 3) зростання міст на початку 20-го століття; 4) з 1970-х рр. і дотепер (Hirshman, 2013). Марія та її родина прибули до США протягом 4-го пікового періоду.

На кінець 2011р. у США налічувалося (Hipsman, 2013):
311, 6 млн. → загальна кількість населення
40, 4 млн. → кількість жителів США, які народилися закордоном (13 % від загальної кількості населення)
54% → жителів США, які народилися в Латинській Америці
11,7 млн → вихідці з Мексики (29 % загальної кількості іммігрантів)

Ознайомтеся з інформацією про тенденції імміграції до Сполучених Штатів за період більш ніж 150 років. Подумайте про те, чим були спричинені такі коливання у кількості іммігрантів:

Насайті (<http://www.migrationpolicy.org>) ви можете знайти інформацію про імміграцію в США, зокрема дані про імміграцію з Мексики, що допоможе вам краще зрозуміти зміст статті «Можливості та винятки: коротка історія імміграційної політики США».

Прочитайте статтю та поміркуйте про досвід Марії та її родини в контексті історії імміграції в США.

Читання:

«Можливості та винятки: коротка історія імміграційної політики США» (Ewing, W. (2012). *Opportunity and Exclusion: A Brief History of US Immigration Policy*. Retrieved from http://www.immigrationpolicy.org/sites/default/files/docs/opportunity_exclusion_011312.pdf).

Основні запитання

Частина третя (А) – Історія імміграції в США

Тепер, коли ви прочитали статтю «Можливості та винятки: коротка історія імміграційної політики США», поясніть, чим спричинені коливання кількості іммігрантів у США, що подані на графіку вище.

Автор статті стверджує, що «кожна людина в Сполучених Штатах є виходцем з сім'ї іммігрантів, навіть корінні американці, чий предки прибули на ці землі тисячі років тому». Поясніть, як ви розумієте цю цитату.

Поясніть, як ви розумієте думку автора про те, що «Сполучені Штати, будучи нацією іммігрантів, є конфліктною державою за своєю історичною ідентичністю».

Рис. Імміграція до Нью-Йорку

З чого розпочинався Нью-Йорк? З комерції. Велика частина європейських колоній в Новому Світі виникла в результаті релігійних і інших гонень у Світлі Старому. На цьому тлі перші поселенці острова Мангеттен, голландці, виділялися малою зацікавленістю в духовному розвитку. Але що привело їх сюди? Боброві шкури. На початку 17-го століття вироби з бобрових шкур були предметом розкоші в Європі. Генрі Гудзон у своїх невдалих пошуках протоки в Китай примітив біля берегів річки, яку назвав на честь святого Маврикія (майбутня річка Гудзон), безліч бобрів, що акуратно заніс у бортовий журнал. Вже в 1612 р. на території сучасного штату Нью-Йорк почали з'являтися мисливці на бобрів, а в 1624 р. було засновано поселення в найпівденнішій точці острова Мана Хата. Це селище до 1625 р. відбудувало оборонний форт і було назване Новим Амстердамом.

Голландське володарювання тривало близько 40 років. Губернатори змінювали один одного, новоутворене місто процвітало: правда, не обійшлося без озброєних зіткнень з індіанцями. Особливо відзначився останній губернатор Нової Голландії – Петрус Стайвесант. Жорстока людина, він носив дерев'яний протез замість ноги, яку втратив з вини гарматного ядра. При ньому місто розквітло більше колишнього. І саме йому слід дякувати за

розсудливість, коли в 1664 р. на прохання жителів Петрус не став чинити опір значно перевершуючим силам супротивника – британцям, що обклали місто. Стайвесант здав місто новим хазяям і місто не постраждало. Британці назвали його Новий Йорк на честь молодшого брата короля Чарльза II – герцога Йоркського.

Сьогодні це одне з найбільших міст у країні та найбільший «плавильний котел» культур. До того ж, Нью-Йорк – це місто постійних стресових ситуацій, які впливають на здоров'я людей. Як Марія сказала своїй подрузі: «Мені подобається жити в Нью-Йорку, але я завжди почуваюся дуже виснаженою».

Відео:

Подивитися відео про Елліс Айленд (*Ellis Island*) – острів, розташований у східній частині США у Верхній затоці Нью-Йорку. Назва острова походить від прізвища Самуеля Елліса, який придбав цей острів у 1785 р. Цей острів знаменитий тим, що тут з 1892 р. по 1924 р. працював *федеральний імміграційний центр*. Завдяки цьому центру до США в'їхали понад 12 млн. осіб, або 71% усіх іммігрантів того періоду. Причому близько третини їх оселялися в межах м. Нью-Йорка чи неподалік від нього. Підраховано, що третина сьогоднішніх громадян США – нащадки тих, хто в'їхав до країни через Елліс-Айленд.

Перші будівлі центру, що були дерев'яними, у 1897 році знищила пожежа. Новий прегарний головний будинок у стилі французького ренесансу було відкрито три роки по тому. За його проєкт американські архітектори Едвард Ліппінкотт *Тілтон* і Вільям Алсіфрон *Боринг* отримали золоту медаль Паризької всесвітньої виставки 1900 року. Пізніше площа острова була штучно збільшена з 1,2 до 11,1 гектара, до головного будинку додані нові добудови та третій поверх, а також споруджено ще 33 додаткових будинки.

Рис. 2 Головний будинок музею імміграції Еліс-Айленда

Починаючи з 1990 р., в колишньому головному будинку центру працює музей імміграції Еліс-Айленда (EllisIslandImmigrationMuseum), який, поза сумнівом, заслуговує відвідування. Докладаються зусилля щодо приведення в належний стан і збереження решти будівель. Зокрема, у 2007 р. було відкрито для відвідувачів відреставрований Паромний будинок, де працювала тематична виставка «Майбутнє – за збалансованістю: іммігранти, громадська система охорони здоров'я та еліс-айлендські лікарні».

У таблиці нижче наведено деякі статистичні дані про американців іноземного походження, які народилися в Нью-Йорку:

37%(3,1 млн.) міського населення мають іноземне походження

52%іммігрантів Нью-Йорка з Мексики

80% мексиканських жителів Нью-Йорка народилися за межами США

Міським жителям не завжди вдається правильно харчуватися і належно дбати про своє здоров'я. Шалений темп життя прирікає

все більше дорослих і дітей на серйозні проблеми зі здоров'ям. Згідно звіту Департаменту охорони здоров'я і психічної гігієни м. Нью-Йорка за 2006 р. «Здоров'я іммігрантів в Нью-Йорку» (Kim, VanWye, Kerker, Thorpe, & Frieden, 2006) найбільш вразливою верствою населення Нью-Йорка щодо погіршення стану здоров'я є іммігранти, які, до того ж, стикаються з низкою перешкод у доступі до медичного обслуговування. Імміграція, передбачаючи зміни соціально-економічного статусу, мови, культури тощо, завдає шкоди здоров'ю людей, які мають пристосуватися до американського соціуму.

Безсумнівно Марія та її родинанезабаром після переїзду до Сполучених Штатів почали мати проблеми зі здоров'ям.

Запитання:

Які наслідки для здоров'я сім'ї Марії має відсутність доступу до системи охорони здоров'я?

Які шляхи вирішення цієї проблеми ви б запропонували?

Читання:

Статті: «Здоров'я іммігрантів в Нью-Йорку в кількісних показниках» (Tavernise, S. (2013). Health Toll of Immigration. *New York Times*, May 18. Retrieved from <http://www.nytimes.com/2013/05/19/health/the-health-toll-of-immigration.html?pagewanted=all>) і «Новітні нью-йоркці» (Lobo, A. P., & Salvo, J. J. (2013). *The Newest New Yorkers*. New York: NYC Department of City Planning).

Підготуйтеся до обговорення на занятті.

Відео:

Подивіться відео «Ставши Американкою».

Основні запитання

Третя частина (В)

1. У статті «Здоров'я іммігрантів в Нью-Йорку в кількісних показниках» (Tavernise, 2013) відшукайте принаймні два кількісні докази, що стосуються проблем зі здоров'ям у Марії. Поясніть, чому ви вибрали ці дані і наскільки вони стосуються Марії.

2. Знайдіть статтю в Інтернет-мережі або в періодичному виданні, в якій обговорюються питання здоров'я, з якими стикаються люди, що іммігрують в Сполучені Штати. Прочитайте знайде-

ну вами статтю та висловіть письмово свої думки щодо позиції автора з приводу проблем здоров'я іммігрантів.

Частина четверта – Аналіз: історія Марії

Заняття 4 → Завдання Проаналізуйте генетичні, історичні, екологічні, економічні, психологічні, політичні та соціокультурні фактори впливу на здоров'я Марії та її рідних і заповніть таблицю 1в парах або групах.

Таблиця 1 – Міждисциплінарний аналіз

Фактор	Вплив фактору на здоров'я Марії	Приклади впливу фактора на здоров'я Марії зі статей (періодичні видання, Інтернет), відео, офіційних документів тощо
Біологічно-генетичний		
Історичний		
Економічний		
Психологічний		
Політичний		
Соціокультурний		
Середовище		

Ознайомтеся з соціально-екологічною теорією, в основу якої покладено багаторівневість соціального оточення особистості. (Вважається, що сьогодні модель екологічних систем, яка запропонована американським психологом Бронфенбреннером (Bronfenbrenner, 1979), є найбільш впливовою моделлю формування особистості. Бронфенбреннер (Bronfenbrenner, 1979) вважає, що при аналізі соціалізації необхідно враховувати всю сукупність чинників навколишнього середовища і умов життя: мікро- і макросоціальне оточення, вплив засобів масової інформації, національні й культурні особливості, характеристики соціальних інститутів тощо.

Розвиток особистості є результатом взаємодії об'єктивних особливостей її соціального оточення та суб'єктивних процесів

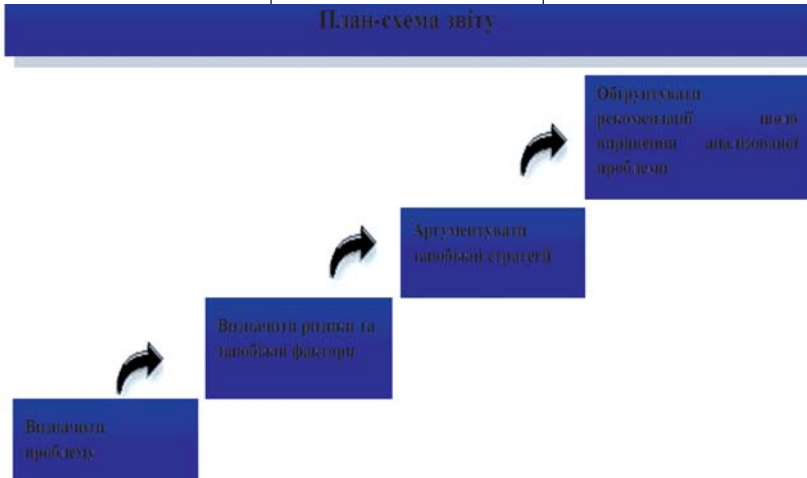
і переживань. Оскільки соціальне оточення постійно змінюється, процес соціалізації не завершується ніколи. Розвиток людини це динамічний, здійснюваний у двох напрямках реципрокний процес. Особистість, яка формується, активно реструктурує своє багаторівневе життєве середовище і в той же час на нього впливає це середовище, його елементи і взаємозв'язки між ними. Соціальне середовище має чотири рівні: 1) мікросистема (найближче оточення людини); 2) мезосистема (взаємовідносини між різними сферами мікросистеми); 3) екзосистема (елементи соціального середовища, до яких індивід безпосередньо не відноситься, але які впливають на нього, наприклад, адміністрація школи, міська влада тощо); 4) макросистема (соціокультурні норми, системи соціальних уявлень та установок, норми та правила соціальної поведінки, що є характерними для певної субкультури). Ці рівні змальовуються у вигляді концентричних кілець як вміщені одна в одну системи. Характерною особливістю цієї моделі є гнучкі прямі й зворотні зв'язки між цими чотирма системами, через які й здійснюється їх взаємодія. Якщо скористатися екологічною моделлю Бронфенбреннера (Bronfenbrenner, 1979), яку він розробив для дослідження соціальних впливів на особистість, то найближчим оточенням, через яке індивід засвоює культуру, є мікросистема, тобто це всі ті, з ким він вступає в близький контакт.

Для більшості людей первинною мікросистемою культури є сім'я, за нею йдуть друзі і школа. Інші компоненти це організації з охорони здоров'я, релігійні групи, ігрові групи у дворі, інші соціальні групи, до яких належить особистість. Всі вони мають суттєве значення у формуванні особистості, детермінуючи ті чи інші якості. Наприклад, розвиток дівчинки в сім'ї може підтримуватись чуттєвістю матері по відношенню до перших кроків дочки на шляху незалежності. У свою чергу, виявлення дитиною незалежності може спонукати матір до пошуків засобів підтримання розвитку такої поведінки. Коли індивід включається в яке-небудь соціальне оточення або виключається з нього, мікросистема змінюється. Наприклад, дитина може перейти в іншу школу, відмовитись від якого-небудь виду діяльності й зайнятись іншим).

Заповніть таблицю 2 у парах або групах.

Таблиця 2 – Соціально-екологічна системарівнів впливу здоров'я

Рівні	Опишіть стратегії втручання з метою поліпшення здоров'я Марії	Аргументи зі звітів/ статей/відео
Індивідуальний		
Найближче оточення (Відносини у сім'ї)		
Громада		

Рис. 3 План-схема для написання аналітичного звіту

ВИМОГИ щодо оформлення:

Кожен з чотирьох розділів звіту повинен бути приблизно на одну сторінку А4 друкованого тексту. Загальний обсяг звіту – 6 сторінок, включаючи 1 титульну сторінку, 4 сторінки доповіді, 1 сторінку зі списком використаних джерел. Технічні вимоги:

- Типізовані, 12 шрифт, Таймс Нью Роман.
- Через два інтервали.
- Розбивка на сторінки.
- Поля – 1 дюйм.
- Посилання – стиль APA.

Список джерел

1. Bronfenbrenner, U. (1979). *The Ecology of Human Development*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
2. Brown, J. & Isaacs, D. (2005). *The World Cafe: Shaping Our Futures Through Conversations That Matters*. San Francisco: Berrett – Koehler Publishers.
3. California Newsreel. (2008). *Unnatural Causes* [Motion Picture]. Retrieved from http://www.unnaturalcauses.org/about_the_series.php.
4. Centers for Disease Control and Prevention (CDC). (2014). *Public Health Approach to Violence Prevention*. Last modified August 26, 2014. Retrieved from <http://www.cdc.gov/violenceprevention/overview/publichealthapproach.html>
5. Elemendorf, D. (2013). *A Description of the Immigrant Population*. Washington, DC: Congressional Budget Office.
6. Ewing, W. (2012). *Opportunity and Exclusion: A Brief History of US Immigration Policy*. Retrieved from http://www.immigrationpolicy.org/sites/default/files/docs/opportunity_exclusion_011312.pdf
7. Frieden, T. R. (2012). *Youth Risk Behavior Surveillance - United States 2011*. Atlanta, GA: Centers for Disease Control and Prevention.
8. Hernandez, J. (2013). Jessica is an Immigrant. *Huffington Post*, November 20. Retrieved from http://www.huffingtonpost.com/2013/11/20/jessica-is-an-immigrant_n_4304636.html.
9. Hipsman, F., & Meissner, D. (2013). *Immigration in the United States: New Economic, Social, Political Landscapes with Legislative Reform on the Horizon*. Retrieved from <http://www.migrationpolicy.org/article/immigration-united-states-new-economic-social-political-landscapes-legislative-reform>.
10. History.com Staff. (2009). *Deconstructing History: Ellis Island* [Motion Picture]. Retrieved from <http://www.history.com/topics/ellis-island>
11. Kim, M., Van Wye, G., Kerker, B., Thorpe, L., & Frieden, T. R. (2006). *The Health of Immigrants in New York City*. New York: New York City Department of Health and Mental Hygiene. Retrieved from <http://www.nyc.gov/html/doh/downloads/pdf/episrv/episrv-immigrant-report.pdf>
12. Lobo, A. P., & Salvo, J. J. (2013). *The Newest New Yorkers*. New York: NYC Department of City Planning.
13. Morse, A. (2005). *A Look at Immigrant Youth: Prospects and Promising Practices*. Retrieved from <http://www.ncsl.org/research/immigration/a-look-at-immigrant-youth-prospects-and-promising-practices.aspx>.
14. Mulye, T. P., Park, M. J., Nelson, C. D., Adams, S.H., Irwin, Jr., C. E., & Brindis, C. D. (2009). Trends in Adolescent and Young Adult Health in the United States. *Journal of Adolescent Health*, 45(1), 8-24.

15. Olson, E. C., Van Wye, G., Kerker, B., Thorpe, L., & Frieden, T. R. (2006). Take Care Northwest Queens. *NYC Community Health Profiles*, 30(42), 1-16.
16. Oxford Dictionary. (2014). *Immigration*. Retrieved from <http://www.oxforddictionaries.com/definition/english/immigration>
17. Perez-Escamilla, R., & Kac, G. (2013). Childhood Obesity Prevention: A Life-Course Framework. *International Journal of Obesity Supplements*, 3, 3-S5. doi: 10.1038/ijosup.2013.2.
18. Perreira, K. M., & Ornelas, I. J. (2011). The Physical and Psychological Well-Being of Immigrant Children. *Immigrant Children*, 21(1), 195-218. Retrieved from http://futureofchildren.org/futureofchildren/publications/docs/21_01_09.pdf
19. Roberts, S. (2009). A Portrait of Ellis Island, and Tabloid Fodder. *New York Times*, July 4. Retrieved from http://www.nytimes.com/2009/07/05/nyregion/05bookshelf.html?_r=0
20. Schapiro, N. A., Kools, S. M., Weiss, S. J., & Brindis, C. D. (2013). Separation and Reunification: The Experiences of Adolescents Living in Transnational Families. *Current Problems in Pediatric and Adolescent Health Care*, 43(3), 48-68. doi:10.1016/j.cppeds.2012.12.001.
21. Scriven, M., & Paul, R. (2014). *Defining Critical Thinking*. Retrieved from <http://www.criticalthinking.org/pages/defining-critical-thinking/766>
22. Spano, S. (2004). *Stages of Adolescent Development. Research Facts and Findings*. Ithaca, NY: ACT for Youth Upstate Center for Excellence.
23. Tavernise, S. (2013). Health Toll of Immigration. *New York Times*, May 18. Retrieved from <http://www.nytimes.com/2013/05/19/health/the-health-toll-of-immigration.html?pagewanted=all>
24. Бех, І. Д. & Журба, К. О. (2017). Концепція формування в підлітків національно-культурної ідентичності. *Гірська школа українських Карпат*, 16, 25–35.
25. Бобир, О. (2004). *Етикет учителя. (Навчально – методичний посібник)*. Київ: Ленвіт. Виховна система школи/ Упоряд. В.В.Григораш. – Х.: Видавнича група “Основа”, 2005. – 128 с.
26. Декларація про державний суверенітет України: Прийнята Верховною Радою Української РСР 16 липня 1990 року . *Відомості Верховної Ради Української РСР*, 1990, № 3, ст. 429.
27. Журба, К. О. (2013) Організація і проведення тренінгу з виховання культури гідності молодших підлітків. In: *Сучасний виховний процес: сутність та інноваційний потенціал НАІР*, м. Івано-Франківськ, Україна, стор. 211-215.
28. Киреевский, И. (2006). *Мифы древних славян*. Харьков: Книжный клуб , 2006.

29. Конституція України: Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. *Голос України*, 1996, 13 липня.
30. Копейчиков, В.В.(Ред.). (1998). Основи конституційного права України. Київ, Юрінком Інтер.
31. Кравченко, В.В. (2000). Конституційне право України. (Навч. посібник). Київ: Атіка.
32. Маценко, В. (2005). Технологія іміджу. Київ: Главник. (Психол. інструментарій).
33. Сміт, Е. Д. (1994). Національна ідентичність. Київ: Основи.
34. Танцюк, В. І. (2001). Політична історія України. (Посібник). Київ
35. Тодика, Ю.М. & Клименко Г.Б. (1998). Основи конституційного права. (Навч. Посібник). Харків: Консул.
36. Цвік, М.В., Ткаченко, В.Д. & Петришин, О.В. (Ред.). (2002). Загальна теорія держави і права. (Підручник для студ. юр. спеціальностей ВНЗ).

Наукове видання

**Журба Катерина Олександрівна, Бех Іван Дмитрович,
Докукіна Олена Михайлівна, Федоренко Світлана Вікторівна,
Шкільна Ірина Миколаївна**

НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНА ІДЕНТИЧНІСТЬ ПІДЛІТКА: МЕТОДИКА ВИХОВАННЯ

методичні рекомендації

Комп'ютерна верстка – *В.М. Яценко*
Обкладинка – *Ю.В. Тарасова*

Формат 60x84/16. Ум. др. арк. 6,98.

Поліграфічно-видавничий центр ТОВ «Імекс-ЛТД»
Свідоцтво про реєстрацію серія ДК № 195 від 21.09.2000.
25006, м. Кропивницький, вул. Декабристів, 29
тел./факс (0522) 22-79-30, 32-17-05,
моб. тел.: (050) 457-24-24 – приймальня,
(068) 3700-470 – роздрібний продаж,
(068) 3700-477 – гуртовий продаж
E-mail: design@imex.kr.ua
facebook.com/ImexPublishing